

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

4(18), 2021

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2021**

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ

АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2021/№ 4(18)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»

ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.

УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
22 ГРУДНЯ 2021 РОКУ.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО КАТЕГОРІЇ «Б» ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З
ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргарєєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Росісін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробачення»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперника в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний секретар: кандидат юридичних наук, доцент **Сокальська О. В.**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit'i asoc. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,

тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

4(18), 2021

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2021**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2021/№ 4(18)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 ПП DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON DECEMBER 22, 2021

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andrieev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Vice-President for Research and Education of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chénstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Executive secretary: PhD, Associated Professor
O. Sokalska

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociaції Ukraïni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit. i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H. Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail:

visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.01
УДК 343.431

Андрушко А. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального
права та процесу Ужгородського
національного університету
ORCID: 0000-0002-7735-7898

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

У статті на підставі вивчення законодавства 54 держав світу проаналізовано зарубіжний досвід кримінально-правової протидії торгівлі людьми. Зроблено висновок про те, що на сьогодні більшість національних законодавців наблизили своє розуміння сутності вказаного діяння із його визначенням, сформульованим у Палермському протоколі та в Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи; торгівля людьми; експлуатація людини; кримінальне законодавство зарубіжних держав; порівняльне кримінальне право.

В статье на основании изучения законодательства 54 государств мира проанализирован зарубежный опыт уголовно-правового противодействия торговле людьми. Сделан вывод о том, что сегодня большинство национальных законодателей приблизили свое понимание сущности указанного деяния с его определением, сформулированным в Палермском протоколе и в Конвенции Совета Европы о мерах по противодействию торговле людьми.

Ключевые слова: уголовные правонарушения против свободы, чести и достоинства личности; торговля людьми; эксплуатация человека; уголовное законодательство зарубежных государств; сравнительное уголовное право.

Постановка проблеми. Торгівля людьми залишається зловбоденою проблемою для світу загалом і для України зокрема. У зв'язку з цим актуальним є пошук ефективних шляхів кримінально-правової протидії зазначеним посяганням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню зарубіжно-

го досвіду регламентації кримінальної відповідальності за торгівлю людьми певну увагу приділили В. А. Козак, Я. Г. Лизогуб, О. С. Наумова, Д. О. Негодченко, А. М. Орлеан, В. М. Підгородинський, А. С. Політова, М. І. Хавронюк та інші науковці. Утім, порівняльно-правові дослідження у відповідній сфері залишаються акту-

альними, адже завдяки вивченню кримінального законодавства зарубіжних держав можна виявити як переваги, так і недоліки національного кримінального законодавства, запозичити кращий досвід для удосконалення чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Постановка завдання. Мета статті – на підставі вивчення законодавства 54 держав світу проаналізувати зарубіжний досвід кримінально-правової протидії торгівлі людьми.

Виклад основного матеріалу. Здійснене дослідження засвідчило, що відповідальність за торгівлю людьми на сьогодні передбачає абсолютна більшість законодавців. Йдеться, зокрема, про кримінальне законодавство Австралії (ст.ст. 271.2, 271.3, 271.5, 271.6), Австрії (§ 104a), Азербайджану (ст. 144-1), Албанії (ст. 110/a), Аргентини (ст.ст. 145 bis, 145 ter), Білорусі (ст. 181), Болгарії (ст.ст. 159a–159г), Болівії (ст. 281 Bis), Бразилії (ст. 149-A), Вірменії (ст. 132), Греції (ст. 323A), Грузії (ст. 143-1), Данії (§ 262a), Естонії (ст. 133), Ізраїлю (ст. 377алеф), Індії (ст. 370), Іспанії (ст. 177-1), Італії (ст. 601), Казахстану (ст. 128), Канади (ст. 279.01), Киргизстану (ст. 171), Китаю (ст.ст. 240, 241), Колумбії (ст. 188), Республіки Корея (ст. 289), Латвії (ст.ст. 154-1, 154-2), Литви (ст. 147), Молдови (ст. 165), Нідерландів (ст. 273f), Німеччини (§§ 232, 233, 233a), Норвегії (ст.ст. 257, 258), Перу (ст.ст. 153, 153-A), Північної Македонії (ст. 418-a), Польщі (ст. 189a), Португалії (ст. 160), Росії (ст. 127-1), Румунії (ст. 210), Сальвадору (ст.ст. 367–367-C), Сан-Марино (ст. 168), Словаччини (§ 179), Словенії (ст. 113), США (§ 1590), Таджикис-

тану (ст. 130-1), Туреччини (ст. 80), Туркменістану (ст. 129-1), Угорщини (ст. 192), Узбекистану (ст. 135), Фінляндії (ст.ст. 3, 3(a) глави 25), Франції (ст.ст. 225-4-1–225-4-9), Хорватії (ст. 106), Чехії (ст. 168), Чорногорії (ст. 444), Швейцарії (ст. 182), Швеції (ст. 1a глави 4), Японії (ст. 226-2).

Підходи до визначення місця цього злочину в структурі Особливої частини кримінального закону суттєво різняться. Переважна більшість законодавців торгівлю людьми відносять до злочинів проти свободи особи (як варіант – проти свободи, честі та гідності особи). Подібним за своєю суттю є підхід й деяких інших законодавців. Так, корейський законодавець розглядає посягання відніс до злочинів, пов'язаних із викраденням людей (ст. 289), румунський – включив його в главу з назвою «Торгівля людьми та експлуатація уразливих осіб» (ст. 210), американський – в розділ «Пеонаж, рабство і торгівля людьми» (§ 1590), австралійський (ст.ст. 271.2, 271.3, 271.5, 271.6) і болгарський (ст.ст. 159a–159г) – в розділ «Торгівля людьми», болівійський (ст. 281 Bis) та іспанський (ст. 177-1) – в розділ «Про торгівлю людьми», японський – в главу «Злочини викрадення та купівлі чи продажу людських істот» (ст. 226-2). У КК Грузії вказане діяння включено до глави про злочини проти прав і свобод людини (ст. 143-1), в КК Казахстану – до глави, яка об'єднує кримінальні правопорушення проти особи (ст. 128), в КК Канади – до глави «Злочини проти особи та репутації» (ст. 279.01), в КК Китаю – до глави про злочини проти прав людини і демократичних прав громадян (ст.ст. 240, 241), в КК Індії – до глави

«Злочини проти людського тіла» (ст. 370).

У зарубіжному законодавстві трапляються й інші підходи до визначення об'єкта розглядуваного посягання. З точки зору деяких законодавців, торгівля людьми посягає передусім на міжнародний правопорядок. Так, у КК Північної Македонії відповідна стаття (ст. 418-а) розміщена в розділі «Злочини проти людства і міжнародного права», Сальвадору (ст.ст. 367-367-С) і Словенії (ст. 113) – у главі (розділі) «Злочинні діяння проти людства», в КК Хорватії (ст. 106) – у розділі «Злочини проти людства та людської гідності», в КК Чорногорії (ст. 444) – в розділі «Злочини проти людства та інших цінностей, захищених міжнародним правом», у КК Туреччини (ст. 80) – в главі «Міжнародні злочини» [55, с. 415; 56, с. 139].

Необхідно також зауважити, що в законодавстві деяких держав відсутній єдиний склад торгівлі людьми. Наприклад, німецький законодавець виокремив кілька статей, спрямованих на протидію вказаному посяганням: у § 232 КК Німеччини встановлено відповідальність за торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, у § 233 – за торгівлю людьми з метою експлуатації у вигляді робочої сили, у § 233а – за сприяння торгівлі людьми, у § 236 – за торгівлю дітьми. У цьому контексті необхідно також зазначити, що поширеним явищем є виокремлення в кримінальному законодавстві самостійної статті про відповідальність за торгівлю дітьми [див. детальніше: 55, с. 415; 56, с. 139].

У міжнародно-правових актах (зокрема, в Протоколі про запобігання та припинення торгівлі людьми,

особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (далі – Палермський протокол) [57], та в Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [58]) поняття «торгівля людьми» охоплює здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей. Водночас деякі законодавці (як і український) поєднали міжнародно-правове розуміння сутності торгівлі людьми з іншими формами даного злочину. Так, про купівлю-продаж людини як форму торгівлі людьми йдеться у кримінальному законодавстві Грузії (ч. 1 ст. 143-1), Ізраїлю (ч. 1 ст. 377 алеф), Казахстану (ч. 1 ст. 128), Китаю (ст.ст. 240, 241), Республіки Корея (ч. 1 ст. 289), Литви (ч. 1 ст. 147), Північної Македонії (ч. 1 ст. 418-а), Росії (ч. 1 ст. 127-1), Таджикистану (ч. 1 ст. 130-1), Туркменістану (ч. 1 ст. 129-1), Угорщини (ч. 1 ст. 192), Узбекистану (ч. 1 ст. 135), Чорногорії (ч. 1 ст. 444), Японії (ст. 226-2).

Як відомо, однією з форм торгівлі людьми український законодавець донедавна визнавав «іншу незаконну угоду, об'єктом якої є людина». У зв'язку з цим зауважимо, що вказану форму торгівлі людьми виокремили законодавці ряду зарубіжних держав, зокрема: Грузії (ч. 1 ст. 143-1), Ізраїлю (ч. 1 ст. 377 алеф), Казахстану (ч. 1 ст. 128), Литви (ч. 1 ст. 147), Росії (ч. 1 ст. 127-1), Таджикистану (ч. 1 ст. 130-1), Туркменістану (ч. 1 ст. 129-1). В ч. 1 ст. 192 КК Угорщини встановлено відповідальність за продаж, купівлю, обмін, передачу чи отримання іншої особи в якості винагороди.

Здійснений порівняльно-правовий аналіз засвідчує, що вербування, переміщення (перевезення), переховування (приховування), передачу або одержання людини альтернативними формами торгівлі людьми визнають законодавці переважної більшості держав, законодавство яких вивчалось автором, зокрема: Австрії (§ 104a), Азербайджану (ст. 144-1.1), Албанії (ч. 1 ст. 110/a), Аргентини (ст. 145 bis), Білорусі (ч. 1 ст. 181), Болівії (ст. 281 bis), Вірменії (ч. 1 ст. 132), Греції (ст. 323A), Грузії (ч. 1 ст. 143-1), Данії (§ 262a), Індії (ч. 1 ст. 370), Казахстану (ч. 1 ст. 128), Канади (ст. 279.01), Киргизстану (ч. 1 ст. 171), Латвії (ч. 1 ст. 154-2), Литви (ч. 1 ст. 147), Молдови (ст. 165), Нідерландів (ч. 1 ст. 273f), Перу (ч. 1 ст. 153), Північної Македонії (ч. 1 ст. 418-a), Польщі (§ 22 ст. 115), Португалії (ч. 1 ст. 160), Росії (ч. 1 ст. 127-1), Румунії (ч. 1 ст. 210), Сальвадору (ст. 367-B), Словаччини (ч. 1 § 179), США (§ 1590), Таджикистану (ч. 1 ст. 130-1), Туркменістану (ч. 1 ст. 129-1), Угорщини (ч. 2 ст. 192), Узбекистану (ч. 1 ст. 135), Фінляндії (ст. 3 глави 25), Франції (ст. 225-4-1), Хорватії (ч. 1 ст. 106), Чехії (ч. 2 ст. 168), Чорногорії (ч. 1 ст. 444), Швеції (ст. 1a глави 4). Це свідчить про те, що на сьогодні більшість національних законодавців наблизили своє розуміння сутності розглядуваного діяння із його визначенням, сформульованим у відповідних міжнародно-правових актах.

Цікаво, що польський законодавець конкретні форми торгівлі людьми (а також способи вчинення цього злочину) навів не в диспозиції § 1 ст. 189a, у якій встановив відповідальність за розглядуване діяння, а в розділі XIV «Пояснення законодавчих

термінів» Загальної частини (§ 22 ст. 115). Вочевидь, такий крок польського законодавця пов'язаний з прагненням максимально «розвантажити» текст відповідної кримінально-правової заборони, який через перерахування вказаних складових стає доволі громіздким [56, с. 221].

В КК Болгарії (ст. 159a) формами торгівлі людьми визнані лише вербування, перевезення, переховування та одержання людини чи групи людей, в КК Італії (ст. 601) – вербування, переміщення, передача чи одержання людини або кількох людей.

Окрім вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини казахстанський законодавець вказує й на «вчинення інших діянь з метою експлуатації» (ч. 1 ст. 128), азербайджанський – на «прийняття особи з метою її експлуатації» (ст. 144-1.1), таджицький – не тільки на вербування, а й на пропозицію (ч. 1 ст. 130-1), литовський – не лише на переховування, а й на розміщення людини (ч. 1 ст. 154-2), польський – не лише на перевезення, а й на доставку (§ 22 ст. 115), португальський – не лише на перевезення, а й на транспортування, не тільки на переховування, а й на розміщення людини (ч. 1 ст. 160), бразильський – не лише на вербування, а й на заманювання, не тільки на перевезення, а й на переведення, не лише на переховування, а й на розміщення (ст. 149A), грузинський – не лише на вербування, а й на найом, не тільки на перевезення, а й на транспортування, не тільки на переховування, а й на надання притулку (ч. 1 ст. 143-1), тощо. Канадський законодавець формами розглядуваного злочину визнав не тільки вербування, перевезен-

ня, переховування, передачу чи одержання людини, а й здійснення контролю за нею (ст. 279.01).

В КК Німеччини вербування, перевезення, передача, надання приюту або одержання людини визнані сприянням торгівлі людьми (§ 233a), в Пенітенціарному кодексі Естонії – наданням підтримки торгівлі людьми (ст. 133-1).

Оригінальним чином відповідна кримінально-правова заборона сформульована в КК Швейцарії (ч. 1 ст. 182): «Кожен, хто торгує з особою як постачальником, посередником або покупцем з метою сексуальної експлуатації, експлуатації робочої сили або з метою вилучення органу тіла, карається ув'язненням або штрафом. Найм людини для вказаних цілей рівнозначний торгівлі». Колумбійський законодавець торгівлю людьми фактично звів до в'їзду чи виїзду людей з країни без дотримання законодавчих вимог (ст. 188 КК Колумбії).

Наведений зарубіжний досвід навряд чи можна визнати корисним для України, оскільки одні законодавці безпідставно виключили окремі з форм торгівлі людьми, про які йдеться в міжнародно-правових актах, другі – включили до цього переліку ті, які за своєю сутністю фактично дублюють уже наявні, треті – навели таке визначення торгівлі людьми, яке не зовсім відповідає сучасному розумінню вказаного посягання [56, с. 221–222].

Формуючи кримінально-правову заборону торгівлі людьми, законодавці зарубіжних держав здебільшого вказують на спосіб вчинення даного злочину (виняток становить законодавство Казахстану, Росії, Сальвадору, Узбекистану¹). Водночас підходи до визначення конкретних способів його вчинення суттєво різняться. Зазвичай законодавці вказують лише на окремі із способів, перерахованих у Палермському протоколі, нерідко модифікуючи їх. Крім того, поширеною практикою є диференціація кримінальної відповідальності залежно від способу вчинення розглядуваного посягання, що, зрозуміло, є правом законодавця, яке не суперечить відповідним міжнародно-правовим зобов'язанням. Так, у ч. 1 ст. 181 КК Білорусі способами торгівлі людьми визнано обман або зловживання довірою, застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, погрозу застосування такого насильства. Посилена відповідальність білоруський законодавець передбачив за вчинення даного злочину із застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства (п. 2 ч. 2 ст. 181). У ч. 1 ст. 165 КК Молдови способами торгівлі людьми визнано застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або погрозу застосування такого насильства; викрадення особи;

¹ Водночас законодавці деяких із вказаних держав встановлюють посилену відповідальність за торгівлю людьми, вчинену певними способами. Так, наприклад, узбецький законодавець у ч. 1 ст. 135 КК не наводить переліку способів вчинення даного злочину, однак серед обставин, які обтяжують відповідальність за торгівлю людьми, виокремлює викрадення, застосування насильства чи погрозу його застосування або інші форми примушування, використання підроблених документів, а також вилучення, приховування або знищення документів, що посвідчують особу потерпілого.

викрадення, приховування, пошкодження чи знищення документів; утримання особи в підневільному стані з метою погашення боргу; погрозу повідомлення конфіденційної інформації сім'ї жертви чи іншим особам, як фізичним, так і юридичним; обман; зловживання уразливістю становища або зловживання владою, надання або отримання платежів чи вигод для отримання згоди особи, яка контролює іншу особу. Вчинення даного злочину із застосуванням насильства, небезпечного для життя, фізичного чи психічного здоров'я особи, молдовський законодавець визнав обтяжуючою кримінальну відповідальність обставиною (п. «f» ч. 2 ст. 165). В §§ 232 і 233 КК Німеччини способами торгівлі людьми визнано використання скрутного становища або безпорадності особи, яка проживає в зарубіжній країні. Посилену відповідальність встановлено за заподіяння потерпілому від торгівлі людьми тяжких тілесних ушкоджень або якщо внаслідок цього злочину особі загрожувала смерть (п. 2 ч. 3 § 232, ч. 3 § 233, п. 2 ч. 2 § 233a), а також за вчинення його із застосуванням сили або з погрозою заподіяння відчутного зла чи якщо винний вдавався до хитрощів (п.п. 1 і 2 ч. 4 § 232, ч. 3 § 233, п. 3 ч. 2 § 233a). У ст. 144-1.1 КК Азербайджану способами торгівлі людьми визнано погрозу застосування насильства або його застосування; погрози чи інші засоби примушування; викрадення; шахрайство; обман; зловживання можливістю тиску чи безпорадністю особи; надання чи отримання матеріальних та інших цінностей, привілеїв або пілг для отримання згоди особи, що здійснює контроль над іншою особою. Посилену відповідальність

азербайджанський законодавець передбачив за вчинення даного злочину із застосуванням насильства, небезпечного для життя та здоров'я, або з погрозою застосування такого насильства (ст. 144-1.2.7). У ч. 1 ст. 130-1 КК Таджикистану способами торгівлі людьми визнано використання примусу, обману, зловживання винним своїм службовим становищем, зловживання довірою або уразливим становищем жертви торгівлі людьми, підкуп особи, в залежності від якої вона перебуває. Вчинення даного злочину із застосуванням насильства, небезпечного для життя та здоров'я, або з погрозою застосування такого насильства таджицький законодавець визнав обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність (п. «г» ч. 2 ст. 130-1). У ч. 1 ст. 129-1 КК Туркменістану способами торгівлі людьми визнано погрози, примушування, обман, зловживання довірою чи уразливим становищем жертви даного злочину, підкуп особи, в залежності від якої вона перебуває. Посилену відповідальність туркменський законодавець передбачив за вчинення даного злочину із застосуванням сили або погрози її застосуванням (п. «f» ч. 2 ст. 129-1).

У ч. 1 ст. 147 КК Литви способами торгівлі людьми визнано фізичне насильство, погрози, позбавлення можливості чинити опір іншим чином, використання залежності чи уразливості жертви, шахрайство, підкуп особи, яка фактично контролює жертву. Аналогічні способи наводить й латвійський законодавець (ч. 1 ст. 154-2). У § 104a КК Австрії способами розглядуваного злочину визнано застосування сили чи небезпечних погроз, обман стосовно фактів,

зловживання владою, уразливий стан, психічне захворювання чи стан, який робить людину беззахисною, надання або одержання вигоди для забезпечення контролю над людиною. В ст. 257 КК Норвегії способами торгівлі людьми визнано фізичне насильство, погрози, використання уразливого стану чи залежного становища, обман. У § 262а КК Данії способами аналізованого злочину визнані незаконний примус, незаконне позбавлення свободи, погрози, обман, інша неналежна поведінка. В ст. 323А КК Греції способами торгівлі людьми визнано фізичне насильство, погрозу його застосування, інші засоби примушування, зловживання владою, використання обману чи уразливого становища жертви. В ст. 160 КК Португалії способами торгівлі людьми визнані насильство, викрадення або серйозна погроза; обман або шахрайський маневр; зловживання владою в ієрархічних, економічних, трудових або сімейних відносинах; використання психічних вад жертви або її особливої вразливості; отримання згоди особи, яка контролює жертву. В ст. 1а глави 4 КК Швеції способами розглядуваного посягання визнано протиправний примус; обман; використання уразливого стану людини, що суттєво обмежує можливості вибору нею поведінки, або інші способи, які істотно обмежують вибір іншої людини. В ст. 149-А КК Бразилії способами торгівлі людьми визнані серйозна погроза, насильство, примус, шахрайство чи зловживання. В ст. 3 глави 25 КК Фінляндії способами вказаного злочину визнані використання залежного чи уразливого стану іншої особи, тиск на неї, обман або використання помилки цієї

особи, виплата винагороди особі, яка здійснює контроль над іншою особою або одержання такої винагороди. В ст. 601 КК Італії способами торгівлі людьми визнані обман, насильство, погрози, зловживання владою або використання уразливого стану, фізичних вад чи психічної неповноцінності, підкуп особи, яка здійснює контроль над іншою особою. В ст. 210 КК Румунії способами розглядуваного посягання визнані примус, викрадення, обман, зловживання владою, використання беззахисного чи особливо уразливого стану людини, пропонування, надання або одержання грошей чи певних пільг особі, яка здійснює контроль за цією людиною. В ст. 177-1 КК Іспанії способами торгівлі людьми визнано застосування насильства, погроз, обману, використання залежності особи, її уразливого стану. В ст. 444 КК Чорногорії способами аналізованого злочину визнані погрози чи застосування сили, шахрайство або обман, зловживання владою, довірою, використання залежності, уразливого стану, вилучення або знищення особистих документів, підrobка особистих документів, придбання чи виготовлення підроблених документів або надання чи одержання платежів або пільг для отримання згоди особи, яка контролює іншу особу. В § 22 ст. 115 КК Польщі способами торгівлі людьми визнані насильство або протиправна погроза, викрадення, обман, використання помилки чи нездатності адекватно розуміти значення своїх дій, зловживання відносинами залежності, використання критичного становища або безпорадного стану, надання або прийняття матеріальної чи особистої вигоди або її обіцянка особі, яка здійснює опіку чи

нагляд за іншою особою. В ч. 1 ст. 171 КК Киргизстану способами торгівлі людьми визнано погрозу, застосування сили або інших форм примусу, шантаж, викрадення, шахрайство, обман.

Болгарський законодавець у ч. 1 ст. 159а КК не вказує на способи вчинення торгівлі людьми, однак обставинами, що обтяжують відповідальність за цей злочин, визнає, зокрема, використання примусу або введення в оману, викрадення або незаконне позбавлення свободи, використання стану залежності, зловживання владою, обіцянку, надання або одержання пільги (ч. 2 ст. 159а). Подібним є підхід аргентинського (ст.ст. 145 bis, 145 ter), словенського (ч. 2 ст. 113) та угорського (ч. 3 ст. 192) законодавців.

Законодавці деяких держав прагнули максимально точно наблизити перелік способів вчинення торгівлі людьми до того, який наведено в Палермському протоколі. Йдеться, зокрема, про кримінальне законодавство Албанії (ч. 1 ст. 110/а), Аргентини (ст. 145 ter), Болівії (ст. 281 bis), Вірменії (ч. 1 ст. 132), Грузії (ч. 1 ст. 143-1), Індії (ч. 1 ст. 370), Нідерландів (ч. 1 ст. 273f), Перу (ч. 1 ст. 153), Північної Македонії (ч. 1 ст. 418-а), Словаччини (ч. 1 § 179), Франції (ст. 225-4-1), Хорватії (ч. 1 ст. 106).

Здійснений порівняльно-правовий аналіз дозволяє стверджувати, що у розглядуваній частині вітчизняне законодавство загалом відповідає вимогам Палермського протоколу та узгоджується з кримінальним законодавством більшості зарубіжних держав. Зауважимо також, що більшість законодавців не дослівно відтворили наведений у протоколі

перелік, а дещо модифікували його. Аналогічним шляхом пішов і український законодавець [56, с. 229–231].

Різними є також підходи законодавців зарубіжних держав щодо формулювання мети експлуатації людини. На обов'язковість такої мети вказує переважна більшість із них (зокрема, Австрії, Азербайджану, Албанії, Аргентини, Білорусі, Болгарії, Болівії, Бразилії, Вірменії, Греції, Грузії, Данії, Індії, Іспанії, Італії, Казахстану, Канади, Латвії, Литви, Молдови, Нідерландів, Німеччини, Перу, Північної Македонії, Польщі, Португалії, Росії, Румунії, Сальвадору, Словаччини, Словенії, США, Туркменістану, Угорщини, Узбекистану, Фінляндії, Франції, Хорватії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії, Швеції). Водночас окремі законодавці мають власне бачення формулювання мети, з якою вчиняється торгівля людьми у формах вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини. Так, у ч. 1 ст. 171 КК Киргизстану зазначено, що вказане діяння вчиняється «з метою експлуатації або отримання іншої вигоди чи без такої», у ч. 1 ст. 130-1 КК Таджикистану – «з метою експлуатації або одержання незаконної вигоди іншим способом», у ч. 1 ст. 273f КК Нідерландів – «з метою експлуатації іншої людини або вилучення її органів», у ч. 1 ст. 279.01 КК Канади – «з метою експлуатації або сприяння експлуатації».

Казахстанський законодавець у відповідній нормі встановив відповідальність не лише за розглядувані дії, вчинені з метою експлуатації, а й за власне експлуатацію людини (ч. 1 ст. 128). Аргентинський законодавець передбачив посилену відповідальність за експлуатацію особи, яка

стала жертвою торгівлі людьми (ч. 7 ст. 145 ter) [56, с. 281].

Частина законодавців (Австрії, Азербайджану, Білорусі, Болгарії, Бразилії, Вірменії, Греції, Грузії, Данії, Ізраїлю, Індії, Іспанії, Італії, Киргизстану, Латвії, Молдови, Північної Македонії, Португалії, Росії, Сальвадору, Словенії, Фінляндії, Франції, Хорватії, Чорногорії, Швейцарії), формулюючи перелік форм експлуатації людини, робить його вичерпним, ще частина (Аргентини, Румунії, Таджикистану, Угорщини, Узбекистану) взагалі не наводить переліку конкретних форм експлуатації.

Найпоширенішою метою, з якою вчиняється торгівля людьми, згадуваною в кримінальному законодавстві зарубіжних держав, є мета сексуальної експлуатації. Одні законодавці (зокрема, Австрії, Азербайджану, Білорусі, Бразилії, Грузії, Індії, Італії, Португалії, Сальвадору, Туркменістану, Фінляндії, Франції, Швейцарії, Швеції) вказують загалом на сексуальну експлуатацію, не конкретизуючи її види. Інші ж додатково називають один або декілька різновидів сексуальної експлуатації. Приміром, ряд законодавців (зокрема, Албанії, Вірменії, Греції, Киргизстану, Латвії, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Перу, Північної Македонії, Росії, Словенії, Чорногорії) виділяє використання зайняття проституцією чи інші форми сексуальної експлуатації. Литовський та польський законодавці виокремили використання проституції, порнографії та інші форми сексуальної експлуатації; данський – експлуатацію проституції та використання у порнобізнесі; словацький і хорватський – проституцію чи інші форми сексуальної експлуатації, включаючи порнографію; чеський –

використання для вчинення статевого акту або інших форм статевого зловживання чи домагання або для виготовлення порнографічної продукції; іспанський – сексуальну експлуатацію, включаючи порнобізнес; ізраїльський – втягнення особи в заняття проституцією, у створення порнографічних матеріалів або демонстрацію порнографії, вчинення щодо особи злочину сексуального характеру. Болівійський законодавець виокремлює комерційну сексуальну експлуатацію, під якою розуміє порнографію, педофілію, сексуальний туризм, комерційне сексуальне насильство.

Законодавці Північної Македонії та Чорногорії, як і вітчизняний законодавець, розмежували сексуальну експлуатацію та використання особи у порнобізнесі.

Деякі законодавці (зокрема, Естонії і Туреччини) вказують лише на експлуатацію проституції, не згадуючи про інші можливі форми сексуальної експлуатації. Болгарський законодавець вказує на мету використання для розпусних дій. Молдовський законодавець додатково уточнив, що сексуальна експлуатація може бути як комерційною, так і некомерційною [56, с. 287].

Поряд із сексуальною експлуатацією, в кримінальному законодавстві зарубіжних держав найчастіше міститься згадка про використання примусової праці чи послуг. На таку форму експлуатації вказується в кримінальних кодексах Австрії, Азербайджану, Албанії, Білорусі, Болгарії, Болівії, Вірменії, Греції, Грузії, Данії, Естонії, Ізраїлю, Іспанії, Італії, Канади, Киргизстану, Латвії, Литви, Молдови, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Перу, Північної Македонії, Польщі,

Португалії, Сальвадору, Словаччини, Словенії, США, Туреччини, Туркменістану, Фінляндії, Франції, Хорватії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії, Швеції.

Деякі законодавці (зокрема, Бразилії та Росії) серед форм експлуатації називають не примусову, а рабську працю (послуги), яка, на наш погляд, є вужчим поняттям, аніж примусова праця.

Грецький (ч. 5 ст. 323А), литовський (ч. 1 ст. 147), норвезький (ч. 1 ст. 257) та словацький (ч. 1 § 179) законодавці різновидом примусової праці чи послуг визнали примусове жебракування. Водночас на примусове втягнення у жебракування, як на окрему форму експлуатації людини, вказано в кримінальному законодавстві Австрії, Болгарії, Естонії, Іспанії, Італії, Молдови, Перу, Північної Македонії, Польщі, Франції, Чорногорії [56, с. 288].

У кримінальному законодавстві абсолютної більшості держав (за винятком Австрії, Естонії, Італії, Португалії, Фінляндії, Швейцарії, Швеції) вказується на рабство, звичаї, подібні до рабства, та підневільний стан як на форми експлуатації людини, задля яких вчиняється торгівля людьми. Водночас підходи законодавців зарубіжних держав до виокремлення в якості мети розглядуваного злочину експлуатації у формі рабства чи звичаїв, подібних до рабства, а також підневільного стану, є дуже різними. Так, у ст. 127-1 КК Росії експлуатацією людини визнано лише рабську працю (послуги) та підневільний стан, у ст. 377 алеф Закону про кримінальне право Ізраїлю – тільки повернення в рабство, в ст. 110/а КК Албанії, ст. 181 КК Білорусі, ст. 281 bis КК Болівії, ст. 323А КК Греції, § 262а КК

Данії, ст. 80 КК Туреччини, ст. 106 КК Хорватії – рабство або звичаї (практики, умови), подібні до рабства, в ст. 143-1 КК Грузії – становище, подібне до рабства, або сучасні умови рабства, в ст. 132 КК Вірменії – повернення в рабство або доведення до стану, аналогічного рабству, чи іншого залежного стану, в ст. 367-В КК Сальвадору – лише практики, подібні до рабства, в ст. 159а КК Болгарії та ст. 113 КК Словенії – лише тримання в підневільному стані, в ч. 1 ст. 418-а Північної Македонії та ст. 168 КК Чехії – рабство і підневільний стан, у ст. 144-1 КК Азербайджану, ст. 370 КК Індії, ст. 177-1 КК Іспанії, ст. 273f КК Нідерландів, ст. 153 КК Перу, § 179 КК Словаччини, ст. 444 КК Чорногорії – рабство або практики (звичаї), подібні до рабства, підневільний стан, ст. 129-1 КК Туркменістану – рабство або становище, подібне до рабства, підневільний стан, у ст. 147 КК Литви та ст. 165 КК Молдови – експлуатація в рабстві або в умовах, подібних до рабства, в § 22 ст. 115 КК Польщі – рабство чи інші форми використання, що принижують гідність людини, в ст. 154-2 КК Латвії – поневолення або інші подібні форми, в ст. 149-А КК Бразилії – втягнення в боргову кабалу, в ст. 171 КК Киргизстану – рабство, тоді як використання боргових зобов'язань та підневільного стану визнано способами примушування людини до інших форм експлуатації [56, с. 290].

У КК Німеччини доведення до рабства, закріпачення або боргової кабали, по суті, визнано різновидом експлуатації праці, адже згадується про них у статті, яка встановлює відповідальність за торгівлю людьми з метою експлуатації у вигляді робочої сили (§ 233).

Здійснений порівняльно-правовий аналіз засвідчив, що законодавці зарубіжних держав виокремлюють й інші форми експлуатації людини. Так, згадка про вилучення органів (та (або) тканин, клітин) як про форму використання людини міститься в кримінальних кодексах Австрії, Азербайджану, Албанії, Білорусі, Болгарії, Болівії, Бразилії, Вірменії, Греції, Грузії, Данії, Ізраїлю, Індії, Іспанії, Італії, Латвії, Молдови, Норвегії, Перу, Північної Македонії, Польщі, Португалії, Сальвадору, Словаччини, Словенії, Туреччини, Туркменістану, Фінляндії, Франції, Хорватії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії, Швеції.

Окремі законодавці (зокрема, Азербайджану, Казахстану, Киргизстану, Литви, Росії, Туркменістану, Узбекистану) за торгівлю людьми, вчинену з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин, встановили посилену відповідальність. Таджикиський законодавець обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, визнав не лише вчинення вказаного діяння з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації, а й незаконне використання людини в репродуктивних цілях чи в біомедичних дослідженнях (п. «д» ч. 2 ст. 130-1).

Незаконне проведення дослідів над людиною формою експлуатації визнали законодавці Азербайджану та Молдови, незаконне усиновлення – законодавці Болівії, Бразилії, Північної Македонії, Сальвадору, примусову вагітність – законодавець Північної Македонії. Законодавець Словенії мету змусити потерпілу

завагітніти або бути штучно заплідненою визнав обставиною, яка обтяжує кримінальну відповідальність за торгівлю людьми.

Примусовий шлюб формою експлуатації людини визнали законодавці Болівії, Греції, Естонії, Литви, Північної Македонії, Сальвадору, Словаччини, Хорватії, Чорногорії.

Втягнення у злочинну діяльність формою експлуатації людини визнали законодавці Австрії, Азербайджану, Греції, Грузії, Данії, Естонії, Латвії, Литви, Молдови, Північної Македонії, Словаччини, Франції, Хорватії, Чорногорії.

Грузинський законодавець до форм експлуатації відніс не лише втягнення особи в злочинну діяльність, а й в проституцію¹, порнографію чи інші антигромадські дії.

Використання у збройних конфліктах в якості форми експлуатації людини виокремили законодавці Киргизстану, Молдови, Норвегії, Туркменістану, Хорватії, Чорногорії. Чеський та шведський законодавці формою експлуатації визнали використання людини для військової служби.

На примусове сурогатне материнство як на форму експлуатації людини, з якою може вчинятися торгівля людьми, вказується в кримінальних кодексах Азербайджану, Білорусі та Молдови.

Молдовський законодавець формою експлуатації людини визнав також привласнення допомоги або соціальних виплат.

Як бачимо, перелік форм експлуатації людини, наведений у примітці до ст. 149 КК України, порівня-

¹ При цьому окремою формою експлуатації людини грузинський законодавець визнав примушування до надання сексуальних послуг.

но із зарубіжними аналогами, є одним із найширших. До того ж він, на відміну від законодавства ряду держав, не є вичерпним [56, с. 291-292].

За вчинення торгівлі людьми санкція ч. 1 ст. 149 КК України передбачає максимальний строк покарання у виді позбавлення волі у 8 років. Водночас законодавці цілого ряду зарубіжних держав встановлюють за торгівлю людьми ще вищі максимальні строки вказаного покарання: Австралії (ст. 271.2) – 12 років, Азербайджану (ст. 144-1.1) – 10 років, Албанії (ст. 110/а) – 15 років, Греції (ч. 1 ст. 323А) – 10 років, Грузії (ч. 1 ст. 143-1) – 12 років, Данії (ч. 1 § 262а) – 10 років, Ізраїлю (ст. 377алеф) – 16 років, Індії (ч. 2 ст. 370) – 10 років, Китаю (ст. 240) – 10 років, Литви (ч. 1 ст. 147) – 10 років, Молдови (ч. 1 ст. 165) – 12 років, Німеччини (§§ 232, 233, 233а) – 10 років, Перу (ч. 1 ст. 153) – 15 років, Португалії (ч. 1 ст. 160) – 10 років, Румунії (ч. 1 ст. 210) – 10 років, Сан-Марино (ст. 168) – 20 років, Словаччини (ч. 1 § 179) – 10 років, Словенії (ч. 1 ст. 113) – 10 років, США (§ 1590) – 20 років, Туреччини (ч. 1 ст. 80) – 12 років, Туркменістану (ч. 1 ст. 129-1) – 10 років, Хорватії (ч. 1 ст. 106) – 10 років, Чехії (ч. 1 ст. 168) – 10 років, Чорногорії (ч. 1 ст. 444) – 10 років, Швеції (ч. 1 ст. 1а глави 4) – 10 років. Водночас законодавці ряду зарубіжних держав за торгівлю людьми встановлюють менш суворі покарання. Так, максимальний строк позбавлення волі, передбачений санкцією основного складу вказаного злочину, за законодавством Австрії (ч. 1 § 104а) – 5 років, Аргентини (ст. 145 bis) – 8 років, Білорусі (ч. 1 ст. 181) – 7 років, Болгарії (ч. 1

ст. 159а) – 8 років, Бразилії (ч. 1 ст. 149-А) – 8 років, Вірменії (ч. 1 ст. 132) – 4 роки, Естонії (ч. 1 ст. 133) – 7 років, Іспанії (ч. 1 ст. 177-1) – 8 років, Казахстану (ч. 1 ст. 128) – 7 років, Киргизстану (ч. 1 ст. 171) – 5 років, Колумбії (ст. 188) – 8 років, Латвії (ч. 1 ст. 154-1) – 8 років, Нідерландів (ч. 1 ст. 273f) – 8 років, Норвегії (ч. 1 ст. 257) – 6 років, Росії (ч. 1 ст. 127-1) – 6 років, Сальвадору (ст. 367) – 8 років, Таджикистану (ч. 1 ст. 130-1) – 8 років, Угорщини (ч. 1 ст. 192) – 3 роки, Узбекистану (ч. 1 ст. 135) – 5 років, Фінляндії (ч. 1 ст. 3 глави 25) – 6 років, Франції (ст. 225-4-1) – 7 років, Японії (ч. 1 ст. 226-2) – 5 років. Кримінальне законодавство Північної Македонії (ч. 1 ст. 418-а) приписує карати за цей злочин позбавленням волі на строк щонайменше 4 роки, Польщі (§ 1 ст. 189а) – на строк понад 3 роки.

Якщо максимальний строк позбавлення волі за торгівлю людьми за КК України (ч. 3 ст. 149) становить 15 років, то за кримінальним законодавством Австралії (ст. 271.3) – 20 років (а за торгівлю дітьми (ст. 271.4) – 25 років), Албанії (ст. 110/а) – понад 20 років або довічне ув'язнення, Грузії (ч. 4 ст. 143-1) – 20 років, Ізраїлю (ст. 377алеф) – 20 років, Індії (ч.ч. 3-7 ст. 370, ст. 371) – довічне ув'язнення, Китаю (ст. 240) – довічне ув'язнення або й смертна кара, Молдови – 20 років, Нідерландів (ч. 5 ст. 273f) – 18 років, Перу (ч. 6 ст. 153-А) – понад 25 років, Словаччини (ч. 5 § 179) – 25 років або довічне ув'язнення, США (§ 1590) – довічне ув'язнення, Туркменістану (ч. 3 ст. 129-1) – 25 років, Угорщини (ч. 6 ст. 192) – довічне ув'язнення, Франції (ст. 225-4-4) – довічне ув'язнення, Чехії (ч. 5 ст. 168) – 18 років. Водно-

час законодавці ряду зарубіжних держав за кваліфікований (особливо кваліфікований) вид розглядуваного посягання передбачають менш суворі покарання. Так, максимально можливий строк позбавлення волі за цей злочин у законодавстві Австрії (ч.ч. 4, 5 § 104а) – 10 років, Азербайджану (ст. 144-1.3) – 15 років, Аргентини (ч. 7 ст. 145 ter) – 15 років, Білорусі (ч. 3 ст. 181) – 15 років, Болгарії (ч. 3 ст. 159а, ст. 159г) – 15 років, Вірменії (ч. 3 ст. 132) – 8 років, Естонії (ч. 2 ст. 133) – 15 років, Казахстану (ч. 4 ст. 128) – 15 років, Киргизстану (ч. 3 ст. 171) – 10 років, Латвії (ч. 3 ст. 154-1) – 15 років, Литви (ч. 2 ст. 147) – 12 років, Норвегії (ст. 258) – 10 років, Португалії (ч. 3 ст. 160) – 12 років, Росії (ч. 3 ст. 127-1) – 15 років, Румунії (ч. 2 ст. 210) – 12 років, Словенії (ч.ч. 2, 3 ст. 113) – 15 років, Таджикистану (ч. 3 ст. 130-1) – 15 років, Узбекистану (ч. 3 ст. 135) – 12 років, Фінляндії (ч. 1 ст. 3(а) глави 25) – 10 років, Хорватії (ч. 3 ст. 106) – 15 років, Чорногорії (ч. 8 ст. 444) – 15 років, Японії (ч.ч. 3, 4 ст. 226-2) – 10 років. За вчинення кваліфікованого (особливо кваліфікованого) виду

торгівлі людьми кримінальне законодавство Греції (ч. 3 ст. 323А) передбачає понад 10 років позбавлення волі, Північної Македонії (ч. 4 ст. 418-а) – понад 5 років, Швейцарії (ст. 182) – не менше 1 року [56, с. 323–324].

Висновки. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного законодавства про відповідальність за торгівлю людьми засвідчив широке різноманіття підходів до формулювання кримінально-правової заборони зазначеного посягання. Водночас необхідно зауважити, що на сьогодні більшість національних законодавців наблизили своє розуміння сутності розглядуваного діяння із його визначенням, сформульованим у Палермському протоколі та в Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. Здійснене дослідження дозволяє також зробити висновок про недоцільність беззастережного запозичення проаналізованого зарубіжного досвіду українським законодавцем, котрий, як і більшість законодавців, не дослівно відтворив наведене у вказаних міжнародних актах визначення торгівлі людьми, а дещо модифікував його.

Список використаних джерел

1. Criminal Code Act 1995 (Australia) / AustLII Databases. URL: <http://www5.austlii.edu.au/databases.html>
2. Strafgesetzbuch (Österreich) (Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974) / Jusline. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/stgb>
3. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 г. № 787-IQ (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353
4. Criminal Code of the Republic of Albania (1995, amended 2017) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8235/file/Albania_CC_1995_am2017_en.pdf
5. Código Penal de la Nación Argentina (LEY 11.179 (T.O. 1984 actualizado)) / InfoLEG. URL: <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/15000-19999/16546/texact.htm>
6. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-З (с последующими изменениями и дополнениями) / Национальный правовой Интернет-портал.

тал Республики Беларусь. URL: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=Hk9900275>

7. Наказателен кодекс (В сила от 01.05.1968 г.; изм. и доп. 14 Февруари 2020 г.) / Lex.bg. URL: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/1589654529>

8. Código Penal de Bolivia / OAS. URL: https://www.oas.org/juridico/spanish/gapeca_sp_docs_bol1.pdf

9. Código Penal Brasileiro (Edição atualizada até abril de 2017). Brasília: Senado Federal, 2017. URL: https://www2.senado.leg.br/bdsf/bitstream/handle/id/529748/codigo_penal_1ed.pdf

10. Уголовный кодекс Республики Армения от 18 апреля 2003 г. (с последующими изменениями и дополнениями) / Национальное Собрание Республики Армения. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus>

11. Ποινικός Κώδικας / Lawspot Collaboration Tool. URL: <https://collab.lawspot.gr/sites/default/files/mashup/feka/2019/fek-95-2019.pdf>

12. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287-вс (с последующими изменениями и дополнениями) / Законодательный вестник Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>

13. Straffeloven (LBK nr 976 af 17/09/2019) / Retsinformation.dk. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=209398>

14. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики (принят 06.06.2001 г.; с последующими изменениями и дополнениями) / Jurist Aitab. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2001.03.2020.pdf>

15. Закон об уголовном праве Израиля / автор перевода – судья Марат Дорфман (2010 г.) / Crimpravo.ru. URL: <http://crimpravo.ru/codecs/izr/2.pdf>

16. Indian Penal Code (Act No. 45 of 1860) / Legislative department. URL: <http://legislative.gov.in/sites/default/files/A1860-45.pdf>

17. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / пер. на укр. мову О.В. Лішевської. Київ: ОБК, 2017. 284 с.

18. Codice penale italiano (R.D. 19 ottobre 1930, n. 1398. Aggiornato al 27/11/2019) / Brocardi.it. URL: <https://www.brocardi.it/codice-penale/>

19. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252

20. Criminal Code of Canada (R.S.C., 1985, c. C-46) / Legislationonline. URL: https://www.legislationonline.org/download/id/8563/file/Canada_Criminal_code_1985_am122019_en.pdf

21. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 2 февраля 2017 г. № 19 (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34350840

22. Criminal Law of the People's Republic of China / OECD. URL: <https://www.oecd.org/site/adboecdanti-corruptioninitiative/46814270.pdf>

23. Código Penal de Colombia (Ley 599 de 2000) / OAS. URL: https://www.oas.org/dil/esp/Codigo_Penal_Colombia.pdf

24. Уголовный кодекс Республики Корея / науч. ред. и предисл. докт. юрид. наук, профессора А.И. Коробеева; перевод с корейского канд. филол. наук В.В. Верхоляка. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. 240 с.

25. Kriminālikums (Likums Saeimā pieņemts 1998, gada 17 jūnijā) / LIKUMI.LV. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>

26. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Redakcija: 89 – 2019.11.28 (nuo 2020.05.01)). URL: http://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=66150

27. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 г. № 985-XV (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационная система «Континент». URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923
28. Criminal Code of the Kingdom of Netherlands (1881, amended 2012) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6415/file/Netherlands_CC_am2012_en.pdf
29. Карне законодавство ФРН. Київ: ВАІТЕ, 2016. 408 с.
30. Penal Code of the Kingdom of Norway (LOV-2005-05-20-28) / Lovdata. URL: https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2005-05-20-28/KAPITTEL_2#KAPITTEL_2
31. Código Penal del Perú. Decreto legislativo № 635 (Publicado el 8 de abril de 1991). Lima: Ministerio de Justicia y Derechos Humanos, 2016. URL: http://spij.minjus.gob.pe/content/publicaciones_oficiales/img/CODIGOPENAL.pdf
32. Criminal Code of the Republic of North Macedonia (2009, amended 2018) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8145/file/fYROM_CC_2009_am2018_en.pdf
33. Кримінальний кодекс Республіки Польща / пер. на укр. мову В.С. Станіч. Київ: ОБК, 2017. 138 с.
34. Código Penal de Portugal (Aprovado pelo Decreto-Lei nº 400/82, de 23 de Setembro, Republicado pela Lei nº 59/2007, de 4 de Setembro). URL: https://oig.cepal.org/sites/default/files/2007_prt_codpenal.pdf
35. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (с последующими изменениями и дополнениями) / КонсультантПлюс. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
36. Criminal Code of the Republic of Romania (2009, amended 2017) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8291/file/Romania_Penal%20Code_am2017_en.pdf
37. Código Penal de la República de El Salvador / OAS. URL: https://www.oas.org/dil/esp/Codigo_Penal_El_Salvador.pdf
38. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино / науч. ред., вступ. статья вице-президента Восточно-Европейского отделения Международной академии наук Республики Сан-Марино, проф., докт. юрид. наук С.В. Максимова; перевод В.Г. Максимова. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 253 с.
39. Trestný zákon Slovenskej republiky (Zákon č. 300/2005 Z. z.) / Zákony pre ľudí.sk. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300>
40. Criminal Code of the Republic of Slovenia (2008) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/3773/file/Slovenia_CC_2008_en.pdf
41. Title 18 of the United States Code / Legal Information Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1201>
42. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 г. № 574 (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397325
43. Penal Code of Turkey (2004, amended 2016) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6453/file/Turkey_CC_2004_am2016_en.pdf
44. Уголовный кодекс Туркменистана от 12 июня 1997 г. № 222-I (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295286
45. Criminal Code of the Republic of Hungary (2012) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/5619/file/Hungary_Criminal_Code_of_2012_en.pdf
46. Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 г. (с последующими изменениями и дополнениями) / LEX.UZ. URL: <https://www.lex.uz/docs/111457>

47. Criminal Code of Finland (1889, amended 2015) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6375/file/Finland_CC_1889_am2015_en.pdf
48. Code pénal (version en vigueur au 25 novembre 2021) / Légifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070719/>
49. Criminal Code of Croatia (passed by the Croatian Parliament at session on 21 October 2011) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/7896/file/Croatia_Criminal_Code_2011_en.pdf
50. Criminal Code of the Czech Republic (adopted by the Czech Parliament on January 8, 2009). URL: <http://www.ejtn.eu/PageFiles/6533/Criminal%20Code%20of%20the%20Czech%20Republic.pdf>
51. Criminal Code of Montenegro (2003, amended 2018) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8406/file/Montenegro_CC_am2018_en.pdf
52. Schweizerisches Strafgesetzbuch (vom 21. Dezember 1937 (Stand am 3. März 2020)) / Das Portal der Schweizer Regierung. URL: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19370083/index.html>
53. Criminal Code of the Kingdom of Sweden (1962, amended 2020) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8662/file/Sweden_criminal_code_am2020_en.pdf
54. Penal Code of Japan (Act No. 45 of 1907) / OECD. URL: <https://www.oecd.org/site/adboecdanti-corruptioninitiative/46814456.pdf>
55. Андрушко А.В. Система злочинів проти свободи, честі та гідності особи за законодавством зарубіжних держав: порівняльно-правове дослідження. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 412–421.
56. Андрушко А.В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваіте, 2020. 560 с.
57. Протокол про запобігання та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text
58. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text

References

Andrushko, A.V. (2020). Systema zlochniv proty svobody, chesti ta hidnosti osoby za zakonodavstvom zarubizhnykh derzhav: porivnialno-pravove doslidzhennia. *Porivnialno-analitychne pravo*, 1, 412–421 [in Ukrainian].

Andrushko, A.V. (2020). *Teoretyko-prykladni zasady zapobihannia ta protydii zlochy-nam proty voli, chesti ta hidnosti osoby*: monohrafiia. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

A. Andrushko, Doctor of Science of Law, Professor of the Department of Criminal Law and Process, Uzhhorod National University

ORCID: 0000-0002-7735-7898

Foreign experience of criminal law counteraction to human trafficking

The article analyzes the foreign experience of criminal law counteraction to human trafficking on the basis of the study of the relevant legislation of 54 countries.

The article finds that the approaches to determining the place of this crime in the structure of the Special Part of the criminal law differ significantly. The vast majority of legislators attribute human trafficking to crimes against individual freedom (as an option – against the freedom, honor and dignity of the individual).

It has been established in the article that some legislators have combined the international legal understanding of the essence of human trafficking with other forms of this crime (in particular, with the purchase and sale of human beings and other illegal transactions involving human beings).

It was that legislators of the vast majority of states whose legislation has been studied by the author recognize recruitment, displacement (transportation), concealment (hiding), transfer or receipt of a person as alternative forms of human trafficking. This indicates that today most national legislators have converged their understanding of the essence of this act with its definition formulated in the relevant international legal acts.

It is established that legislators of foreign countries mostly indicate the manner of committing this crime when formulating a criminal law prohibition of human trafficking (the exception are the legislation of Kazakhstan, Russia, El Salvador, Uzbekistan). At the same time, approaches to determining specific ways of committing it differ significantly. Usually, legislators point to only some of the methods listed in the Palermo Protocol, often modifying them.

It was found that the approaches of legislators of foreign countries to formulation of the purpose of human exploitation are also different. The overwhelming majority of them point to the necessity of such a purpose, while some legislators have their own vision of formulating the purpose for which human trafficking is committed in the form of recruitment, displacement, concealment, transfer or receipt of a person.

The article also analyzes the approaches of foreign legislators to the penalization of human trafficking.

Keywords: *criminal offenses against the freedom, honor and dignity of the person; human trafficking; human exploitation; criminal legislation of foreign countries; comparative criminal law.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.02
УДК 343.352

*Каменський Д. В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри правознавства
Бердянського державного педагогічно-
го університету
ORCID: 0000-0002-3610-2514*

ПРОВОКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У науковій статті здійснено авторську спробу проаналізувати, з позицій юридичної компаративістики, проблематику провокації кримінального правопорушення, спираючись на релевантні законодавчі та правозастосовні джерела в Україні та деяких інших державах.

На підставі активного звернення до попередньої законотворчої роботи та опрацювання відповідного зарубіжного досвіду, спрогнозовані деякі перспективи вдосконалення міжгалузевого інституту провокації. Висвітлено доречні історичні та міжнародні аспекти проблематики, розглянуто позиції американських та європейських авторів щодо визначення ознак та меж допустимості провокації. Показано, що кожна держава намагається винайти свій власний, самобутній підхід до юридичної оцінки правоохоронної провокації.

Ключові слова: *провокація кримінального правопорушення; порівняльно-правове дослідження; зарубіжне законодавство; правоохоронний орган; інформатор.*

В научной статье предпринята авторская попытка проанализировать, с позиций юридической компаративистики, проблематику провокации уголовного правонарушения, опираясь на релевантные законодательные и правоприменительные источники в Украине и некоторых других государствах.

На основании активного обращения к предыдущей законотворческой работе и проработке соответствующего зарубежного опыта, прогнозируются некоторые перспективы усовершенствования межотраслевого института провокации. Освещены уместные исторические и международные аспекты проблематики, рассмотрены позиции американских и европейских авторов по определению признаков и пределов допустимости провокации. Показано, что каждое государство пытается изобрести свой, самобытный подход к юридической оценке правоохранительной провокации.

Ключевые слова: *провокация уголовного правонарушения; сравнительно-правовое исследование; зарубежное законодательство; правоохранительный орган; информатор.*

Постановка проблеми. Як відомо, у межах ст. 370 КК криміналізовано таке діяння, як провокація підкупу, тобто дії службової особи з

підбурювання особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду. Наразі в правозастосовній практиці досить часто виникає ситуація, пов'язана з визначенням правильних критеріїв розмежування провокації вчинення злочину з боку правоохоронних органів та здійсненням негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема контролю за вчиненням злочину. Це питання не втрачає своєї актуальності, оскільки як в Україні, так і за кордоном періодично відбуваються «гучні» викриття передачі неправомірної вигоди державним та корпоративним службовцям різного рівня.

Відповідно, ураховуючи універсальний характер феномену провокації злочину взагалі та корупційного зокрема, висвітлення відповідної кримінально-правової проблематики саме в компаративістському аспекті не повинно стати марним завданням.

Аналіз останніх досліджень і наукових публікацій. У вітчизняній кримінально-правовій науці питання, пов'язані з юридичною оцінкою провокаційної поведінки в її різних проявах, є активно досліджуваними. Кримінально-правові аспекти провокації, передусім у частині провокації підкупу (ст. 370 КК), досліджувались у роботах П. Андрушка, О. Альошиної, О. Бантишева, Т. Батраченко, Ю. Бауліна, Ю. Гродецького, О. Грудзура, О. Дудорова, Н. Єгорова, П. Загородіренка, К. Задой, В. Киричка, В. Комар, О. Лемешка, М. Мельника, В. Навроцького, В. Осадчого, Є. Письменського,

М. Саакяна, В. Трепака, О. Ус, і деяких інших авторів.

У європейському кримінальному праві феномен провокації кримінальних правопорушень вивчали зокрема Ф. Герліц, Дж. Губерт, М. Шеффер, П. Візер, Д. Хілл, С. Маклауд, А. Тані, Л. Леванон, І. Роксін та інші.

Водночас ретельне опрацювання проблематики провокації в роботах названих та інших фахівців не знімає з порядку денного актуальність ретельного опрацювання об'єктивних і суб'єктивних ознак провокації, у т.ч. у режимі порівняння з законодавством і практикою зарубіжних країн.

Постановка завдання. Метою наукової статті є здійснення автором компаративістського екскурсу в проблематику провокації кримінального правопорушення, спираючись на релевантні законодавчі та правозастосовні джерела в Україні та деяких інших державах.

Виклад основного матеріалу варто почати із звернення до питання про доцільність та актуальність здійснення порівняльних досліджень на сучасному етапі розвитку кримінально-правової науки. Справді, під час визначення правильного напрямку порівняльного кримінально-правового дослідження потрібно враховувати такі взаємопов'язані компоненти, як: 1) визначення об'єкта дослідження; 2) проблемність стану об'єкта дослідження; 3) суворе дотримання логічно послідовного шляху дослідження об'єкта в його проблемному стані; 4) обґрунтованість і доказовість результатів дослідження; 5) можливість безпосереднього або принаймні опосередкованого використання результатів дослідження на практиці. Наведені «базові» елементи, які, на мій погляд,

утворюють умовну ДНК життєздатного компаративістського проєкту в галузі кримінального права, спрямовані на ідентифікацію конкретного переліку завдань наукового пізнання, на обережне використання дослідником свого аналітико-емпіричного інструментарію в процесі такого пізнання, урешті-решт на отримання більш-менш конкретних, прагматичних результатів від здійсненого дослідження [1, с. 111].

Принагідно та фрагментарно звертаючись до «історії питання», наукова розробка провокації як протиправного діяння, доцільності й правомірності її застосування у протидії злочинності найбільш продуктивно почалася лише у середині XIX ст., коли у 1844 р. німецький криміналіст М. Брейденбах (Moritz Breidenbach) уперше провів кримінально-правовий аналіз провокації на основі сформованої в кінці XVII ст. у Франції практики використання методів провокації за допомогою засилання поліцейських агентів у злочинний світ (що, до речі, послугувало підставою для визнання цієї держави багатьма вченими світу батьківщиною агентурної роботи та провокації), надававши цьому поняттю виключно політичне значення.

Він уважав, що провокацію утворює діяльність таємної агентури, а саме таких суб'єктів, яких уряд скеровує на штучне збудження заворушень для того, щоб, використовуючи їх, мати можливість (привід) організовувати державні перевороти або вдаватися до надзвичайних заходів управління, які неможливі в мирний час. Із урахуванням зазначеної мети діяльності агентів поліції М. Брейденбах для відображення специфіки її смислового значення до

слова «агент» додав додаток «провокатор». Поєднання слів «агент-провокатор» стало активно вживатися у відповідних наукових дослідженнях XIX–XX ст., незважаючи на те, що в розуміння діяльності агента-провокатора вченими вкладався різний зміст. Таким чином, метою агента-провокатора, на думку М. Брейденбаха, була не передача злочинців у руки правосуддя, а створення умов для здійснення «революції згори» та розправа з небажаними уряду особами неправовими методами, за допомогою створення надзвичайної обстановки [2, с. 35].

Стисло про міжнародно-правовий аспект досліджуваної проблематики. У ч. 1 ст. 23 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, ратифікованої Україною в 2006 р. (далі – Конвенція), зазначено зокрема про те, що кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, включаючи заходи, що дозволяють застосування спеціальних слідчих методів із дотриманням національного законодавства, які можуть бути необхідними для забезпечення їй можливості сприяти збиранню доказів у зв'язку з кримінальними злочинами, визначеними у Конвенції.

Відповідно до § 36 пояснювального доповіді до Конвенції, істотними елементами складу активного підкупу є обіцянка, пропозиція або надання неправомірної вигоди, в прямій або непрякій формі, самій посадовій особі або третій особі.

Ці три дії хабародавця дещо різняться між собою. «Обіцянка», наприклад, стосується ситуацій, коли хабародавець зобов'язується надати неправомірну перевагу згодом (у більшості випадків – коли державна посадова особа вчинить дію, запи-

тувану хабародавцем), або до ситуацій, коли між хабародавцем і хабароодержувачем досягнуто згоди про те, що хабародавець надасть неправомірну перевагу пізніше.

«Пропозиція» може стосуватись ситуацій, коли хабародавець демонструє готовність надати неправомірну перевагу в будь-який момент. Нарешті, «надання» може охоплювати ситуації, коли хабародавець передає неправомірну перевагу. При цьому неправомірну перевагу не обов'язково повинно бути надано самому державній посадовій особі – вона може бути надана і третім особам: родичам, організації, до якої входить службова особа, або політичній партії, членом якої вона є. У разі, коли пропозиція, обіцянка або дар адресовані третій особі, державна посадова особа має, щонайменше, в якийсь момент знати про це. Незалежно від того, надається неправомірна перевагу власне державній посадовій особі чи третій особі, угода може здійснюватись через посередників.

На додаток до цього, стосовно одержання хабара в §§ 41–42 того ж пояснювального доповіді підкреслюється, що «вимаганням» може, наприклад, вважатися односторонній акт, в ході якого державна посадова особа дає іншій особі зрозуміти, прямо або побічно, що за виконання чи невиконання будь-якої посадової дії цього особі доведеться «заплатити». Чи було прохання задоволено, істотним не є – вона сама є основою складу правопорушення. Неважливо також, чи просило публічне посадова

особа неправомірної вигоди для себе чи для когось іншого.

«Отримання» ж може, наприклад, означати фактичне отримання вигоди, будь то самим державною посадовою особою чи кимось іншим (чоловіком, колегою, організацією, політичною партією і т.д.). В останньому випадку державна посадова особа повинна, принаймні, якимось чином взяти цю вигоду [3].

Важливо підкреслити, що пропозиція і надання хабара не вимагають наявності домовленості між хабародавцем і посадовою особою. У Глосарії міжнародних стандартів у галузі кримінального права ОЕСР підкреслюється, що пропозиція і надання не вимагають прийняття державною посадовою особою пропозиції або дарунка і навіть його знання про них або фактичного отримання (наприклад, пропонуване або дароване може бути перехоплено правоохоронними органами до його доставки державній посадовій особі). Подібним же чином вимагання та прийняття не вимагають угоди між сторонами корупційного відносини. Навіть більше, не обов'язково, щоб особа, яка друга сторона намагається залучити до корупційну зв'язок, знало про спробу або отримала відповідну комунікацію (вона може бути, наприклад, перехоплена правоохоронними органами до доставки).

Усі країни, які беруть участь в Стамбульському плані дій по боротьбі з корупцією¹, криміналізували отримання та прийняття хабарів. Вимагання ж в якості окремого пра-

¹ Стамбульський план дій по боротьбі з корупцією – субрегіональна програма взаємної оцінки в рамках ОЕСР, в якій беруть участь Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан і Україна. Програма реалізується з 2003 року у межах Мережі по боротьбі з корупцією для Східної Європи та Центральної Азії (ACN).

вопорушення багатьма країнами не формалізоване. Видається, що окремі держави планують заповнити цю прогалину за допомогою складів вимагання та провокації. Водночас такий підхід може виявитися досить проблематичним, оскільки вимагання хабарів не підпадає під склад провокації або вимагання в їх системах правопорушень.

Далі власне про зарубіжні напрацювання в частині кримінально-правової регламентації інституту провокації.

Автор цих рядків уже частково звертався до зарубіжного досвіду в досліджуваній частині у деяких своїх попередніх працях – там здебільшого йшлося про порівняння українського та американського підходів до визначення ознак та меж допустимості провокаційної поведінки з боку представників правоохоронних органів [4; 5, с. 956–971]. Не відкидаючи важливість та теоретико-прикладну значущість подальшого дослідницького занурення в проблематику провокації на рівні двох зазначених держав, водночас свій аналіз почну з висвітлення з європейських підходів, які є для України не менш релевантними.

Взагалі аналіз більшості нормативних актів іноземних держав у сфері правового регулювання досудового розслідування злочинів свідчить про те, що використання прихованих методів здобуття інформації про злочини, осіб, які їх вчинили, давно не вважається таким, що характеризує рівень демократії в країні. Навпаки, зауважує Є. Скулш, прозорість їхньої законодавчої регламентації та здійснення, наявність визначених законом механізмів контролю за провадженням робить

їх ефективним інструментом правоохоронної діяльності демократичної держави. А тому розширення за рахунок можливостей оперативно-розшукової діяльності системи слідчих дій у вітчизняному КПК потрібно вважати, за умови дотримання конституційних гарантій прав особи, прогресивним кроком українського законодавця, спрямованим на посилення правоохоронної функції держави та захисту прав і свобод окремих осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань [6, с. 15].

На думку американських дослідників, так звана юридична провокація (провокація з юридичними наслідками) настає за наявності чотирьох умов: 1) агент правоохоронного органу планує конкретний злочин; 2) агент спонукає провоковану особу (або «мішень») вчинити цей злочин; 3) агент арештовує таку особу за вчинення злочину; 4) протилежна умова: якби не дії агента, то «мішень» провокації не вчинила би умовний (на відміну від реального) злочин [7, с. 114–115.].

Як можна побачити з наведених умов, запропонований Б. Стіттом та Дж. Джеймсом підхід до визначення юридичної природи провокації в кримінальному праві збігається з вітчизняним: ідеться про здебільшого «штучну» природу відповідного діяння, про обумовленість протиправної поведінки саме провокаційними діями правоохоронця.

У розвиток такого наукового розуміння провокації англійські автори Д. Хілл, С. МкЛеод та А. Таньї пишуть, що латентність (прихованість) поведінки агента поліції сама по собі не означає заборонену провокацію. Прихованість має місце, коли

агент штучно створив засіб (модель) викриття злочину і приховав цей засіб від «мішені». Далі автори деталізують свою позицію двома прикладами. Наприклад, співробітники поліції приховують свої транспортні засоби від інших водіїв біля шосе, а самі переховуються за деревами з радарми, щоб виявити водіїв, які перевищують швидкість, тобто використовують оперативні тактики прихованості. Оманливі методи діяльності правоохоронців, такі як операції з «приманкою», самі по собі не повинні вважатись провокацією, адже вони не обов'язково відповідають умові спонукання (друга з чотирьох наведених вище умов).

Якщо, наприклад, працівники поліції видадуть себе за фіктивну (неіснуючу) особу як легку «мішень» для шахраїв, сподіваючись, що таким чином вони зможуть спіймати банду місцевих шахраїв, які вишукують довірливих громадян, однак при цьому не робитимуть нічого активного, щоб скеровувати (контролювати) поведінку шахраїв на виявлення та ошукування легковажної «мішені», то в такому разі правоохоронці беруть участь у так званій операції з приманкою (уособлює законну поведінку), а не в забороненій провокації [8, с. 546]. Наведена гіпотетична ситуація та її обґрунтування відповідають загальноєвропейським підходам до юридичної оцінки провокаційних практик.

Натомість інший американський автор, Дж. Дворкін, визначає провокацію (правоохоронну пастку) на підставі п'яти пов'язаних між собою критеріїв: 1) агент правоохоронного органу використовує обман; 2) з метою спонукання іншої особи вчинити злочин; 3) в умовах, за яких

агент може спостерігати (контролювати) за процесом вчинення злочину. Учений далі вдається до двох додаткових критеріїв як ознак незаконної правоохоронної «пастки»: 4) агент забезпечує вчинення злочину іншою особою (шляхом умовляння, переконання або спонукання); 5) протилежна умова: «мішень» провокації не вчинила би конкретний злочин, якби агент не «створив» його своїми діями [9, с. 17-21].

Певним чином удосконалюючи аналіз провокації злочину через призму елементів провокаційної поведінки, згадані вище Д. Хілл, С. МкЛеод та А. Таньї пропонують таку модель незаконної провокації: 1) правоохоронець планує (очікує), що «мішень» вчинить протиправне діяння; 2) сплановане діяння має злочинний характер; 3) агент безпосередньо забезпечує вчинення протиправного діяння (шляхом умовляння, переконання або підбурювання); 4) агент передбачає, що спровоковану поведінку буде інкриміновано конкретній особі шляхом зібраних доказів або за допомогою показів свідків; 5) під час «створення» моделі протиправної спровокованої поведінки правоохоронець прагне досягти результату у вигляді подальшого притягнення «мішені» до кримінальної відповідальності.

Показово, що запропонований п'яти-елементний аналіз характеризує виключно так звану правову (юридичну) провокацію (англ. – legal entrapment), тобто такий різновид провокації, що пов'язаний із вчиненням кримінально караного діяння і буде мати юридичні наслідки для провокатора (наприклад, недопустимість отриманих унаслідок провокації доказів). Натомість у так званій

цивільній (або загальній) провокації, додають автори дослідження, сплановане діяння (другий елемент) має значно ширший характер і наслідки – злочинний, аморальний, збентежуючий або соціально неприйнятний характер (частково визначається тим, наскільки «мішень» прагне приховати вчинок від викриття колегам, роботодавцю, друзям, родині або громадськості) [8, с. 550, 551].

Один із успішних кейсів «легальної» провокації злочину знаходимо саме в американській правоохоронній практиці. Так, у м. Сан-Франциско викрадення мобільних телефонів складає приблизно половину вуличних крадіжок. Реагуючи на цю масштабну проблему, місцеві правоохоронні органи розробили дієвий оперативний захід: поліцейські в цивільному підходять до перехожих і пропонують їм дешево купити мобільний телефон, приміром «iPhone», попереджаючи при цьому, що він викрадений. Якщо особа погоджується і дістає гроші, її одразу затримують. Як наслідок, тепер люди побоюються купувати смартфони з рук і, відповідно, у злочинців стало значно менше можливостей для їх продажу [10].

Тут варто зазначити про те, що у США та Канаді усталеною практикою в оперативній діяльності поліції є так звані добросовісні виявлення ознак протиправної поведінки (англ. – *bona fide inquiries*), коли офіцерам поліції стає відомо про підвищену злочинну активність у певному районі або навіть вулиці міста. Наприклад, якщо в певному районі зафіксовано підвищену кримінальну активність, офіцерам поліції дозволяється представити громадянам «можливість» вчинити злочин.

У таких ситуаціях американські та канадські суди не вбачають ознак провокації (рандомної (вибіркової) перевірки добросовісності): ідеться про легітимну оперативно-профілактичну роботу правоохоронців. Коментуючи такі практики, екс-голова Верховного Суду Канади А. Ламер, зазначив: коли відповідна кримінальна локація (район) визначена досить точно, поліція має право надати будь-якій особі можливість вчинити конкретний злочин. Така вибірковість дозволяється з позицій добросовісного виявлення ознак протиправної поведінки [11].

Відповідно до правових позицій ВС США, не повинні визнаватись провокацією випадки, за яких особам, що мали намір вчинити злочин, може бути надана можливість здійснити свій протиправний задум. Зокрема, провокацією вважаються лише такі дії інформатора (певної приватної особи), що спрямовані на спонукання людини, яка не мала злочинного наміру, вчинити злочин. Тим самим інформатор дає поліції можливість розпочати кримінальне переслідування цієї людини. Точніше, діючи опосередковано, через інформатора, поліція сама надає собі таку можливість. Водночас на практиці, зауважує О. Альошина вирішити питання про те, чи виходив злочинний намір від поліції, від інформатора або від самого обвинувачуваного, безумовно, дуже важко, якщо взагалі таке можливо. Безплідність спроб з'ясувати дану обставину в майбутньому, наприклад, у ході судового розгляду, також очевидна внаслідок того, що: а) обвинувачуваний вчиняє злочин, напевне, добровільно; б) інформатор є приватною особою і здійснена за його допомогою полі-

цейська провокація не породжує для співробітників поліції негативних правових наслідків; в) показання сторін при розгляді таких питань, як правило, діаметрально протилежні [12, с. 34–35].

Деякі слова про релевантний досвід ФРН у частині реагування на провокацію кримінальних правопорушень. Звернення до цього досвіду буде тим більш корисним, якщо взяти до уваги той величезний (і заслужений) авторитет, що німецьке кримінальне право має серед фахівців-криміналістів з усієї Європи. За словами німецького криміналіста К. Людерсена, оберігати осіб, схильних до кримінальних злочинів, від остаточного падіння – це зловживання, яке є несумісним з повагою людської гідності та суперечить соціальним задачам держави [13, с. 220].

Наразі німецький кримінальний закон не визначає, які прояви поведінки утворюють провокацію, і тим більше не орієнтує правозастосувача на межі правомірності/неправомірності провокації. Відповідно, певні орієнтири щодо умов правомірності провокації закріплені в окремих приписах кримінально-процесуального законодавства ФРН. Так, ст. ст. 110а, 110b та 110с німецького Кримінально-процесуального кодексу (нім. – Strafprozeßordnung) регламентують процесуальний статус та повноваження поліцейських агентів під прикриттям під час розслідування окремих категорій злочинів. Хоча корупційні правопорушення безпосередньо не згадані у відповідному переліку діянь, водночас вони можуть охоплюватися поняттям злочину, що вчинюється на комерційній чи регулярній (повторній) основі (ст. 110а(1)) [14].

У загальних рисах під провокацією у ФРН розуміється не схилення законослухняного громадянина до вчинення злочину, а прагнення змусити особу, яка вже готується до вчинення злочину, діяти в не вигідних для себе умовах і тим самим полегшити завдання затримання та викриття правопорушника. Німецькі юристи виходять із того, що за вчинення провокаційних дій агент не підлягає покаранню, адже він спрямовує свої зусилля не на кінцевий результат злочину, а лише на спробу його вчинити іншою особою та з метою запобігання більш небезпечним наслідкам.

Отже, варто зафіксувати тезу про те, що сучасне німецьке кримінальне право виходить із законності методу провокації. Такий підхід обумовлений, на думку німецьких правників, передусім змістом ст. 20(3) Основного закону ФРН, в якій зафіксовано принцип верховенства права (нім. – Rechtsstaatsprinzip) в державі, який, своєю чергою, вимагає ефективного кримінального переслідування уповноваженими органами однак із суворим додержанням конституційних засад кримінального процесу.

Цікаво, що Федеральний Верховний Суд (далі – ФВС) визнав провокацію можливим порушенням ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), яка закріплює право на справедливий суд, однак при цьому виступив проти тотальної заборони провокаційної діяльності в правоохоронній практиці.

Німецькі коментатори пишуть про те, що практика ЄСПЛ виступила каталізатором зміни підходів касаційного суду в частині тлумачення ознак і меж провокаційної поведінки.

Зокрема суди ФРН відтепер також розрізняють допустимі і недопустимі прояви провокації, що, відповідно, мають різні юридичні наслідки. Так, відповідно до правових позицій ФВС провокація дозволяється, якщо обвинувачений раніше притягувався до відповідальності (або принаймні підозрювався) за протиправні діяння, схожі на те, щодо вчинення якого застосовується провокація. Своєю чергою, Федеральний конституційний суд ФРН (нім. – Bundesverfassungsgericht) проводить межу між допустимою та недопустимою провокацією шляхом визначення оптимального для правової держави балансу між правом особи на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ) та публічним (суспільним) інтересом в частині забезпечення ефективного розслідування та покарання злочинів [15, с. 498].

Допустимими, тобто не розбіжними з нормами правової держави, провокаціями злочину вважаються ті, які прагнуть викрити вже підозрюваних у вчиненні злочину осіб, тобто коли є обґрунтовані припущення, що злочинець і без провокації вчинить протиправну дію; мета провокації в такому випадку полягає лише в направленні перебігу злочину у вигідне для виявлення доказів русло. При цьому сучасна судова практика ФВС розцінює навіть допустиму провокацію як пом'якшувальну обставину, яка повинна відображатися на реальному пом'якшенні покарання (на підставі, що спровокований злочин представляє лише незначну небезпеку, оскільки відбувається під контролем поліції). Неприпустимою, тобто такою, що переступає принципи правової держави, визнається провокація, коли особа приймає рішення вчинити зло-

чин виключно під впливом (за результатами) такої провокації.

У той час як Федеральний Конституційний Суд при такій провокації вважає за можливе (хоча і у виняткових випадках) припинення судового розгляду, «беручи до уваги гідність людини і принципи правової держави». ФВС, який безпосередньо впливає на судову практику у кримінальних справах, останнім часом дотримується позиції про те, що така провокація повинна в кожному конкретному випадку розглядатись лише як «вагома, така, що не залежить від вини, підстава для визначення розміру покарання», що за певних передумов (наприклад, при особливо сильному впливі агента-провокатора на виконавця злочину і водночас при незначній тяжкості злочину) може навіть призвести до припинення судового розгляду у зв'язку з малозначністю злочину (§ 153 КПК) [16, с. 14].

Допустимою провокацією злочину за кримінальним законодавством ФРН визнається така, яка ставить перед собою завдання викрити підозрювану у вчиненні злочину особу, який вона вчинила би власне і без провокації. У цьому випадку мета провокації полягає у створенні таких умов вчинення злочину, в яких стає можливим його документування та збирання необхідних доказів. Натомість неприпустимою визнається така провокація, під впливом якої особа приймає рішення про вчинення злочину.

Показово, що у ФРН як «провокатори» можуть використовуватися довірені особи. Для порівняння, в американській практиці правозастосування таких осіб іменують інформаторами.

Зазвичай перед такими агентами поліція ставить за мету досягнення певних завдань, до яких можна, наприклад, віднести: перевірку обґрунтованості підозри у відношенні особи, яка здійснює готування до вчинення злочину або вже вчиняє такий злочин; оцінку ступеня небезпеки особи для суспільства, а також його готовності до вчинення злочинів; пошук форм цілеспрямованого керування поведінкою особи з метою її викриття.

Відповідно до позиції ФВС ФРН, поняття довіреної особи охоплює не лише людину, яка одержує інформацію, що цікавить поліцію, від третіх осіб завдяки своїй професії, наприклад, водія таксі, власника пивного бару, готелю тощо, але й людину, яка одержує інформацію завдяки тому, що вона належить чи належала до злочинного середовища або проникла до нього з метою отримати чи передати свідчення, необхідні поліції, безоплатно або за винагороду. Також органи кримінального переслідування надають гарантії довірчій особі щодо збереження таємниці її діяльності. Поліція не розголошує імені інформатора, довіреної особи, проте вона використовує повідомлені ними факти в процесі розслідування злочину.

Насамкінець і з метою доречної ілюстрації тієї обставини, що кожна держава намагається винайти свій власний, національний підхід до

юридичної оцінки правоохоронної провокації, наведу декілька слів про спроби «легалізувати» провокацію в Чехії. Так, колишній верховний прокурор Республіки Чехія Марія Бенешова свого часу пропонувала один із найдавніших способів боротьби з корупцією – провокацію. За логікою екс-керівниці правоохоронного органу все було дуже просто: до чиновника приходить агент, пропонує хабар за певну службу, чиновник його приймає, після чого його затримують на місці злочину. Наразі така прокурорська ініціатива так і не була реалізована на практиці [17].

Висновки. У межах статті було висвітлено декілька спільних для більшості європейських держав характеристик провокації взагалі і провокації корупційного кримінального правопорушення зокрема, а також більш детально опрацьовано відповідний досвід нормотворення, доктринального обґрунтування та правозастосування в царині протидії провокаційним практикам в окремих європейських державах. При цьому варто визнати частку фрагментарності запропонованого компаративістського аналізу, адже було вивчено окремі кримінально-правові положення лише деяких держав. Ця обставина, відповідно, зобов'язує повернутися до цього актуального і до того ж, міжгалузевого за своєю юридичною природою, питання в подальших наукових проєктах.

Список використаних джерел

1. Каменський Д. В. Методологічні особливості порівняльних кримінально-правових досліджень: здобутки української та американської доктрини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 44. С. 108–112. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.44.23>

2. Погорецький М. А. Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності. *Вісник кримінального судочинства: науково-практичний журнал*. 2016. № 1. С. 33–43.
3. Explanatory Report to the Criminal Law Convention on Corruption. Strasbourg, January 1, 1999. *European Treaty Series* – No. 173. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800cse44> (дата звернення: 02.12.2021).
4. Каменський Д.В. Agent provocateur: провокація злочину чи законна правоохоронна діяльність? *Правові горизонти*. 2018. № 11. С. 60–67. DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2018.i11.p54>
5. Каменський Д.В. Відповідальність за економічні злочини у Сполучених Штатах Америки та Україні: порівняльно-правове дослідження : монографія / передне слово д-ра юрид. наук, проф. О.О. Дудорова. Київ: ВД «Дакор», 2020. 1128 с.
6. Скуліш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 15–23.
7. Stitt B., James G. Entrapment and the Entrapment Defense: Dilemmas for a Democratic Society. *Law and Philosophy*. 1984. № 3(1). P. 111–132.
8. Hill D.J., McLeod, S.K., Tanyi, A. The Concept of Entrapment. *Criminal Law, Philosophy*. 2018. № 12. P. 539–554.
9. Dworkin G. The Serpent Beguiled me and I did Eat: Entrapment and the Creation of Crime. *Law and Philosophy*. 1985. № 4(1). P. 17–39.
10. Кирей Р. Украти телефон. *Урядовий кур'єр*. 24 березня 2018 р. № 57. С. 3.
11. Zaia M. Forecasting Crime? Algorithmic Prediction and the Doctrine of Police Entrapment. *Canadian Journal of Law and Technology*. 2020. № 18. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3644458 (дата звернення: 02.12.2021).
12. Альошина О. І. Провокація (кримінально-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук. Харків: 2007. 204 с.
13. Адашкевич Ю. Н. Организованная преступность-2 / Под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. Москва: Криминолог. Ассоциация, 1993. 320 с.
14. German Code of Criminal Procedure (Strafprozeßordnung – StPO). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html (дата звернення: 02.12.2021).
15. Görlitz F., Hubert J., Kucher J., Scheffer M., Wieser P. “Tatprovokation” – The Legal Issue of Entrapment in Germany and Possible Solutions. *German Law Journal*. 2019. № 4 (20). P. 496–509.
16. Додонов В.Н. Провокация преступления с позиций современного уголовного права. *Вестник Академии Генеральной прокуратуры РФ*. 2008. № 3. С. 13–16.
17. Каймаков А. Провокация как способ борьбы с коррупцией. *Radio Prague International*. URL: <https://ruski.radio.cz/provakaciya-kak-sposob-borby-s-korrupciey-8060160> (дата звернення: 02.12.2021).

References

- Kamenskyi, D. (2020). Metodolohichni osoblyvosti porivnialnykh kryminalno-pravovykh doslidzhen: zdotuky ukrainskoi ta amerykanskoj doktryny. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 44, 108-112. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.44.23>
- Pohoretskyi, M. (2016). Zastosuvannia provokatsii v khodi nehlasnykh rozsliduvan: pytannia pravomirnosti. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva: naukovy-praktychnyi zhurnal*, 1, 33-43.

Kamenskyi, D. (2018). Agent provocateur: provokatsiia zlochynu chy zakonna pravookhoronna diialnist? *Pravovi horyzonty*, 11, 60-67. <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2018.i11.p54>

Kamenskyi, D. (2020). *Vidpovidalnist za ekonomichni zlochyny u Spoluchenykh Shtatakh Ameryky ta Ukraini: porivnialno-pravove doslidzhennia*. / perednie slovo d-ra yuryd. nauk, prof. O.O. Dudorova. Kyiv: VD «Dakor».

Skulish, Ye. (2012). Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii za kryminalno-protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, 2, 15-23.

Kyrei, R. (2018). Ukraly telefon. *Uriadovi kur'ier*, 57, 3.

Aloshyna, O. (2007). *Provokatsiia (kryminalno-pravove doslidzhennia)*: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv.

Adashkevych Yu. (1993). *Orhanyzovannaia prestupnost-2* / Pod red. A.Y. Dolhovi, S. V. Diakova. Moskva: Krymynoloh. Assotsyatsiya.

Dodonov, V. N. (2008). Provokatsiia prestupleniya s pozytsyi sovremennoho uholovnoho prava. *Vestnyk Akademyy Heneralnoi prokuraturi RF*, 3, 13-16.

Kaimakov, A. (2002). Provokatsiia kak sposob bor'by s korrupciej. *Radio Prague International*. URL: <https://ruski.radio.cz/provokatsiia-kak-sposob-borby-s-korrupciej-8060160> (access date: 02.12.2021).

D. Kamensky, Doctor of Law, Professor, Head of the Law Department, Berdiansk State Pedagogical University
ORCID: 0000-0002-3610-2514

Provocation of criminal offense: comparative legal aspect

Within the scientific article the author makes an attempt to analyze, from the standpoint of legal comparative studies, the issue of provocation of a criminal offense, based on relevant legislative and law enforcement sources in Ukraine and some other countries.

Based on the active appeal to the previous legislative work and the development of relevant foreign experience, some prospects for improving the intersectoral institution of provocation are predicted. Relevant historical and international aspects of the issue are covered, the positions of American and European authors on determining the signs and limits of the permissibility of provocation are considered.

Based on the legal positions elaborated by the U.S. Supreme Court, cases in which persons who intended to commit a crime may be given the opportunity to carry out their illegal plan should not be considered as provocation based. In particular, only such actions of an informant (of a certain private person) aimed at inciting a person, who did not have a criminal intent to commit a crime, are considered provocative. Thus, the informant provides police with the opportunity to prosecute a person.

Analysis of most foreign regulations in the field of legal regulation of pre-trial investigation of crimes has revealed that the use of covert methods of obtaining information about crimes, perpetrators, has long been considered to characterize the level of democracy in the country. On the contrary, the transparency of their legislative regulation and implementation, the existence of statutory mechanisms of

control over the proceedings makes them an effective tool for law enforcement activities of a democratic state.

It has been also demonstrated that each state is trying to establish its own, original approach to the legal assessment of law enforcement provocation.

Keywords: *provocation of a criminal offense; comparative legal research; foreign legislation; law enforcement agency; informant.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.03
УДК 343.9.01

Копан О. В.,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем про-
тидії злочинності ННІ № 1 Національ-
ної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-0797-7952

Вознюк А. А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач наукової лабораторії з проб-
лем протидії злочинності ННІ № 1
Національної академії внутрішніх
справ
ORCID: 0000-0002-3352-5626

Тичина Д. М.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем про-
тидії злочинності ННІ № 1 Національ-
ної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-9430-6101

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ РОЗБИТИХ ВІКОН

У статті розкрито багатогранність, складність системи заходів, спрямо-
ваних на захист прав і свобод людини й громадянина, честі та гідності особи,
через призму положень теорії розбитих вікон як окремого напрямку спеціаль-
но-кримінологічного запобігання злочинності.

Розкрито істотні ознаки теорії розбитих вікон, до яких віднесено мету,
принципи, суб'єкти, об'єкт запобіжного впливу, а також заходи у формі здійс-
нення владою міста, поліцією спільно із громадськістю, соціальними служба-
ми і агенціями підтримки (матеріальної, фізичної, психологічної) груп ризику
(осіб, які мають судимість; наркоманів; вихідців із неблагополучних сімей
тощо) та благоустрою міста, ліквідації пустирів, прибирання територій.

Доведена доступність і зрозумілість такої теорії, здатність принести
корисні результати як для соціуму, так і кожного громадянина.

Акцентовано увагу на організаційних формах взаємодії поліції і громад-
ськості. Розглянуто поняття, генезу та міжнародний досвід застосування кри-

мінологічної теорії розбитих вікон, висвітлені питання форм взаємодії поліції з громадськістю у запобіганні кримінальним правопорушенням та вирішенні інших проблем громади тощо.

Ключові слова: *«теорія розбитих вікон»; кримінологія; запобігання; стратегія; Національна поліція України; громадськість.*

В статье раскрыта многогранность, сложность системы мер, направленных на защиту прав и свобод человека и гражданина, чести и достоинства личности через призму положений теории разбитых окон, как отдельного направления специально-криминологического предотвращения преступности.

Раскрыты существенные признаки теории разбитых окон, к которым отнесены цели, принципы, субъекты, объект меры пресечения, а также мероприятия в форме осуществления властью города, полицией совместно с общественностью, социальными службами и агентствами поддержки (материальной, физической, психологической) групп риска (лиц, имеющих судимость; наркоманов; выходцев из неблагополучных семей и т.п.) и благоустройства города, ликвидации пустырей, уборки территорий.

Доказана доступность и понятность такой теории, способность принести полезные результаты как для социума, так и для каждого гражданина.

Акцентируется внимание на организационных формах взаимодействия полиции и общественности. Рассмотрены понятия, генезис и международный опыт применения криминологической теории разбитых окон, освещены вопросы форм взаимодействия полиции с общественностью в предотвращении уголовных правонарушений и решении других проблем общества и т.д.

Ключевые слова: *«теория разбитых окон»; криминология; предотвращение; стратегия; Национальная полиция Украины; общественность.*

Постановка проблеми. Процес оновлення суспільства, утворення нових соціальних елементів способу життя в Україні передбачає зростання потреби в забезпеченні його стабільності й керованості, захисті конституційних прав і свобод особи, громадських, державних інститутів від злочинних посягань, здійсненні результативного впливу факторів стримування злочинності в період побудови правової держави [1]. На початку XXI ст. глобалізований світ зазнав кардинальних соціальних трансформацій. Системна фінансово-економічна криза та поширення пандемії стали черговими викликами сучасній цивілізації, а криміногенна ситуація в

Україні протягом останніх п'яти років залишається стабільно напруженою. На її ускладнення, поряд з чинниками суто криміногенного характеру, значною мірою впливають військові дії на Сході країни, відсутність контролю за частиною території та державного кордону, посилення процесів внутрішнього переміщення населення, економічна нестабільність і використання неконкурентних методів фінансово-господарської діяльності, непослідовність реформи правоохоронної та судової систем, освіти й охорони здоров'я, зростання рівня безробіття та значне соціальне розшарування населення, недосконалість державного управління тощо [2; 3].

Задекларовані в Стратегії національної безпеки (2015 і 2020 рр.), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (2011 і 2020 рр.), як і прийнятих раніше загальнодержавних комплексних цільових програмах (1993, 1996, 2000, 2006 рр.), концепціях (2010 і 2011 рр.) правові та інституційні зміни здебільшого залишаються нереалізованими. Попри якісне оновлення системи кримінальної юстиції, модернізацію правоохоронних інституцій та судочинства загалом, на діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням негативно позначається недооцінка кримінологічного потенціалу в частині запровадження новітніх, апробованих зарубіжних практик як у масштабах країни, так і в розрізі окремих регіонів.

Водночас прийнята на початку XXI ст. Резолюція ООН щодо боротьби зі злочинністю містить практично орієнтовані рекомендації, спрямовані на широке залучення суспільства до протидії злочинності, зокрема таких його сегментів, як уряд, місцеві органи влади, навчальні установи, громадські та релігійні організації, приватний сектор. Крім того, у такому нормативно-правовому акті йдеться про необхідність більш активної підтримки національних зусиль у цій сфері з боку міжнародних організацій, передусім Управління ООН з наркотиків і злочинності [4].

Комісія ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя є однією з восьми функціональних комісій Економічної і соціальної ради ООН (ЕКОСОР) і працює на базі Відділення ООН у Відні [5]. Вона виступає в якості центрального

органу системи ООН, що відповідає за формулювання міжнародних підходів у галузі попередження злочинності та здійснення кримінального правосуддя. Комісія веде моніторинг застосування стандартів і норм ООН в цій галузі, розробляє рекомендації з протидії новим формам злочинності. Її рекомендації мають стати в нагоді щодо організації стратегічного управління у сфері діяльності Національної поліції України, що передбачає врахування як теоретичних, так і практичних напрацювань, до яких належить кримінологічна теорія розбитих вікон і модель взаємодії поліції та громади САРО (сканування, аналіз, реагування та оцінка) у попередженні злочинності.

12–19 квітня 2015 р. у Катарі в м. Доха відбувся Тринадцятий Конгрес ООН, у якому взяли участь понад 5 тис. представників із 142 країн світу [6; 7], головною темою якого була «Інтеграція питань запобігання злочинності й кримінального правосуддя в широкий порядок денний ООН для розгляду соціальних та економічних викликів, сприяння забезпеченню верховенства права на національному й міжнародному рівнях і розширенню участі громадськості». Основні питання порядку денного вказаного заходу стосувались: стану злочинності та кримінального правосуддя у світі; запобігання злочинності; національних підходів до участі громадськості в запобіганні злочинності та ін. Результати проведення тринадцятого конгресу відображені в Дохійській декларації, у якій зазначені основні проблеми у сфері запобігання злочинності й кримінального правосуддя.

У зв'язку із зазначеним, діяльність Національної поліції повинна

ґрунтуватися на новітніх підходах запобігання кримінальним правопорушенням, яка являє собою багатогранну, складну систему заходів, спрямованих на захист прав і свобод людини й громадянина, честі та гідності особи. Відповідна система функціонує у трьох сферах суспільного життя: політичній, економічній і психологічній та є різноплановою соціальною, політичною, економічною системою. Теорія розбитих вікон епізодично торкається кожної із зазначених сфер, надаючи пріоритет психологічним аспектам.

На користь презентабельності застосування її на території України висловився під час відвідування Києва та Харкова у листопаді 2017 р. американський юрист і політик, мер Нью-Йорка у 1994–2001 роках від Республіканської партії Р. Джуліані. Безпосереднє спілкування керівництва МВС України з Р. Джуліані викликало велику зацікавленість до теорії розбитих вікон і бажання впровадити її в Україні [8].

Постановка завдання. З огляду на зазначене виникла необхідність удосконалення заходів боротьби зі злочинністю з урахуванням позитивних зарубіжних теорій та практик за допомогою кримінологічних засобів, що полягає у формуванні цілісної концепції з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства та відповідної правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук шляхів удосконалення кримінологічних засад протидії злочинності та запобігання кримінальним правопорушенням в різні часи був предметом активних дискусій вітчизняних учених, зокрема

А. А. Бабенка, О. М. Бандурки, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, О. М. Джужі, А. П. Закалюка, М. Г. Колодяжного, О. Г. Кулика, О. М. Литвинова, Є. С. Назимка, Ю. В. Орлова, С. С. Чернявського та ін. Оригінальні авторські підходи до визначення теорій боротьби зі злочинністю пропонували представники західноєвропейської (Х. Александер, Е. Віано, Д. Кайд, І. Маттес, Х. Нагель, Б. Станков, Р. Фрей, П. Ханнеманн, Г. Шнайдер) та американської (Ф. Вертхам, Д. Вілсон, Р. Годсон, К. Єйкбері, Д. Келлінг, Д. Крессі, Т. Кук, Р. Мертон, В. Олсон, Т. Тайлер, Дж. Фарелл, Ж. Флеммінг, Х. Хесс, Л. Шеллі) кримінологічних наукових шкіл.

Праці зазначених учених мають фундаментальний характер і становлять підґрунтя для подальшого наукового пошуку. Однак в умовах докорінних змін законодавства та правозастосовної практики розроблення новітніх та імплементація зарубіжних напрямів запобігання кримінальним правопорушенням, які б поєднали аналітичні методи на основі синтезу відповідних запобіжних інструментів, набуває особливого значення та потребує цільового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Захист прав та свобод людини і громадянина гарантується Конституцією України [9]. Сьогодні проблема забезпечення реалізації, охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів громадян набула особливої актуальності.

У процесі свого історичного розвитку людство використовувало два основні способи протидії злочинності: покарання за вчинений злочин і запобігання злочинам. Вперше питання запобігання злочинам підняв один з основоположників кримі-

нології – італієць Чезаре Беккарія у своїй книзі *Про злочини і покарання*, яка вийшла у 1764 р. З розвитком людства діяльність, яка здійснюється у сфері охорони правопорядку, зазнавала значних змін. Застосування покарання почало співвідноситися із заходами запобігання, причому у багатьох країнах світу, зокрема й Україні, саме заходам запобігання надається пріоритетний напрям [10, с. 194].

Водночас державна політика України щодо забезпечення національної безпеки ставить перед кримінологічною наукою нові завдання, які потребують теоретичного та практичного дослідження. Побудова демократичної правової держави неможлива без запобігання кримінальним правопорушенням у всіх сферах суспільного життя. Запобігання суспільно небезпечним діям – це діяльність фізичних та юридичних осіб, спрямована на профілактику, відвернення та припинення суспільно небезпечних діянь [11].

Складовою процесів забезпечення протидії злочинності та запобігання кримінальним правопорушенням є формування сприятливих умов для реалізації життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності Національної поліції, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх службових осіб та громадськості (уповноважених суб'єктів), які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз.

Очевидно, що для кожного суб'єкта забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням актуальним є питання здійснення

організаційних заходів, спрямованих на реалізацію своїх функцій у відповідній сфері. Для цього необхідно враховувати загальну для кожного з суб'єктів сукупність заходів, здійснення яких дозволяє досягти необхідного рівня ефективності у справі захисту національних інтересів від впливу загроз.

У контексті зазначених питань щодо організації діяльності із запобігання злочинності необхідно звернути увагу на зміст теорії розбитих вікон (Broken Window Theory – BWT), яка вважається дуже перспективною, і достатньо часто використовується різними суб'єктами протидії злочинності у США, Великій Британії, Канаді, Австралії, ФРН, Франції, Нідерландах та багатьох інших країнах світу [12; 13; 14].

Суть цієї теорії викладено у статті політолога Джеймса Вілсона та кримінолога Джорджа Келлінга «Розбиті вікна», яку вони опублікували у 1982 році в американському журналі «The Atlantic Monthly». Автори стверджували, що загальний безлад і серйозні злочини нерозривно пов'язані [12].

Учені обґрунтували, що ознаки безладу та недотримання громадянами прийнятих норм поведінки провокують в оточуючих аналогічну форму поведінки (графіті та стінах, розбиті вікна будинків, сміття на тротуарах, покинуті квартири, наявність неушляхетнених пустирів тощо) [13;15].

«Соціальні психологи та поліція погоджуються, що якщо розбите вікно в будинку лишається неполадженим, незабаром решта вікон теж буде розбита», – такою є головна теза теорії. Розбите вікно – це сигнал, що всім байдуже, і подальший ванда-

лізм, а то й серйозніші злочини не матимуть наслідків [16].

Виходячи з цієї теорії, люди діляться на три категорії (за ступенем дотримання суспільних норм поведінки). Є люди, які будуть порушувати встановлений порядок завжди, за будь-яких обставин. Є люди, які не будуть порушувати встановлений порядок ніколи, ні за яких обставин. І є люди, які вагаються, вони будуть порушувати порядок, коли побачать, що його порушують інші, і не будуть порушувати порядок, коли всі навколо його дотримуються і всюди чистота.

Таких, хто вагається в будь-якому людському суспільстві переважна більшість. І варто комусь почати порушувати порядок, як за ним одразу потягнуться ті, хто вагався. В результаті порядок швидко переростає в хаос [17].

Розробники цієї теорії припустили й емпіричним шляхом довели, що для запобігання тяжким і більш суспільно небезпечним кримінальним правопорушенням (убивствам, розбоям, грабежам, зґвалтуванням та ін.) необхідно насамперед звертати увагу на обмеження менш небезпечних проявів антисоціальної та аморальної поведінки (вандалізм, вживання спиртних напоїв і паління у публічних місцях, викидання сміття повз урну, задоволення природних фізіологічних потреб у невстановлених місцях тощо). Ученими було обґрунтовано, що послаблення соціально-правового контролю в суспільстві як з боку поліції, так і з боку пересічних громадян здатне посилити криміногенність у державі й відповідно, призвести до збільшення злочинності й страху громадян перед останньою [13].

Найбільшу роботу з впровадженням теорії розбитих вікон було розгорнуто Рудольфом Джуліані (мер Нью-Йорка у 1994–2001 рр.). Він розширив штат поліції міста до 3660 осіб і запровадив політику нульової толерантності до таких правопорушень, як графіті, публічне розпиття алкоголю, справляння потреб на вулиці тощо. Міська влада навіть відновила з небуття старовинний закон про кабаре, який забороняв танці в непризначених для цього місцях.

Згідно з дослідженням 2001 року, рівень насильницьких злочинів протягом десятиліття справді значно знизився – на 54 %, що було сприйнято як перемогу теорії розбитих вікон.

Тією чи іншою мірою теорію імплементували Чикаго, Лос-Анджелес та низка інших міст США, в яких поліцією реалізовувалася тактика нульової толерантності.

Необхідно зазначити, що у США проводились й інші, більш тривалі експерименти, наприклад, на муніципальному рівні всередині 1970-х років у штаті Нью-Джерсі запроваджували піші поліцейські патрулі, метою яких було налагодження більш тісного контакту правоохоронців з містянами.

Роль патрульних полягала в тому, аби напрацювати разом із «законослухняними місцевими» певні правила, спрямовані передусім проти «чужинців». Так, в одному з районів міста Нью-Йорк підліткам було заборонено шуміти, п'яничкам – лягати на лави і розпивати алкоголь у людних місцях, волоцюгам – чіплятися до перехожих з розмовами чи проханнями (таке відразу призводило до затримання) тощо. Серед правил було й таке: якщо між працівником місцевої крамниці та клієнтом

спалахувала суперечка, неправим автоматично виявлявся клієнт, особливо якщо він чужинець, заїда з іншого району. За п'ять років такої практики показники злочинності ніяк не зменшилися, навіть навпаки [16].

Достатньо вдалою сучасною американською програмою профілактичного спрямування є Hot Spots (Гарячі точки), що реалізується з 2005 р. у місті Лоуелл (штат Массачусетс). Для скорочення злочинності в цьому місті департамент поліції застосував нестандартну стратегію протидії злочинності. Вона полягала в реалізації каральних і некаральних заходів запобігання кримінальним правопорушенням. Репресивний напрям діяльності поліції охоплював: вивчення місцевої топографії злочинності; виділення найбільш криміногенних місць («гарячих точок»), де найчастіше вчиняються злочини; посилення жорсткості реагування на рівень криміногенності в місті й збільшення кількості арештів підозрюваних та ін. Некаральний напрям діяльності спрямовувався як на застосування заходів ситуаційної профілактики, так і на здійснення низки заходів у межах теорії розбитих вікон. Ідеться про благоустрій міста, ліквідацію пустирів, прибирання вулиць. Завдяки цим заходам через кілька років реалізації цього проєкту вдалося скоротити злочинність на 30 % [18, с. 74].

Необхідно відзначити, що існує і критичний погляд і на цю теорію. Перша книга, яка спростовувала теорію розбитих вікон, була видана 2001 року *Ілюзія порядку* Бернара Харкура [20]. Автор вказує, що за 30 років існування цієї теорії її ніколи не було підтверджено емпірично, навпаки – наявні дослідження їй

суперечать. Також теорія спирається на довільно визначені категорії «ладу» й «безладу», «законослухняних громадян» і «порушників».

Передусім, падіння злочинності у Нью-Йорку відбувалося одночасно з відповідним процесом у всіх Сполучених Штатах. Бернар Харкур зазначає, що зниження рівня злочинності у Нью-Йорку збіглося із завершенням наркотичної крекової епідемії. Крістіна Стербенц додає, що цій тенденції сприяло скорочення безробіття (протягом 1990-х років його рівень впав на 40 %).

Кримінолог Ральф Тейлор упевнений, що найвагомішим фактором, який впливає на рівень злочинності, є соціально-економічний добробут. Повертаючись до експерименту з двома автівками – у Бронксі від початку був низький рівень добробуту, а в заможному Пало Альто дослідник мусив втрутитись в експеримент, щоб спровокувати вандалізм.

Теорія розбитих вікон також не пройшла випробування масштабним соціальним експериментом. У 1994 р. влада США запровадила програму «Вперед до можливостей» (Moving to Opportunity), яка передбачала переселення 4800 зубожілих сімей до більш престижних районів. Програму втілювали у Нью-Йорку, Лос-Анджелесі, Чикаго, Бостоні та Балтиморі. Три чверті переселених домогосподарств балансували на межі бідності, дві третини учасників були афроамериканцями.

Згідно з теорією, у новому середовищі рівень злочинів і правопорушень мав зменшитися, проте цього не сталося, оскільки переїзд не покращив їхнє матеріальне становище, натомість підкреслив соціальний розрив із сусідами [16].

Мішенями теорії розбитих вікон стають передусім маргінальні та вразливі верстви населення. Так, Харкур і Людвіг зазначають, що з 1994 р., коли поліція Нью-Йорка запровадила політику нульової толерантності до дрібних порушень, до 2000 р. кількість адміністративних стягнень за куріння марихуани у громадських місцях зросла у 65 разів, і сягала 92 % від усіх правопорушень, пов'язаних з марихуаною (включно з її виробництвом і розповсюдженням) [16; 20; 21].

При цьому в половині випадків затриманими були чорношкірі мешканці, ще 30 % – латиноамериканці. Порівняно з білими, затримання частіше мало наслідком арешт і засудження до терміну ув'язнення.

У 2014–2015 рр. поліція Нью-Йорка була змушена згорнути агресивну політику проти дрібних правопорушень через масові протести проти поліцейського насилля. Суспільне обурення викликала загибель чорношкірого Еріка Гарнера [22]. Поліцейські намагалися затримати його за продаж сигарет поштучно на вулиці. Той не захотів, щоб на нього одягали кайданки, й один із поліцейських застосував прийом удушення. Хоча Гарнер кричав, що не може дихати, поліцейський продовжував стискати його шию. В результаті шестеро дітей втратили батька.

Згідно з дослідженням, протягом двох наступних років рівень убивств, пограбувань, зґвалтувань та інших серйозних злочинів знизився на 3–6 % [23]. Автори вважають, що агресивні поліцейські заходи, попри очікування, лише погіршують криміногенну ситуацію.

«Результати приголомшливі. Поліцейська тактика з підтримання

правопорядку, як виявилось, поглиблює економічну та соціальну нерівність, дестабілізує спільноти та шкодить психіці молоді. Профілактичний поліцейський контроль буває контрпродуктивним», – пише співатор дослідження Крістофер Салліван [23].

Неприпустимість реалізації поліцією тактики нульової толерантності показали і події, які відбуваються у США протягом 2020–2021 рр. Так, в країні не припиняються найбурхливіші протести, зокрема, проти расової дискримінації, насильства. Приводом стала смерть беззбройного афроамериканця, якого намагався заарештувати білий поліцейський.

В Україні за роки незалежності сформовано державну політику у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства, забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів виконавчої влади, для реалізації якої створено відповідну нормативно-правову базу, а таке забезпечення – є одним з пріоритетних завдань кожного органу виконавчої влади, для реалізації якого державні інституції повинні, зокрема, проводити консультації з громадськістю, здійснювати взаємодію з консультативно-дорадчими органами – громадськими радами, сприяти проведенню громадської експертизи своєї діяльності тощо.

Досвід демократичних держав світу засвідчує, що саме демократичний цивільний контроль дозволяє домогтися більшої ефективності в багатьох сферах суспільного життя – від реалізації соціальної політики до сфери державного управління.

Механізм демократичного цивільного контролю у сфері забезпечення громадського порядку функціонує шляхом: реалізації права скла-

дати протоколи про адміністративні правопорушення; участі інститутів громадянського суспільства у діяльності вповноважених суб'єктів із забезпечення охорони громадського порядку; реалізації права вживати спільно з працівниками правоохоронних органів заходи щодо припинення адміністративних правопорушень і злочинів; участі інститутів громадянського суспільства з органами Державної прикордонної служби України в охороні державного кордону.

Так, однією з умов розбудови України як демократичної правової держави європейського зразка є якісне оновлення системи кримінальної юстиції, інституції якої здатні забезпечити охорону прав і свобод людини, боротьбу зі злочинністю, захист інтересів суспільства та держави, у тому числі передбаченими законом засобами поліцейської діяльності.

Поліція має реагувати на місцеві потреби й вимоги. Відповідні пріоритети мають визначати громади. Відтак, поліція повинна мати ресурси та можливості для вирішення не дуже значних, на перший погляд, проблем, які, однак, непокоять громадян. Наприклад, варто проводити зустрічі за участю населення, керівників органів місцевого врядування й поліції і разом визначати пріоритети в забезпеченні громадського порядку (концепція спільної відповідальності) [24].

У цьому контексті, одним із першочергових завдань Національної поліції є запровадження комплексу заходів щодо профілактики правопорушень та зниження рівня злочинності на основі різних концепцій і підходів, серед яких особливої уваги заслуговує теорія розбитих вікон.

Вона доступна і зрозуміла, здатна принести корисні результати як для соціуму, так і кожного громадянина. З її впровадженням вдається підтримувати чистоту і порядок у населених пунктах, впливати на внутрішню гармонію людей, реалізувати цікаві соціальні проекти, що здатні значно покращити якість життя. Тобто розбиті вікна, сміття на вулицях та інші ознаки занепаду ведуть до зростання злочинності, антисоціальної поведінки громадян. Власне, реалізація теорії розбитих вікон спрямована на те, щоб усіма силами боротися з цими негативними проявами.

Водночас в її основі – не лише зовнішня чистота, на яку усі звертають увагу, але й внутрішня, котра є запорукою гармонії, благополуччя, позитивного морально-психологічного клімату в сім'ї, колективі, державі. Тож її можна розвинути до більших масштабів, розглядаючи в аспекті духовно-ціннісної складової: чистоти помислів, вміння поважати людину як найвищу соціальну цінність [25].

Майбутнє кримінологічної науки – за духовно-культурними цінностями, сферою духовності, яка зазнала атеїстичних гонінь у радянський час. Відповідно, теорія розбитих вікон у цьому напрямі ще не розроблена на належному рівні. Однак у поліцейській практиці такі напрацювання були б ефективними, наприклад, при вивченні психологічного портрета особистості. Значимість кримінології особливо зростає в наші дні, коли світ зіштовхнувся з новими викликами, природу яких зрозуміти надзвичайно складно. Щоб запобігти їх негативним наслідкам, необхідно запропонувати альтернативні шляхи виходу з ситуації.

Кожна людина поряд з тим, що живе у тій чи іншій місцевості, тобто те, що ми називаємо навколишнім світом, мислить і постійно перебуває у своєму, внутрішньому мікросвіті, який є невідомим для інших. Є багато чинників, які здатні вплинути на нього, змінити атмосферу навколо нас на краще. Треба використовувати кожен таку можливість.

Варто зазначити, що Законом України «Про Національну поліцію» одними з ключових показників ефективності поліції визначено саме довіру населення, відчуття ним своєї безпеки [26]. Важливим у реформуванні поліції є налагодження партнерських і взаємовигідних відносин з населенням. Потенційна готовність громади допомагати органам поліції у їхній роботі має стати показником досягнень на шляху реформування.

Важливою в аспекті забезпечення публічного порядку є більш широка інформаційна робота, зокрема щодо можливостей та доступності допомоги постраждалим – жертвам від протиправних дій, а також можливих ризиків і шляхів їх мінімізації. Це, натомість, доводить потребу проведення соціологічних досліджень, що дозволяють вивчити оцінку населенням ситуації з криміногенної ситуації на рівні окремих районних центрів чи навіть окремого села. Думка пересічних громадян є відображенням місцевої ситуації у сфері охорони громадського порядку та сприяє визначенню шляхів поширення інформації на місцевому рівні, оцінці рівня взаємодії всіх суб'єктів публічного адміністрування у сфері забезпечення громадського порядку.

Необхідно зазначити, що застосування техніки, а саме – технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки,

відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису передбачене у ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію», зокрема у цій нормі регламентовано використання поліцією: автоматичної фото- і відеотехніки, яку співробітники можуть закріплювати на форменому одязі, службових транспортних засобах, монтувати/розміщувати по зовнішньому периметру доріг і будівель; інформації, отриманої із автоматичної фото- і відеотехніки, що знаходиться в чужому володінні. Мета таких заходів полягає у попередженні, виявленні або фіксуванні правопорушення, охорони громадської безпеки та власності, забезпечення безпеки осіб та забезпечення дотримання правил дорожнього руху [26].

Новітні камери відеоспостереження, у тому числі й з функцією розпізнавання людей та об'єктів, активно запроваджуються у таких містах, як Київ, Харків, Львів, Дніпро, Вінниця, Маріуполь, Чернівці та ін. Для прикладу, в м. Київ було запроваджено окрему міську цільову комплексну програму «Профілактики та протидії злочинності в місті Києві «Безпечна столиця» на 2019–2021 роки» [27].

Важливою формою реалізації стратегії запобігання кримінальним правопорушенням на рівні обласних рад є прийняття ними комплексних цільових програм. Наприклад, в Обласній цільовій комплексній програмі профілактики та протидії злочинності у Київській області на 2017–2020 рр. «Безпечна Київщина» зазначено, що забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень можливе шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на усунення причин та

умов вчинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів, центральних і місцевих органів виконавчої влади у зазначеній сфері, забезпечення охорони громадського порядку та захист населення від протиправних проявів, сприяння стабільному соціально-економічному розвитку області, покращанню інвестиційного клімату [28].

Елементом системи «Безпечне місто» є програма «безпечний будинок», яка передбачає згуртування громади, ефективну побудову партнерських відносин між поліцією та населенням. Наявність системи відеоспостереження, ліквідація шляхів вільного доступу до будинків та їх окремих приміщень, покращення освітленості дворів та під'їздів, облаштування території, наявність інформативних табличок, згуртованість мешканців є основним важелем профілактики правопорушень, що вчиняються на територіях багатоквартирних будинків, а також здатні мінімізувати їх кількість та покращити стан розкриття. Розвита ланка безпечних осередків (безпечний будинок, безпечна школа, безпечний садок, безпечна вулиця) дозволить сформувати розвинене безпечне середовище всієї країни [29]. Також потребують запровадження у кожному населеному пункті смарт-зупинки, облаштовані камерами відеоспостереження, що фіксують усе навколо. Люди, які чекають на транспорт автоматично знаходяться під захистом поліції. Відомості з камер відеоспостережень мають оброблюватись в аналітичних сервісних центрах, що мають діяти при Управліннях поліції або міських радах.

Для забезпечення кожного громадянина можливістю безперешко-

ного виклику поліції на рівні держави повинен бути розроблений мобільний додаток «Поліція 102», який має стати ефективним способом цілодобового зв'язку з поліцією та способом забезпечення безпеки дітей.

У межах впровадження безпечових проєктів варто звернути увагу на відродження спільного патрулювання громадян та поліції вулицями та публічними місцями. Така ініціатива життєздатна лише за підтримки органів місцевої влади та поліції, саме вони мають бути зацікавлені у безпеці довіреної їм громади і території.

Необхідно принципово реагувати на ці речі, застосовуючи норми законодавства, проводити серед населення просвітницьку роботу. Потрібно активно й повсюдно пропагувати здоровий спосіб життя. Місцевим громадам варто організовувати різні конкурси з наведення порядку й чистоти, заохочуючи небайдужих підприємців, мешканців зробити наші міста й села красивішими, охайнішими, привабливими для туристів. Якщо довіра обрана основним показником роботи поліцейського, то треба її здобувати повсякденними справами, спрямованими на покращення життя громадян, зокрема в сфері безпеки. Одним із таких напрямків якраз може слугувати впровадження практичних елементів теорії розбитих вікон, а саме нульової терпимості до будь-яких правопорушень. Співпраця влади, правоохоронних органів і громадськості у рамках цього проєкту є цілком виправданою і необхідною [25].

Висновки. Неефективність і витратність репресивної політики

запобігання кримінальним правопорушенням багатьох західних країн світу, не здатної належним чином контролювати злочинність у більшості прийнятних для суспільства межах, зумовили вироблення у 80–90-х роках ХХ ст. нових підходів щодо її скорочення. Одним із таких стала – «теорія розбитих вікон».

До істотних ознак теорії розбитих вікон належать: мета – скорочення злочинності, створення безпечного середовища для проживання; принципи – економічна доцільність, здійснення за активної участі громадян та їх об'єднань, комплексність, доступність; суб'єкти – органи поліції, органи місцевого самоврядування, підприємства, окремі громадяни та їх об'єднання; об'єкт запобіжного впливу – обмеження менш небезпечних проявів антисоціальної та аморальної поведінки; заходи – здійснення владою міста, поліцією спільно із громадськістю, соціальними службами і агенціями, з одного боку, підтримки (матеріальної, фізичної, психологічної) груп ризику (осіб, які мають судимість; наркоманів; вихідців із неблагополучних сімей тощо), а, з другого, – виконання низки спільних заходів щодо благоустрою міста, ліквідації пустирів, прибирання територій.

Ураховуючи низку істотних ознак «теорії розбитих вікон», під нею потрібно розуміти окремий напрям спеціально-кримінологічного запобігання злочинності, заходи якого здійснюються державними і недержавними суб'єктами і спрямовані на її скорочення, створення безпечного середовища шляхом запобігання небезпечним проявам антисоціальної та аморальної поведінки; здійснення владою міста, поліцією

спільно із громадськістю, соціальними службами і агенціями; підтримки груп ризику; виконання низки спільних заходів щодо благоустрою міста, ліквідації пустирів, прибирання територій.

Головне завдання зазначеного напряму запобігання кримінальним правопорушенням – створити безпечне середовище через посилення неформального соціального контролю над життєвим простором. Остання вимога посприяла широкому розповсюдженню у західних країнах (Велика Британія, США, Канада, Нідерланди, ФРН, Франція) програм сусідського спостереження (Neighborhood Watch), а також загалом активізації участі громадян щодо протидії злочинності у межах концепції «community policing» (політика орієнтації на місцеві громади) [18, с. 61; 30, с. 199].

Характерною особливістю діяльності Національної поліції України є те, що у стосунках з окремою особою її працівники представляють усе суспільство, а при захисті його інтересів нерідко змушені в межах, встановлених законом, вдаватися до обмеження прав та свобод цієї особи. Але таке обмеження впливає винятково з визнання поваги прав і свобод інших осіб, дотримання вимог моралі, публічного порядку, загального благополуччя.

У руслі впровадження теорії розбитих вікон важливо виробити підходи до формування безпечного житлового середовища. Зокрема, варто наголосити на відсутності у великих містах прибудинкових територій для того, щоб можна було влаштувати нормальний життєвий простір для зайняття спортом, облаштувати парки і сквери, відпо-

чинкову зону тощо. І така урбаністична замкнутість накладає свій відбиток на психології людей. Простір житлового середовища і внутрішньо-духовні процеси тісно взаємопов'язані між собою. Тому органи місцевої влади повинні проводити перемовини із забудовниками; спрямовувати зусилля, щоб архітектура міста розвивалася з урахуванням вимог до формування безпечного житлового

середовища; працювати над створенням комфортних умов для проживання і навчання, праці громадян.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що вивчення правоохоронної практики боротьби зі злочинністю у розвинутих країнах світу та запозичення їх позитивного досвіду досить важливо для України, яка прагне стати повноправним членом світового співтовариства.

Список використаних джерел

1. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.
2. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. 58 с.
3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
4. Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности от 15 нояб. 2000 г. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_789
5. ЭКОСОС. Экономический и социальный совет. URL: <https://www.un.org/eco-soc/ru/>
6. ADO 15/33/688. Доповідь Тринадцятого Конгресу ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (Доха, 12–19 квіт. 2015 р.) URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC>
7. Голіна В. Світова злочинність: сучасні тенденції та стратегії протидії. URL: https://revolution.allbest.ru/law/00885905_0.html
8. Теория разбитых окон: Аваков знает, как сократить уровень преступности. URL: <https://inforesist.org/teoriya-razbityih-okon-avakov-znaet-kak-sokratit-uroven-pres-tupnosti/>
9. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>
10. Кримінологія : підручник / за ред. О. М. Джужі та В. В. Чернея. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
11. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діям. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 156–165.
12. Wilson J. Q., Kelling G. L. Broken Windows: The police and neighborhood safety. *The Atlantic Monthly*. 1982. March. P. 29–38.
13. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні: монографія. Харків : Право, 2018. 228 с.
14. Теорія розбитих вікон: чому насправді вона не працює? URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/09/09/teoriya-rozbytyh-vikon-chomu-naspravdi-vona-ne-pratsyuje/>

15. Колодяжний М. Г. Світова практика участі громадськості у протидії злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 265–273.
16. Теорія розбитих вікон: чому насправді вона не працює? URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/09/09/teoriya-rozbytyh-vikon-chomu-naspravdi-vona-ne-pratsyuje/>
17. Теория разбитых окон. URL: http://www.orator.ru/int_teoriya_razbityh_okon.html
18. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність: монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2017. 252 с.
19. Bernard E. Harcourt & Jens Ludwig. Broken Windows: New Evidence from New York City and a Five-City Social Experiment. *University of Chicago Public Law & Legal Theory Working Paper*. 2005. № 93. P. 37.
20. Bernard E. Harcourt & Jens Ludwig. Broken Windows Policing and Misdemeanor Marijuana Arrests in New York City, 1989–2000. *Criminology & Public Policy*. 2007. Vol. 6. P. 165.
21. Bernard E. Harcourt & Jens Ludwig, *Reefer Madness: Broken Windows Policing and Misdemeanor Marijuana Arrests in New York City, 1989-2000*, *Criminology & Public Policy*, Vol. 6, p. 165, 2007; U of Chicago Law & Economics Olin Working Paper No. 317; U of Chicago Public Law Working Paper No. 142 (2006). Available at: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/1434
22. Убийство Эрика Гарнера. *Википедия*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Убийство_Эрика_Гарнера
23. Aggressive policing and major crime: New study looks at link. A reduction in the systematic and aggressive enforcement of minor violations by police may reduce major crime complaints. Louisiana State University. September 27, 2017. URL: <https://www.sciencedaily.com/releases/2017/09/170927093404.htm>
24. Поліцейська діяльність, орієнтована на громаду, в Європі: концепції, теорія та практика: посібник. Європейська мережа попередження злочинності (EUCPN). URL: <https://www.slideshare.net/CentrePravo/eucpn>
25. Голубош В. Актуальні питання впровадження на практиці кримінологічної теорії розбитих вікон. *Національна поліція України*. 2021. URL: <https://if.npu.gov.ua/news/zagalna-informacziya/volodimir-golubosh-aktualni-pitannya-vprovadzheniya-na-practiczi-kriminologichnoji-teoriji-rozbitix-vikon/>
26. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. Редакція від 06.02.2018. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
27. Про затвердження міської цільової комплексної програми профілактики та протидії злочинності в місті Києві «Безпечна столиця» на 2019–2021 роки: рішення Київської міської ради від 18 груд. 2018 р. № 462/6513. URL: https://kyivcity.gov.ua/npr/pro_skhvalennya_zmin_do_misko_tsilovo_kompleksno_programi_profilaktiki_ta_protidi_zlochinnosti_v_misti_kiyevi-bezpechna-stolitsya_na_20192021_roki/
28. Обласна цільова комплексна програма профілактики та протидії злочинності у Київській області на 2017–2020 роки «Безпечна Київщина». Додаток до рішення Київської обласної державної адміністрації. Київ, 2017. 27 с.
29. Проект «Безпечний будинок». URL: <https://www.slideshare.net/ssuser313470/ss-140596965>
30. Голіна В. В., Колодяжний М. Г., Шрамко С. С. та ін. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід: монографія / за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків: Право, 2017. 284 с.

Reference

Vasylevych, V. V. (2020). *Kryminologichna polityka Ukrainiany*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

Holina, V. Svitova zlochynnist: suchasni tendentsii ta stratehii protydii. URL: https://revolution.allbest.ru/law/00885905_0.html [in Ukrainian].

Dzhuzha, O. M., & Cherniei V. V. (2020). *Kryminolohiia: pidruchnyk*. Kyiv: FOP Maslakov [in Ukrainian].

Vozniuk, A. A. (2016). Kontseptualni zasady zapobihannia suspilno nebezpechnym dianniam. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, (99), 156-165 [in Ukrainian].

Wilson, J. Q., & Kelling, G. L. (1982). Broken Windows: The police and neighborhood safety. *The Atlantic Monthly*, 29-38 [in English].

Kolodiaznyi, M. H. (2018). *Stratehiia zmenshennia mozhlyvostei uchynennia zlochy-niv: zarubizhnirealii, perspektyvy zaprovadzhennia v Ukrainiani: monohrafiia*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Kolodiaznyi, M. H. (2012). Svitova praktyka uchasti hromadskosti u protydii zlochy-nynosti. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainiany*, 3, 265-273 [in Ukrainian].

Kolodiaznyi, M. H. (2017). Suchasnyi zarubizhnyi dosvid hromadskoho vplyvu na zlochynnist: monohrafiia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Bernard, E., Harcourt, & Ludwig, J. (2005). Broken Windows: New Evidence from New York City and a Five-City Social Experiment. *University of Chicago Public Law & Legal Theory Working Paper*, 93, 3. [in English].

Bernard, E., Harcourt, & Ludwig, J. (2007). Reefer Madness: Broken Windows Policing and Misdemeanor Marijuana Arrests in New York City, 1989–2000. *Criminology & Public Policy*, 6, 165 [in English].

Bernard E. Harcourt & Jens Ludwig, *Reefer Madness: Broken Windows Policing and Misdemeanor Marijuana Arrests in New York City, 1989-2000*, Criminology & Public Policy, Vol. 6, p. 165, 2007; U of Chicago Law & Economics Olin Working Paper No. 317; U of Chicago Public Law Working Paper No. 142 (2006). Available at: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/1434 [in English].

Holubosh, V. (2021). Aktualni pytannia vprovadzhennia na praktytsi kryminolohic-hnoi teorii rozbytykh vikon. *Natsionalna politsiia Ukrainiany*. URL: <https://if.npu.gov.ua/news/zagalna-informacziya/volodimir-golubosh-aktualni-pitannya-vprovadzhennya-na-practiczi-kriminologichnoji-teoriji-rozbitix-vikon/> [in Ukrainian].

Holina, V. V., Kolodiaznyi, M. H., & Shramko S. S. ta in. (2017). Hromadskist u zapobi-hanni i protydii zlochynnosti: vitchyzniani ta mizhnarodnyi dosvid: monohrafiia / za zah. red. V. V. Holiny, M. H. Kolodiazhnoho. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

O. Kopan, Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-0797-7952

A. Vozniuk, Doctor of Law, Professor, Head of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-3352-5626

D. Tychyna, PhD in Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-9430-6101

Organizational and law principles of using the foreign experience of criminological theory of broken windows by the police of Ukraine

The article reveals versatility, complexity of the system of measures aimed at protecting rights and freedoms of man and citizen, honor and dignity of a person, through the provisions of the theory of broken windows.

The essential features of the theory of broken windows include: the goal – to reduce crime, create a safe living environment; principles – economic feasibility, implementation with the active participation of citizens and their associations, complexity, accessibility; subjects – police bodies, local self-government bodies, enterprises, individual citizens and their associations; object of precautionary influence – restriction of less dangerous manifestations of antisocial and immoral behavior; measures – implementation by city authorities, police together with the public, social services and agencies, on the one hand, support (material, physical, psychological) of risk groups (persons with criminal records; drug addicts; people from disadvantaged families, etc.), and, on the other, – implementation of a number of joint measures on improvement of a city wellbeing, liquidation of wastelands, cleaning of territories.

Given a number of essential features of the broken windows theory, it should be understood as a separate area of special criminological crime prevention, which is carried out by governmental and non-state actors and aimed at reducing it, creating a safe environment by preventing dangerous antisocial and immoral behavior; implementation by the city authorities, the police together with the public, social services and agencies; support for risk groups; implementation of a number of joint measures to improve the city, eliminate wastelands, clean up territories.

In line with implementation of the theory of broken windows, it is important to develop approaches to the formation of a safe living environment. An important form of implementing the strategy for prevention of criminal offenses is adoption of comprehensive targeted programs “Safe City”, “Safe House”, which provide for community cohesion and effective building partnerships between police and public.

Studying law enforcement practices in fight against crime in developed countries and learning from their positive experience is very important for Ukraine, which aspires to become a full member of the world community.

Keywords: *theory of broken windows; criminology; prevention; strategy; National Police of Ukraine; public.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.04
УДК 343.9

Колб О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного універси-
тету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-1792-4739

Годлевська-Коновалова А. В.,
кандидат юридичних наук,
прокурор Бучанської окружної
прокуратури Київської області
ORCID: 0000-0002-7851-5456

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті здійснені аналіз та оцінка діяльності підрозділів патрульної поліції України з питань запобігання адміністративним та іншим правопорушенням на дорогах нашої держави, зокрема, й шляхом використання на них можливостей так званих автомобілів-фантомів, а також визначені існуючі у зв'язку з цим проблеми та розроблені науково обґрунтовані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: запобігання; правопорушення; патрульна поліція; таємна діяльність; «авто-фантоми»; законність; верховенство права; перевищення влади або службових повноважень.

В статье осуществлены анализ и оценка деятельности подразделений патрульной полиции Украины по вопросам профилактики административных и других правонарушений на транспортных путях нашего государства, в частности, и путем использования на них возможностей так называемых автомобилей-фантомов, а также установлены существующие в связи с этим проблемы и разработаны научно обоснованные пути их решения, по существу.

Ключевые слова: профилактика; правонарушение; патрульная полиция; секретная деятельность; «авто-фантомы»; законность; верховенство права; превышение власти или служебных полномочий.

Постановка проблеми. Як це витікає із змісту ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх

гарантії визначають зміст і спрямованість держави. При цьому утвердження і забезпечення прав і свобод

людини є головним обов'язком держави. Поряд з цим, як свідчить практика та результати спеціальних наукових досліджень [1], на сьогодні в Україні склалась досить складна ситуація, що, зокрема, стосується забезпечення безпеки на автодорогах та інших аналогічних магістралях, що обумовлює необхідність удосконалення змісту запобіжної діяльності відповідних підрозділів Національної поліції, у тому числі й на нормативно-правовому рівні. Так, згідно офіційних даних, тільки у 2018-2020 рр. в Україні мало місце майже 400 тис. дорожньо-транспортних пригод (ДТП), у результаті чого загинуло близько 10 тис. та було травмовано 90 тис. осіб [2]. Звертає у зв'язку з цим на себе увагу й той факт, що понад 39,2% загиблих осіб у ДТП – це пішоходи та велосипедисти. Крім цього, за останні п'ять років (2015–2020 рр.) на автодорогах отримали смертельні травми 1,4 тис. дітей віком до 18 років [1, с. 1]. При цьому, як доведено на процесуальному рівні, однією з основних детермінант, що спричинює та обумовлює вчинення зазначених суспільно небезпечних діянь і кримінально карних наслідків, є перевищення дозволеної швидкості руху транспортних засобів [1, с. 1].

Враховуючи зазначене, працівники патрульної поліції України об'єктивно вимушені здійснювати комплекс заходів, апробованих на практиці та в науці [3, с. 168–184], спрямованих на запобігання будь-яким правопорушенням на автомагістралях нашої держави, а також більш активно застосовувати задля цього визначені у законі технічні засоби фіксації таких діянь та при доведенні вини правопорушників у

суді. Однак, знову ж таки, як показує адміністративно-правова практика запобіжної діяльності з означеної проблематики, нерідко використання патрульною поліцією технічних засобів фіксації адміністративних правопорушень призводить до виникнення непорозумінь між громадянами та працівниками даного правоохоронного органу, наслідком яких є ухилення перших від юридичної відповідальності, а також оскарження та, в кінцевому результаті, – до неоднозначної оцінки такої діяльності Національної поліції у судах через відсутність чіткого правового регламенту використання технічних засобів фіксації правопорушень та інших правових прогалин у чинному законодавстві України.

У цьому контексті «ною» проблемою та предметом судових і наукових дискусій стала й діяльність на дорогах України так званих «автомобілів-фантомів», які фіксують адміністративні правопорушення в закритому для водіїв транспортних засобів режимі (таємно, без видимих ознак належності до того чи іншого правоохоронного органу), що, з огляду вимог як Конституції України та Конвенції ООН про основоположні права людини і громадянина [4], так й інших законів нашої держави, не можна визнати правомірною (законною та допустимою) діяльністю в умовах функціонування демократичної держави, якою на конституційному рівні визнала себе й Україна (ст. 1 Основного закону) [5].

Отже, слід визнати, що в наявності складна прикладна проблема, яка потребує вирішення, в тому числі й на доктринальному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення

наукової літератури показують, що над питаннями щодо забезпечення безпеки дорожнього руху за допомогою технічних засобів досить активно працюють такі учені, як: В. Б. Авер'янов, Д. М. Бахрах, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, С. Г. Братель, Є. Д. Додіна, О. Ю. Дрозд, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, В. І. Курило, Л. І. Сопільник, В. К. Шкарупа, Х. П. Ярмачі та ін.

У цьому сенсі, у сучасних умовах погіршення безпеки руху на дорогах України досить цінні в теоретичному та практичних аспектах прикладні засади з досліджуваної проблематики розробив також у своїй дисертації у 2021 році Є. І. Бакутін «Адміністративно-правове регулювання використання технічних засобів фіксації правопорушень» [1]. Поряд з цим, ватро зазначити, що аналіз та оцінка правомірності діяльності «автомобілів-фантомів» в Україні ні в його, ні в роботах інших науковців у достатньому вимірі не здійснені, що й стало вирішальним при виборі та обґрунтуванні предмету дослідження у даній науковій статті.

Виклад основного матеріалу. Згідно офіційних даних МВС України, на автотрасах нашої держави з 25.01.2022 з'явилися перші патрулі-невидимки, які водії поміж собою називають «авто-фантами», основним завданням яких є запобігання правопорушенням та можливим негативним наслідкам на дорозі [6].

Здавалось би, «благий намір», тим більше, що він передбачений ст. 52-3 «Повноваження Національної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» Закону України «Про дорожній рух». Зокрема, у цій правовій нормі зазначено, що до

повноважень даного правоохоронного органу належить інформування учасників державного руху про фіксацію фактів правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі. У той самий час, ні у вказаній, ні в інших статтях Закону України «Про дорожній рух» жодним словом не обмовлено про негласний (таємний) метод контролю підрозділами патрульної поліції за забезпеченням безпеки дорожнього руху. Більш того, якщо на цю проблему поглянути з точки зору та змісту принципу верховенства права, що визначений в ст. 8 Конституції України [8], то до авторів даної ідеї та законодавців виникає декілька запитань, а саме:

1. Діяльність «авто-фантомів», як це витікає із змісту зазначеного вище закону, є негласною (такою, що є невідомою для інших; яка проходить таємно, тощо) [8, с. 410]. У той самий час, ні до суб'єктів оперативно-розшукової діяльності (ОРД), вичерпний перелік яких визначений у ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ні до суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, що здійснюють негласні слідчі (розшукові) дії на підставі положень глави 21 (ст. ст. 246-275) Кримінального процесуального кодексу (КПК) України працівники поліції, які управляють «авто-фантами» не відносяться.

Такий висновок витікає із результатів аналізу змісту зазначених законодавчих актів. Так, у ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» вказано, що завданням ОРД є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Крим-

нальним кодексом (КК) України [9, с. 156–165]. Поряд з цим, варто зазначити, що діяльність «авто-фантомів» відноситься до предмету адміністративного права, а тому не може бути об'єктом кримінологічної та кримінально-правової безпеки і запобіжної діяльності [10, с. 105–112].

З огляду цього та з урахуванням положень Закону України «Про дорожній рух», навряд чи можна вважати правомірним контроль патрульної поліції за забезпеченням безпеки дорожнього руху із застосуванням так званих «невидимих» для учасників дорожнього руху «авто-фантомів». Додатковим аргументом з цього приводу виступають положення ч. 2 ст. 246 «Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій» КПК України, відповідно до якої вказаний різновид слідчих (розшукових) дій здійснюється у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб, і тільки на підставі ухвали слідчого судді, та виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких кримінальних правопорушень, правова природа яких визначена в ст. 12 КК [11, с. 14–22] (без сумніву, що такі заходи щодо адміністративних правопорушень, навіть, якщо вони грубо порушують громадський порядок і безпеку, здійснювати не можна, у тому числі й працівниками поліції, які управляють «авто-фантамами»). Більш того, в ст. 41 «Оперативні підрозділи» КПК вказано, що зазначені суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності, включаючи відповідні підрозділи Національної поліції України, здійснюють негласні слідчі (розшукові) дії тільки у криміналь-

них провадженнях та за письмовим дорученням слідчого або прокурора.

Таким чином, ватро визнати, що на сьогодні, виходячи із результатів системного аналізу змісту оперативно-розшукового та кримінального процесуального законодавства [12, с. 16–17], діяльність патрульної поліції з використанням «авто-фантомів» є недостатньо врегульованою на законодавчому рівні та порушує відповідні конституційні права людини і громадянина, що визначені у ст. 3 та розділі II Основного закону України [13, с. 91–95]. Крім того, виходячи з вищевикладеного, їх діяльність варто тлумачити як явно незаконну. Додатковим аргументом з цього приводу виступають положення ч. 2 ст. 41 КК, відповідно до якої законною є діяльність, що не суперечить чинному законодавству та не пов'язана з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина. Такою, судячи із змісту діяльності «авто-фантомів», її назвати не можна, позаяк вона грубо порушує права і свободи людини, що визначені в ст. 3 Конституції України, та ст. ст. 21, 22 даного Основного закону, відповідно до яких при прийнятті нових законів або внесенні змін до законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, що, власне, і не враховано законодавцем при прийнятті ст. 52-3 Закону України «Про дорожній рух».

2. Відповідно до ст. 8 Конституції України в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права, згідно якого Основний закон має найвищу юридичну силу, а інші нормативно-правові акти мають прийматися на його основі і повинні відповідати йому. Як з цього приводу слушно зауважив С. Головатий,

навіть чи буде помилкою стверджувати, що наше законодавство все-таки є унікальним, позаяк жодне національне законодавство в світі, крім українського, не містить формального визначення поняття «верховенство права», що його позначено англійською мовою як «the rule of law» [14, с. 35]. При цьому, на його думку (і в контексті досліджуваної у цій науковій статті проблематики, що стосується діяльності «авто-фантомів», з ним можна погодитись), підхід до зазначеного питання з боку теоретиків та практиків на Заході засвідчує, що англійське поняття «the rule of law» – це ідіома, яка жодною мірою не вказує на те, що тут мова йде про панівне становище права щодо когось (чогоось) або про ієрархічне вивіщення права над кимось (чимось) [14, с. 70]. Проте, автори законопроекту, а в подальшому – Верховна Рада України, так захопились впровадженням зарубіжного досвіду в національне законодавство та практику (зокрема, американського), що повністю проігнорували цей принцип, а також вимоги законодавчих актів, що стосуються, зокрема, права на інформаційну безпеку особи, відповідно до якого не допускається збирання, зберігання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом (ст.ст. 31, 32, 33 та ін. Конституції України; Закони України «Про інформацію», «Про захист персональних даних»; «Про державну таємницю», т. ін.). Так, у ст. 33 Конституції України закріплено положення про те, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування (у тому числі – й на транспортних засобах загально-

го користування та на власних аналогічних засобах). Саме по такому шляху має йти й судова практика в нашій державі, про що, зокрема, наголошується у п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [15, с. 139].

З огляду цього та змісту зазначених вище законодавчих актів, таємне пересування «авто-фантомів» на дорогах України не тільки порушує конституційні права людини, але й не відповідає закону, враховуючи нелегітимність їх діяльності з точки зору вимог оперативно-розшукового та кримінально-процесуального законодавства, мова про які велась вище.

3. У юридичній практиці досить поширеною є така протиправна діяльність, як перевищення влади або службових повноважень, яка є постійним об'єктом кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням [16, с. 39–54].

У судових рішеннях під такою розуміють: а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства (у сенсі досліджуваної проблематики, таємною діяльністю вправі займатись тільки оперативні підрозділи правоохоронних органів, перелік і правові підстави яких визначені в оперативно-розшуковому та кримінальному процесуальному законодавстві, до яких «авто-фантоми» не відносяться); б) вчинення одноособово дій, які мали бути вчинені колегіально; в) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого

порядку (такі умови в ст. 52-3 Закону України «Про дорожній рух» не визначені – це питання регулюється ст. 246 КПК, де, знову ж таки, мова про підрозділи патрульної поліції не ведеться); г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти [17, с. 255].

Зокрема, у ст. 60 Конституції України у зв'язку з цим зазначено, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (а, до таких у сьогоднішній, якщо виходити із змісту ст. 41 КК «Виконання наказу або розпорядження» можна віднести відомчі нормативно-правові акти МВС України, що регулюють діяльність «авто-фантомів» на автошляхах нашої держави). При цьому, як це витікає з положень ч. 2 ст. 60 Основного закону, за віддання явно злочинного розпорядження чи наказу має наступати відповідна юридична відповідальність, зокрема, й для авторів та керівників таємної діяльності патрульної поліції з використанням «авто-фантомів».

Висновки. Отже, навіть з точки зору судової практики, у тому числі Європейського суду з прав людини, рішення якого є обов'язковими для

виконання на території України [18], діяльність зазначених суб'єктів дорожнього руху не можна вважати законною, а тому вона має бути припинена негайно, позаяк може привести до тяжких репутаційних, матеріальних, фінансових та інших втрат для держави (а, в регресному порядку – для Департаменту патрульної поліції Національної поліції України, яка, власне, утримується й за рахунок водіїв транспортних засобів). Крім цього, створення такого прецеденту є суспільно небезпечним для громадян України, оскільки за «ширмою» запобігання порушенням у сфері безпеки дорожнього руху, шляхом використання можливостей «авто-фантомів», держава може здійснювати й негласну діяльність щодо політичних опонентів, активістів, громадських діячів та інших осіб, які, на її думку, перешкоджають нормальному функціонуванню відповідних державних інституцій.

Таким чином слід, визнати, що в наявності складна прикладна проблема, яка обумовлює необхідність активізації наукових пошуків у цьому напрямі, враховуючи її дискусійність та неоднозначність з огляду вимог чинного законодавства України.

Список використаних джерел

1. Бакутін Є. І. Адміністративно-правове регулювання використання технічних засобів фіксації правопорушень: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. 20 с.
2. Аналітична записка до Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року (2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/law/show/287-2020-%DO%BF=Text>.
3. Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 168–184.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифікована Законом України від 17.07.1997. № 475/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Карчевський М. В. Перспективи правового регулювання в контексті гіпотези розвитку технологій трансгуманізму. *Вісник Луганського державного університету*

внутрішніх справ імені Є. О. Дідоренка. 2019. № 1. С. 115–127. URL: <https://journal/article/view/11/11>

6. Поліцейські автомобілі «фантоми» розпочнуть стежити за порядком уже цього тижня. *Урядовий кур'єр*. 28 січня 2022. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/poli-sejski-avtomobili-fantomi-rozpochnut-stezhiti-/>

7. Дудоров О. О. Реалізація принципу верховенства права при застосуванні закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 5. С. 129–140. URL: <https://w.w.lsej.org.ua/5.2017/36.pdf>.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

9. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діянням. *Науковий вісник Національної Академії внутрішніх справ*. 2016. № 2(99). С. 156–165.

10. Мозоль С. А. Інтегративні властивості кримінологічної безпеки в структурі кримінологічних знань. *Європейські перспективи*. 2018. № 1. С. 105–112.

11. Бабенко А. М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 14–22.

12. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні. Харків: Юрайт, 2016. 116 с.

13. Ус О. В. Алгоритми кваліфікації в кримінальному праві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 2(37). С. 91–95.

14. Головатий С. Коментар до документа Венеціанської комісії: «Доповідь про правовладдя» («Report on the Rule of Law»), ухваленої на 86-му пленарному засіданні Ради Європи 25-26 березня 2011 року. *Європейська Комісія «За демократію через право (Венеціанська Комісія)». Доповідь про правовладдя*. Київ: Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), 2019. С. 28–70.

15. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постановва Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996. № 9. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах*/ упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 136–141.

16. Батиргареева В. С., Бабенко А. М. Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 39–54.

Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постановва Пленуму Верховного Суду України від 26.12.1993 р. № 15. *Постанова Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 254–258.

18. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

References

Bakutin Ye. I. (2021). *Administrativno-pravove rehulivannia vykorystannia tekhnichnykh zasobiv fiksatsii pravoporushen*. Avtoref. ... dys. kand. yuryd. nauk. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. 20 s.

Holovkin, B. M. (2020). Teperishnie i maibutnie kryminolohii. *Problemy zakonnosti*, 149, 168–184.

Karchevskiy, M. V. (2019). Perspektivy pravovoho rehulivannia v konteksti hipotezy rozvytku tekhnolohii transhumanizmu. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni Ye. O. Didorenka*, 1, 115–127.

Dudorov, O. O. (2017). Realizatsiia pryntsypu verkhovenstva prava pry zastosuvanni zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist: postanovka problemy, mizhnarodnyi i zarubizhnyi dosvid. *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal*, № 5, 129–140.

Vozniuk, A. A. (2016). Kontseptualni zasady zapobihannia suspilno nebezpechnym diianiam. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi Akademii vnutrishnikh sprav*, 2(99), 156–165.

Mozol, S. A. (2018). Intehrativni vlastyvoli kryminolohichnoi bezpeky v strukturi kryminolohichnykh znan. *Yevropeiski perspektyvy*, 1, 105–112.

Babenko, A. M. (2021). Taktyko-psykholohichni, kryminalno-protsesualni, administrativno-pravovi ta operativno-rozshukovi zakhody profilaktyky i zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam. *Pivdenoukraiynskyi pravnychi chasopys*, 1, 14–22.

Obolentsev, V. F. (2016). *Bazovi zasady systemnoho analizu zlochynnosti ta viktyimizatsii v Ukraini*. Kharkiv: Yurait.

Us, O. V. (2021). Alhorytmy kvalifikatsii v kryminalnomu pravi. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 2(37), 91–95.

Holovaty, S. (2019). Komentar do dokumenta Venetsianskoi komisii: «Dopovid pro pravovladdia» («Report on the Rule of Law»), ukhvalenoi na 86-mu plenarnomu zasidanni Rady Yevropy 25–26 bereznia 2011 roku. Yevropeiska Komisiia «Za demokratiiu cherez pravo (Venetsianska Komisiia)». Dopovid pro pravovladdia. Kyiv: Ahentstvo SSHa z mizhnarodnoho rozvytku (USAID), 28–70.

Batyrhareieva, V. S., Babenko, A. M. (2020). Analiz suchasnoi kryminohennoi sytuatsii v Ukraini yak informatsiina model dlia rozrobky stratehii zmenshennia mozhlyvosti vchynennia zlochyniv. *Arkhiv kryminolohii ta sudovykh nauk*, 1, 39–54.

O. Kolb, Professor of Criminology and Criminal Enforcement Law Yaroslav the Wise National University of Law, Doctor of Law, Professor Honored Lawyer of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1792-4739

A. Godlevskaya-Konovalova, PhD in Law, Prosecutor of the Bucha District Prosecutor's Office of the Kyiv Region
ORCID: 0000-0002-7851-5456

About some problems of implementation of preventive activity by divisions of the National Police of Ukraine

The article analyzes and evaluates the activities of the patrol police units of Ukraine on the prevention of administrative and other offenses on the transport routes of our state, in particular, and by using the capabilities of the so-called phantom cars on them, as well as the existing problems in connection with this and developed scientifically substantiated ways to solve them on the merits.

As follows from the content of Art. 3 of the Constitution of Ukraine, human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of the state. At the same time, the establishment and protection of human rights and freedoms is the main duty of the state. At the same time, according to the practice and results of special scientific research, the current situation in Ukraine is quite difficult, in particular, to ensure safety on roads and other similar highways, which necessitates improving the content of preventive activities of relevant units of the National Police. including at the regulatory level. Thus, according to official data,

only in 2018–2020 in Ukraine there were almost 400 thousand road accidents (road accidents), which killed about 10 thousand and injured 90 thousand people. The fact that more than 39.2% of those killed in road accidents are pedestrians and cyclists is also noteworthy. In addition, in the last five years (2015–2020), 1.4 thousand children under the age of 18 were fatally injured on the roads. At the same time, as proved at the procedural level, one of the main determinants that causes and causes the commission of these socially dangerous acts and criminal consequences is exceeding the speed limit of vehicles.

Given the above, the patrol police of Ukraine are objectively forced to carry out a set of measures tested in practice and in science, aimed at preventing any offenses on the highways of our state, as well as more actively apply the legal means of recording such acts and when proving the guilt of offenders in court. However, again, as shown by the administrative and legal practice of preventive activities on this issue, often the use of patrol police technical means of recording administrative offenses leads to misunderstandings between citizens and employees of this law enforcement agency, resulting in evasion of legal responsibility, as well as appeals and, ultimately, to an ambiguous assessment of such activities of the National Police in the courts due to the lack of clear legal regulations for the use of technical means of recording offenses and other legal gaps in the current legislation of Ukraine.

In this context, the “new” problem and the subject of judicial and scientific discussions was the activity on the roads of Ukraine of so-called “phantom cars”, which record administrative offenses in a closed mode for drivers of vehicles (secretly, without visible signs of belonging to a law enforcement body), which, given the requirements of the Constitution of Ukraine and the UN Convention on Fundamental Rights of Man and Citizen, and other laws of our state, can not be recognized as lawful (lawful and permissible) activities in a democratic state, which recognized itself at the constitutional level and Ukraine (Article 1 of the Basic Law).

Keywords: *prevention; offense; patrol police; secret activity; “auto-phantoms”; legality; the rule of law; abuse of power or authority.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.05
УДК 343.63:343.31

Боровик А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи
Міжнародного економіко-гуманітар-
ного університету імені академіка
Степана Дем'янчука
ORCID: 0000-0003-1834-404X

ПІДСТАВИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОБРАЗУ ПРЕДСТАВНИКА ВЛАДИ ПОТРЕБУЮТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті на основі аналізу судової практики, наукової літератури, вивчення зарубіжного досвіду досліджено актуальні проблеми юридичної відповідальності за образу представника влади. За результатами дослідження встановлено, що у судовій практиці правова оцінка образу представників влади (йдеться насамперед про працівників правоохоронних органів) як правило здійснюється в комплексі з іншими протиправними діями – погрозами, фізичним насильством, хуліганськими діями, опором представникам влади тощо. Вивчення практики застосування адміністративно-правових та кримінально-правових норм для притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності за діяння, які супроводжуються образами правоохоронців, дозволило виявити певні особливості та проблеми у цій сфері правового регулювання суспільних відносин. Незадовільний стан правової охорони працівників правоохоронних органів від посягань на їх честь, гідність та авторитет спонукає до пошуку можливих шляхів розв'язання проблеми, серед яких варто виокремити удосконалення адміністративного та кримінального законодавства.

Ключові слова: *наклеп; образа, кримінальна відповідальність; погроза; працівник правоохоронного органу; потерпілий.*

В статье на основе анализа судебной практики, научной литературы, изучения исторического и зарубежного опыта исследованы актуальные проблемы юридической ответственности за оскорбление представителя власти. По результатам исследования установлено, что в судебной практике правовая оценка оскорблений представителей власти (речь идет прежде всего о работниках правоохранительных органов), как правило, осуществляется в комплексе с другими противоправными действиями – угрозами, физическим насилием, хулиганскими действиями, сопротивлением представителям власти и т.д. Изучение практики применения административно-правовых и уголовно-правовых норм для привлечения к административной или уголовной ответственности за деяния, сопровождающиеся оскорблениями правоохранителей, позволило выявить определенные особенности и проблемы в этой сфере правового регулирования общественных отношений. Неудовлетвори-

тельное состояние правовой охраны работников правоохранительных органов от посягательств на их честь, достоинство и авторитет побуждает к поиску возможных путей решения проблемы, среди которых следует выделить усовершенствование административного и уголовного законодательства.

Ключевые слова: клевета, оскорбление; уголовная ответственность; угроза; работник правоохранительного органа; потерпевший.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективної кримінально-правової охорони представників влади від посягань, вчинених у зв'язку з їх службовою діяльністю, неможливе без якісних правових норм, які встановлюють підстави юридичної відповідальності за відповідні правопорушення. Адже як слушно зауважив ПВС України при образі винний принижує честь і гідність потерпілого шляхом висловлювання нецензурних чи брутальних слів, вчиненням непристойних або насильницьких дій (жесту та ін.), або дає непристойну оцінку особистим якостям чи поведінці потерпілого в формі, яка різко суперечить прийнятому спілкуванню між людьми [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання відповідальності за образу представника влади досліджено в працях А. В. Андрушка, В. А. Бортника, М. І. Колоса, М. Й. Коржанського, В. В. Мульченка, В. І. Осадчого, В. М. Підгородинського, О. С. Субботенка, М. І. Хавронюка, О. М. Храмцова та інших науковців.

Разом із тим чимало проблемних питань, що стосуються відповідальності за образу представника влади, залишаються недостатньо дослідженими. Нині відсутня ефективна модель правової охорони представників влади, насамперед правоохоронців, від образ, завданих у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків.

Постановка завдання. З огляду на зазначене виникла необхідність в опрацюванні проблемних питань, пов'язаних з вибором найбільш оптимальної моделі правової охорони представників влади від посягань у формі образ.

Виклад основного матеріалу. Вивчення судової практики свідчить про те, що на сьогодні поширеними є образи працівників правоохоронних органів. Зазвичай вони вчиняються під час виконанням правоохоронцями службових обов'язків, і в певних випадках поєднуються з погрозами або насильством щодо цих представників влади, опором їм, хуліганством тощо. Якщо образа вчинена під час погроз або насильства щодо правоохоронців, або опору їм, то вчинене кваліфікується виключно за ст. 342, 345 КК України. Трапляються випадки, коли такі образи в комплексі з іншими ознаками визнають хуліганством.

Щоб краще зрозуміти сутність цього протиправного діяння проаналізуємо випадки із судової практики.

1. Правопорушник під час розпивання спиртних напоїв відмовився виконувати законні вимоги працівників поліції, ображав їх нецензурною лайкою та висловлював погрози застосування насильства (засуджено за ч. 1 ст. 345 КК України; цивільний позов не подавався) [2].

2. Правопорушник перебуваючи на території розважального зак-

ладу під час вчинення хуліганства ображав відвідувачів цього закладу та помітивши, що до місця прибули поліцейські, почав висловлюватись в їх бік нецензурними словами, не реагував на їх зауваження та наніс слідчому удар в голову (засуджено за ч. 3 ст. 296, ч. 2 ст. 345 КК України; цивільний позов не подавався) [3].

3. Правопорушник у залі судових засідань під час розгляду клопотання про продовження строків тримання під вартою відносно останнього з метою залякування та незаконного тиску на працівника органів прокуратури в словесній формі висловив відкриту погрозу застосування насильства у вигляді тілесних ушкоджень відносно прокурора, яка супроводжувалась словами нецензурної лайки та особистими образами (засуджено за ч. 1 ст. 345 КК України; цивільний позов не подавався) [4].

4. В ході проведення обшуку у приміщенні житлової секції виправної колонії засуджений почав виражатись грубими нецензурними словами в бік старшого оперуповноваженого оперативного відділу установи, супроводжуючи їх погрозами застосування насильства (засуджено за ч. 1 ст. 345 КК України; цивільний позов не подавався) [5].

5. Ув'язнений під час обшуку в камері працівниками слідчого ізолятору поведився нахабно, висловлювався нецензурними словами в їх бік, показував їм непристойні жести на руках, розмовляв у грубій формі та, підійшовши до дверей камери, намагався їх зачинити з метою перешкодити виходу з неї працівників установи. У цей час ув'язненні камери почали наносити удари працівникам слідчого ізолятору у різні частини

тіла (засуджено за ч. 2 ст. 342, ч. 2 ст. 345 КК України; цивільний позов не подавався) [6].

6. Обвинувачений разом з іншими особами в нічний час розпивали спиртні напої, шуміли, а також із застосуванням колонки та підсилувача, дуже гучно слухали музику. На вимогу поліцейських припинити свої протиправні дії, обвинувачений почав зухвало себе поводити, висловлюючись у бік працівників поліції нецензурними словами. Продовжуючи ігнорувати законні вимоги припинити протиправні дії він демонстративно зробив музику гучніше. Після чого поведився дуже агресивно та зухвало, почав застосовувати фізичну силу, боротися та шарпати поліцейського за формений одяг (засуджено за ч. 2 ст. 342 КК України; цивільний позов не подавався) [7].

7. До працівника поліції підійшли ОСОБА_1 та ОСОБА_2, які перебували в стані алкогольного сп'яніння, та почали заважати виконувати йому свої службові обов'язки з охорони громадського порядку, ображати нецензурною лайкою та хапати за формений одяг, висловлюючи на його адресу вимогу поїхати з цього місця (засуджено за ч. 1 ст. 28, ч. 2 ст. 345 КК України; відомості про цивільний позов відсутні) [8].

Аналіз зазначених випадків свідчить про те, що потерпілі правоохоронці здебільшого не подають цивільний позов. І лише в рідких випадках вони користуються цим правом. Наприклад у вироку Держинського районного суду м. Харкова від 29 квітня 2021 р. зазначено, що з змісту доводів позовних заяв потерпілих вбачається, що в результаті здійснення обвинуваченим щодо потерпілих злочину, останнім завда-

на моральної шкоди, що полягає в моральних стражданнях, а саме потерпілі відчували психічні переживання, сором, біль і приниження, що виникли у зв'язку з висловленою обвинуваченим в бік потерпілих публічною образою і погрозами вбивства та насильством щодо потерпілих та їх близьких родичів, почутті несправедливого приниження честі, ділової репутації як співробітників поліції, так і людської гідності. Потерпілі також зазнали душевних страждань на місці події та під час досудового розслідування, тому що дуже хвилювалися за своє життя та здоров'я, а також за життя та здоров'я членів своїх родин, перебували у стані постійного стресу. Поява у мережі «Інтернет» відеозапису, який знімав обвинувачений ОСОБА_1 на камеру свого мобільного телефону, з якого вбачається, що останній ображав людську честь та гідність потерпілих, лаявся на них нецензурною лайкою, також негативно вплинула на ділову репутацію потерпілих та їх авторитет серед друзів і знайомих. За результатами судового розгляду порушника засуджено за ч. 1 ст. 345 КК України та стягнуто з нього, в якості відшкодування моральної шкоди грошову суму в розмірі 8000,00 грн. кожному потерпілому, хоча один із поліцейських просив стягнути 15000,00 грн, а другий – 20000 грн [9]. Водночас трапляються випадки, що суди у випадку посягань на правоохоронців, що супроводжуються образами в їхню адресу, задовольняють позови і на значно вищі суми, зокрема 10000 грн. [10], 30000 грн. [11].

Ознайомлення із зазначеними випадками судової практики дає підстави стверджувати, що образи пра-

воохоронців вчиняються разом з іншими кримінально протиправними діяннями, які, як видається, є більш суспільно небезпечними. У певних випадках образи можна визнати складовими інших кримінальних правопорушень (наприклад, хуліганства).

За відсутності в діях правопорушника, який вчинив образу правоохоронця, складу кримінального правопорушення, вчинене кваліфікується здебільшого як дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП) – нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян та тягнуть за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Вивчення судової практики свідчить про те, що як дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП) кваліфікують посягання на правоохоронців, які полягають в таких діях: «нецензурна лайка, образливе чіпляння, шарпання за одяг, ображання та погрози поліцейському» [12], «погрози поліцейським фізичною розправою, нецензурна лайка в їх бік, а також штовхання дверима» [13]; «нецензурна лайка в бік працівників поліції, погрози поліцейським фізичною розправою, викидання з їх рук бодикамери» [14]. У певних випадках такі діяння кваліфікують за ст. 185 КУпАП як злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського

при виконанні ним службових обов'язків¹. Наприклад, Барським районним судом Вінницької області встановлено, що 25.08.2021 близько 18.35 в м. Бар по вул. Григоровичів Барських, ОСОБА_1 в громадському місці в п'яному вигляді висловлювався нецензурними словами, в грубій формі погрожував поліцейським фізичною розправою, на неодноразові вимоги припинити вказане не реагував. Дії ОСОБА_1 кваліфіковано за ст. 173 і 185 КУпАП. Однак суд визнав його винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 185 КУпАП, та наклав на нього адміністративне стягнення у виді громадських робіт на строк 40 (сорок) годин [16].

Вивчення зазначених випадків дає підстави, по-перше, стверджувати, що образи, як правило, зводяться до нецензурних слів, а також супроводжуються іншими протиправними діями. По-друге, образи правоохоронців, поєднані з погрозами фізичної розправи не кваліфікуються за ч. 1 ст. 345 КК України як злочин, а розглядаються як адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173 КУпАП.

За вчинення правопорушень, передбачених ст. 173 КУпАП щодо правоохоронців, приблизно в половині випадків судді накладають адміністративне стягнення у виді штрафу в розмірі 51 грн [17–19] чи 119 грн [20; 21]. В іншій частині випадків такі справи закривають у зв'язку із закінченням строку для притягнення до

адміністративної відповідальності [22], через відсутність в діях складу адміністративного правопорушення (відсутність доказів винуватості) [13], у зв'язку зі звільненням від адміністративної відповідальності та усним зауваженням [23] тощо.

Закриття справ про адміністративні правопорушення через відсутність в діях особи складу адміністративного правопорушення у певних випадках відбувається у зв'язку з недоведеністю такої події. Наприклад, суддя Індустріального районного суду м. Дніпропетровська у постанові від 21 вересня 2021 року зазначив, що відповідно до ст. 277 КУпАП справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173 КУпАП, розглядаються протягом доби. Такий особливий порядок покладає на відповідні органи, які складають протокол про адміністративне правопорушення, обов'язок забезпечити правопорушнику доступ до правосуддя та можливість реалізувати своє право на захист. Тому він має бути доставлений до суду з метою забезпечення його присутності в судовому засіданні під час розгляду справи. Однак на виклик у судові засідання ОСОБА_1 не з'явився, а працівники поліції, яким доручено забезпечення особистої участі ОСОБА_1 у судовому засіданні, його не доставили. У зв'язку з цим суд не мав можливості розглянути даний адміністративний матеріал за відсутністю правопорушника, встановити наявності даної події або її відсутності без відібрання у нього

¹ Тому й не дивно, що К. Л. Бугайчук пропонує у ст. 185 КУпАП передбачити відповідальність за образу поліцейського під час виконання ним службових обов'язків або у зв'язку з їх виконанням, а також посилення санкцій за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського під час виконання ним службових обов'язків і за вчинення таких само дій щодо члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку [15, с 19].

пояснень. Враховуючи викладене провадження у справі закрито на підставі п. 1 ч. 1 ст. 247 КУпАП [13].

Такий стан правової охорони правоохоронців від посягань на їх честь, гідність та авторитет варто визнати незадовільним. Це спонукає до пошуку можливих шляхів розв'язання проблеми.

Незважаючи на значне поширення цього негативного явища, яке створює труднощі в роботі органів державної влади, насамперед правоохоронних органів, негативно впливає на імідж держави в цілому, підстави кримінальної відповідальності за це діяння відсутні.

Водночас у спеціальній літературі неодноразово звертали увагу на недосконалість підстав юридичної відповідальності за образу. Наприклад, В. П. Беленок у своїй роботі відмітив, що опитані працівники правоохоронних органів звертають увагу на необхідність посилення відповідальності за образу працівника поліції або створення окремої адміністративно-правової чи кримінально-правової норми, що містила б підстави відповідальності за образу правоохоронця [24].

С. В. Мелашенко зареєстрував 6 червня 2019 р. на офіційному інтернет-представництві Президента України електронну петицію №22/059310-еп «Кримінальна відповідальність за публічну образу працівника поліції». У ній слушно зазначено, що на даний час авторитет ОВС знаходиться на дуже низькому рівні, оскільки правопорушники під час спілкування з працівниками поліції дозволяють собі принижувати їх честь та гідність, усвідомлюючи той факт, що максимальна відповідальність за образу поліцейського явля-

ється адміністративним правопорушенням та тягне за собою відповідальність у вигляді стягнення дрібної суми штрафу, в результаті чого систематично трапляються подібні випадки [25].

Поява таких петицій цілком логічна. Адже з огляду на недосконалість підстав відповідальності за образу представника влади окремі працівники правоохоронних органів взагалі не звертають увагу на такі протиправні діяння з боку правопорушників, оскільки вважають, що це марна трата часу. Відтак, поширюється безкарність серед правопорушників. Такі делікти також заподіюють шкоду авторитету органів влади шляхом його послаблення, а у певних випадках викликають емоційні переживання потерпілих.

Тому й не дивно що в юридичній літературі висловлюються пропозиції з приводу криміналізації цього протиправного діяння.

Одна група дослідників обґрунтовує необхідність криміналізації образи будь-якої фізичної особи, а друга – криміналізації образи спеціальних потерпілих, насамперед представників влади.

Так, В. К. Грищук наголошує, що доцільність протидії наклепові та образі людини кримінально-правовими засобами очевидна, оскільки, як видно, застосування лише цивільно-правових засобів є явно недостатнім, як для загального, так і спеціального попередження їх вчинення [26, с. 103]. У подальшому вчений робить висновок про наявність соціальної зумовленості для встановлення кримінальної відповідальності за такі посягання на гідність людини як наклеп та образа, що істотно підвищить ефективність забезпечення

правової охорони та захисту гідності людини, сприятиме подальшому утвердженню її прав і свобод на шляху євроінтеграції України [27, с. 89]. Ще раніше таку ідею висловлював М. І. Колос наголошуючи, що на сучасному етапі розвитку суспільства багато держав світу, у тому числі тих, що розташовані в Європі, здійснюють кримінально-правову охорону честі та гідності людини від протиправного посягання способами наклепу та образи. Ці положення КК обумовлені соціальною потребою в охороні честі та гідності людини у зазначених державах. Така потреба є і в інших країнах, тому положення європейських та міжнародних політико-правових актів передбачають можливість її реалізації [28, с. 161].

Дійсно зарубіжний досвід засвідчує, що частина держав у протидії образам громадян застосовує кримінально-правові заборони. Підтверджує цей факт А. В. Андрушко, який встановив, що кримінальну відповідальність за образу на сьогодні передбачає законодавство Австрії (§ 115), Азербайджану (ст. 148, 148-1), Албанії (ст. 119), Аргентини (ст. 110), Бельгії (ст. 448), Білорусі (ст. 189), Болгарії (ст. 146, 148), Болівії (ст. 287), Бразилії (ст. 140, 141), Вірменії (ст. 136), Гватемали (ст. 161), Греції (ст. 361), Ізраїлю (ст. 194, 288), Індії (ст. 504, 509), Ірану (ст. 608, 609, 619), Іспанії (ст. 208, 209), Казахстану (ст. 131), Китаю (ст. 246), Колумбії (ст. 220), Республіки Корея (ст. 311), Куби (ст. 378), Німеччини (§ 185), Перу (ст. 130), Північної Македонії (ст. 173), Польщі (ст. 216), Португалії (ст. 181), Сальвадору (ст. 179), Сан-Марино (ст. 184), Сербії (ст. 93), Словенії (ст. 158), Туреччини (ст. 125), Узбекистану (ст. 140), Хорватії

(ст. 147), Швейцарії (ст. 177), Швеції (ст. 3 глави 5), Японії (ст. 231) та інших держав [29, с. 144].

Про те, що існують достатні й необхідні підстави для криміналізації образи зазначає О. М. Храмцов. На його думку це відповідає системно-правовим і соціально-психологічним принципам криміналізації суспільно небезпечних діянь [30, с. 24]. Ідею криміналізувати образу висловлюють й інші вчені, зокрема В. А. Бортник [31, с. 187], В. Мульченко [32, с. 42-43], В. М. Підгородинський [33, с. 343-344], О. С. Субботенко [34].

Серед прихильників криміналізації образи правоохоронців В. І. Осадчий. Він пропонує криміналізувати образу представника влади, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця. На його думку такі дії, поза всяким сумнівом, принижують почуття гідності працівника, негативно впливають на його авторитет та авторитет правоохоронного органу, що, в свою чергу, відбивається на виконанні працівником правоохоронного органу службових обов'язків. Кримінальна відповідальність за такі дії передбачена і в КК інших країнах. І реагування на них жорстке [35, с. 176].

Дійсно нині кримінальна відповідальність за образу представників влади криміналізована в ряді зарубіжних держав, серед яких Австрія, Албанія, Андорра, Білорусь, Бразилія, Вірменія, Данія, Естонія, Італія, Казахстан, Ліхтенштейн тощо.

У контексті зазначеного С. Г. Гусаров зауважує, що в багатьох іноземних державах законодавець більш виважено оцінює суспільну небезпеку психічного впливу на

представників влади (у тому числі й на тих, котрі виконують свої посадові обов'язки у сфері забезпечення публічного правопорядку й громадської безпеки) шляхом образ та наклепів. У такому разі кримінально-правовий захист поширюється не лише на забезпечення базисних основ (життя, здоров'я, майна) посадових осіб (у тому числі й працівників правоохоронних структур), а й на охорону їх особистої честі та гідності. Уявляється, що цей досвід може бути рецесійовано й у кримінальне законодавство України [36, с. 40].

Невипадково С. В. Мелашенко у вищезазначеній петиції з метою підвищення авторитету в ОВС та запобігання випадкам образ поліцейського з боку правопорушників, приниження честі та гідності правоохоронців просив її підтримати для подальшого прийняття закону, щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які будуть публічно ображати честь та гідність працівника ОВС [25].

Застосування кримінально-правових інструментів у протидії образам представників влади, насамперед правоохоронців, може мати досить вагомий позитивний ефект. Цей ефект не обов'язково полягатиме у притягненні до кримінальної відповідальності значної кількості правопорушників, що контактують з правоохоронцями у зв'язку зі службовою діяльністю останніх. Видається, що потенційна кримінально-правова заборона матиме більше профілактичне значення. Адже як слушно зауважено в юридичній літературі в основі ефективного запобігання суспільно небезпечним діянням – якісні кримінально-правові норми, що встановлюють кримінальну відповідаль-

ність за певні злочини [37, с. 163]. Наявність підстав кримінальної відповідальності за образу представника держави безумовно сприятиме, з одного боку, зменшенню цих протиправних посягань, а, з другого – дотриманню принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Однак питання конструювання зазначеної кримінально-правової норми потребує окремого дослідження.

Висновки. Критичний аналіз судової практики, наукової літератури, вивчення зарубіжного досвіду юридичної відповідальності за образу представника влади спонукає висловити декілька міркувань і зауважень.

У судовій практиці правова оцінка образи представників влади (йдеться насамперед про працівників правоохоронних органів) як правило здійснюється в комплексі з іншими протиправними діяннями – погрозами, фізичним насильством, хуліганськими діями, опором представникам влади тощо. Враховуючи це образа представника влади залежно від обставин вчиненого кваліфікується по-різному: 1) як адміністративне правопорушення – зазвичай як дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП), рідше – як злісна непокоря законному розпорядженню або вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків (ст. 185 КУпАП); 2) як кримінальне правопорушення – як погроза або насильства щодо працівника правоохоронного органу (345 КК України), опір працівникові правоохоронного органу (ст. 342 КК України), хуліганство (296 КК України).

Має місце практика різної кримінально-правової оцінки образ, поєднаних з погрозами насильством щодо працівника правоохоронного

органу: в одних випадках вчинене кваліфікується як злочин (ст. 345 КК України), а в інших – як адміністративне правопорушення (ст. 173 КУпАП).

Вивчення практики застосування адміністративно-правових та кримінально-правових норм для притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності за діяння, які супроводжуються образами правоохоронців, дозволило виявити певні особливості та проблеми у цій сфері правового регулювання суспільних відносин. Правоохоронці – потерпілі від таких кримінально-протиправних діянь, рідко використовують своє право на подання цивільного позову з метою відшкодування, спричиненої шкоди. Натомість судді не завжди задовольняють цивільний позов у тому розмірі, який обґрунтовує потерпілий. Застосування адміністративних стягнень до порушників відповідних адміністративно-правових норм (насамперед, передбаченої ст. 173 КУпАП) має

місце лише в половині випадків відповідних посягань. У цих випадках судді намагаються накласти найбільш м'яке адміністративне стягнення незважаючи на те, що розмір стягнення у вигляді штрафу у санкції ст. 173 КУпАП є дуже мізерними і не відповідає реаліям сьогодення. В другій частині випадків справ закривають у зв'язку із закінченням строку для притягнення до адміністративної відповідальності, через відсутність в діях складу адміністративного правопорушення (відсутність доказів винуватості), у зв'язку зі звільненням від адміністративної відповідальності та усним зауваженням тощо.

Такий, як видається, незадовільний стан правової охорони працівників правоохоронних органів від посягань на їх честь, гідність та авторитет спонукає до пошуку можливих шляхів розв'язання проблеми, серед яких варто виокремити удосконалення адміністративного та кримінального законодавства.

Список використаних джерел

1. Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій: постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.09.1990 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-90#Text>
2. Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 9 квіт. 2021 р. у справі № 274/4728/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96134187>
3. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 26 квіт. 2021 р. у справі № 357/7864/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96545804>
4. Вирок Богунського районний суду м. Житомира від 22 квіт. 2020 р. у справі № 296/10533/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88862971>
5. Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 10 червня 2021 року у справі № 473/1124/21 Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97542789>
6. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 23 листопада 2021 року у справі № 592/13476/19 Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101274920>

7. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 24 лютого 2021 року у справі № 463/3827/20 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95123570>

8. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 22 трав. 2020 р. у справі № 359/3232/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89408962>

9. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 29 квіт. 2021 р. у справі № 638/4515/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96624830>

10. Вирок Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області від 29 листопада 2019 року у справі № 318/1998/19 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85981360>

11. Вирок Святошинський районний суд міста Києва від 23 квітня 2021 року у справі № 759/680/21 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96641214>

12. Постанова судді Рівненського міського суду Рівненської області від 10 грудня 2021 року у справі № 569/25178/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102372660>

13. Постанова судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 21 вересня 2021 року у справі № 202/5477/21 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99751907>

14. Постанова судді Придніпровського районного суду м. Черкас від 05 жовтня 2020 року у справі № 711/4383/20 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92034933>

15. Бугайчук К. Л. Закордонний досвід правового регулювання відповідальності за образу працівників поліції та можливості його використання в Україні. *Право і безпека*. 2021. № 1 (80). С. 13-20. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.01>

16. Постанова судді Барського районного суду Вінницької області від 13 вересня 2020 року у справі № 125/1533/21 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99544094>

17. Постанова судді Рівненського міського суду Рівненської області від 10 грудня 2021 року у справі № 569/25178/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102372660>

18. Постанова судді Рівненського міського суду Рівненської області від 16 липня 2021 року у справі № 569/13624/21 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98585238>

19. Постанова судді Рівненського міського суду Рівненської області від 01 липня 2021 року у справі № 569/10761/21 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98010767>

20. Постанова судді Рівненського міського суду Рівненської області від 02 липня 2021 року у справі № 569/9731/21 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98562488>

21. Постанова судді Рівненського міського суду Рівненської області від 25 червня 2021 року у справі № 569/7878/21 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98258528>

22. Постанова судді Гуляйпільського районного суду Запорізької області від 04 березня 2021 року у справі № 315/431/17 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95324263>

23. Постанова судді Рівненського міського суду Рівненської області від 17 травня 2019 року у справі № 569/8765/19 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82083964>

24. Беленок В. П. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 353 с.
25. Кримінальна відповідальність за публічну образу працівника поліції. Електронна петиція. №22/059310-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/59310>
26. Гришук В. Соціальна зумовленість кримінально-правової охорони і захисту гідності людини в Україні. *Право України*. 2018. № 9. С. 98–107.
27. Гришук В.К. Ефективність кримінально-правового забезпечення охорони і захисту гідності в Україні: питання соціальної зумовленості. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. Том 26. № 1. С. 89–97. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-1-89
28. Колос М. Клевета и оскорбление: генезис ответственности и проблемы современной криминализации – декриминализации. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 4 (8). С. 158–163.
29. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваіте, 2020. 560 с.
30. Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства (теорія та практика): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук : спец. 12.00.08. Харків, 2015. 36 с.
31. Бортник В. А. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 203 с.
32. Мульченко В. Проблеми охорони честі і гідності особи у кримінальному законі. *Право України*. 2002. № 10. С. 41–44.
33. Підгородинський В.М. Злочини проти честі та гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2020. 400 с.
34. Субботенко О. С. Охорона честі та гідності особи кримінально-правовими засобами (досвід країн СНД та ЄС): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 16 с.
35. Осадчий В. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 469 с.
36. Гусаров С. М. Кримінально-правовий захист працівників правоохоронних органів: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 34–43.
37. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діям. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 156–165.

References

- Bugajchuk, K. L. (2021). Zakordonnij dosvid pravovogo reguluvannya vidpovidalnos-ti za obrazu pracivnikiv policiyi ta mozhlivosti jogo vikoristannya v Ukraini. *Pravo i bezpeka*, 1 (80), 13-20. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.01>
- Belenok, V. P. (2021). *Kriminalno-pravova ta kriminologichna harakteristika pogrozi abo nasilstva shodo pracivnika pravoohoronного organu*. (Dis. ... kand. yurid. nauk). Kiyiv.
- Grishuk, V. (2018). Socialna zumovlenist kriminalno-pravovoyi ohoroni i zahistu gidnosti lyudini v Ukraini. *Pravo Ukraini*, 9, 98–107.
- Grishuk, V. K. (2019). Efektivnist kriminalno-pravovogo zabezpechennya ohoroni i zahistu gidnosti v Ukraini: pitannya socialnoyi zumovlenosti. *Visnik Nacionalnoyi akademiyi pravovih nauk Ukraini*, 26 (1), 89–97. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-1-89
- Kolos, M. (2014). Kleveta i oskorblenie: genезis otvetstvennosti i problemy sovremen-noj kriminalizacii – dekriminalizacii. *Jurnalul juridic national: teorie si practică*, 4 (8), 158–163.

Andrushko, A. V. (2020). *Teoretiko-prikladni zasadi zapobigannya ta protidii zlochinam proti voli, chesti ta gidnosti osobi*. Kiyiv: Vaite.

Hramcov, O. M. (2015). *Kriminalno-pravove ta kriminologichne zabezpechennya ohoroni osobi vid nasilstva (teoriya ta praktika)*. (Avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stup. dokt. yurid. nauk). Harkiv.

Bortnik, V. A. (2004). *Kriminalno-pravova ohorona chesti ta gidnosti osobi*. (Dis. ... kand. yurid. nauk). Kiyiv.

Mulchenko, V. (2002). Problemi ohoroni chesti i gidnosti osobi u kriminalnomu zakonni. *PravoUkrayini*, 10, 41–44.

Pidgorodinskij, V. M. (2020). *Zlochini proti chesti ta gidnosti osobi (teoretichne porivnyalno-pravove doslidzhennya)*. (Dis. ... dokt. yurid. nauk). Odesa.

Subbotenko, O. S. (2016). *Ohorona chesti ta gidnosti osobi kriminalno-pravovimi zasobami (dosvid krayin SND ta YeS)*. (Avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk). Harkiv.

Osadchij, V. (2004). *Problemi kriminalno-pravovogo zahistu pravoohoronnoyi diyalnosti*. (Dis. ... d-ra yurid. nauk). Kiyiv, 2004. 469 s.

Gusarov, S. M. (2015). Kriminalno-pravovij zahist pracivnikiv pravoohoronnih organiv: suchasnij stan ta perspektivi vdoskonalennya. *Visnik Kriminologichnoyi asociaciyi Ukraini*, (11), 34–43.

Voznyuk, A. A. (2016). Konceptualni zasadi zapobigannya suspilno nebezpechnim diyanniam. *Naukovij visnik Nacionalnoyi akademiyi vnutrishnih sprav*, № 2 (99), 156–165.

A. Borovyk, Ph.D, Docent, Vice-rector for Scientific Work of Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and humanities
ORCID: 0000-0003-1834-404X

The grounds for legal liability for insulting a government official need to be improved

Current issues of legal liability for insulting a government official are investigated in the article on the analysis of judicial practice, scientific literature, and study of foreign experience. The study found that the legal assessment of insults of government officials in judicial practice (primarily law enforcement officers) is usually carried out in combination with other illegal acts - threats, physical violence, hooliganism, resistance to government officials and more. Considering this, the insult of a government official, depending on the circumstances of the offense, is qualified as an administrative offense (Articles 173, 185 of the Code of Administrative Offenses) or as a crime (Articles 296, 342, 345 of the Criminal Code of Ukraine).

Law enforcement officers – victims of such criminal offenses, rarely use their right to file a civil lawsuit to compensate for the damage caused. Judges, on the other hand, do not always uphold a civil action to the extent justified by the victim. The application of administrative penalties to violators of the relevant administrative and legal norms (primarily provided for in Article 173 of the Code of Administrative Offenses) occurs in only half of the cases of relevant encroachments. In these cases, judges try to impose the most lenient administrative penalty, despite the fact that the amount of the penalty in the form of a fine in the sanction of Art. 173 of the Code of Administrative Offenses are very meager and do not correspond to today's realities. In the second part of cases, they are closed due to the expiration of the term for

bringing to administrative responsibility, due to the lack of administrative offense (lack of evidence of guilt), due to release from administrative liability and oral remarks, etc.

The unsatisfactory state of legal protection of law enforcement officers from encroachments on their honor, dignity and authority encourages the search for possible solutions to the problem, among which are the improvement of administrative and criminal legislation.

Keywords: *slander; insult; criminal liability; threat; law enforcement officer; victim.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.06
УДК 343.122

Ткаченко І. М.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінального
права Національної академії
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-0144-0708

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ПОТЕРПІЛОГО ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті проаналізовано сучасні концепції потерпілого від кримінального правопорушення в теорії кримінального права: «потерпілий – фізична особа», «потерпілий – фізична та юридична особа», «потерпілий – будь-який соціальний суб'єкт». Визначено їх переваги та недоліки. Встановлено, що кардинальний вплив на поняття потерпілого в кримінальному праві відіграли положення КПК України 1960 та 2012 рр. Аргументовано, що нині у теорії кримінального права сформувалися передумови для закріплення в КК України визначення потерпілої особи, яке буде включати не лише фізичну, але й юридичну особу. Така концепція узгоджується з положенням кримінального, кримінального процесуального та цивільного законодавства, знайшла підтримку серед вчених, а також покладена в основу удосконалення відповідних положень закону про кримінальну відповідальність в проекті нового КК України. Фізичні та юридичні особи є первинними ланками інших соціальних суб'єктів, зокрема держави та суспільства.

Ключові слова: потерпілий; кримінальне правопорушення; фізична особа; юридична особа; шкода.

В статье проанализированы современные концепции потерпевшего от уголовного правонарушения в теории уголовного права: «потерпевший – физическое лицо», «потерпевший – физическое и юридическое лицо», «потерпевший – любой социальный субъект». Определены их преимущества и недостатки. Установлено, что кардинальное влияние на понятие потерпевшего в уголовном праве сыграли положения УПК Украины 1960 и 2012 гг.

Аргументировано, что в теории уголовного права сформировались предпосылки для закрепления в УК Украины определения потерпевшего лица, которое будет включать не только физическое, но и юридическое лицо. Такая концепция согласуется с положением уголовного, уголовного процессуального и гражданского законодательства, нашла поддержку среди ученых, а также легла в основу усовершенствования соответствующих положений закона об уголовной ответственности в проекте нового УК Украины. Физические и юридические лица являются первичными звеньями других социальных субъектов, в частности, государства и общества.

Ключевые слова: потерпевший; уголовное правонарушение; физическое лицо; юридическое лицо; ущерб.

Постановка проблеми. Серед об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення важливе місце відводиться потерпілому, захист інтересів якого є одним з пріоритетних завдань КК України. Кримінально-правова категорія потерпілого є не лише обов'язковою ознакою окремих складів злочинів та проступків, але й має значення для застосування інших інститутів кримінального права, зокрема звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, застосування обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння тощо. У КК України термін «потерпілий» згадується 98 разів. Незважаючи на це у кримінальному законодавстві відсутнє визначення потерпілого, хоча необхідність його закріплення вже давно обґрунтовується науковцями [1, с. 101; 2, с. 211–216; 3, с. 359]. Це суттєво ускладнює застосування положення закону про кримінальну відповідальність. Зміст поняття потерпілого від кримінального правопорушення є основою дослідження кримінально-правових норм, пов'язаних з цим інститутом. Доречно зазначити, що поняття потерпілого є насамперед матеріально-правовим, а не процесуальним, а тому має бути закріплене найперше в КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення особи потерпілого у кримінальному праві здійснювали такі вчені: С. В. Анощенкова, В. С. Батиргарєєва, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Є. В. Лашук, І. І. Митрофанов, А. А. Музика, М. І. Панов, Т. І. Присяжнюк, А. В. Савченко, М. В. Сенаторов, П. П. Сердюк, І. А. Фаргієв, Є. В. Фесенко, А. М. Ященко та ін. Водночас чима-

ло проблемних питань у цій сфері залишилося нерозв'язаними.

Метою статті є дослідження сучасних концепцій потерпілого від кримінального правопорушення в теорії кримінального права задля вибору найбільш оптимальної для потреб правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід зазначити, що погляди вчених щодо кількості та змісту сучасних концепцій потерпілої особи дещо різняться.

О. О. Дудоров зауважує, що залежно від кола суб'єктів, які розцінюються як потерпілі (інакше кажучи, за суб'єктним змістом), можна виділити дві основні позиції щодо розуміння потерпілого від злочину, які існують у вітчизняному кримінальному праві. Перша позиція зводиться до того, що потерпілий від злочину – це людина (фізична особа). Суть іншого, більш широкого розуміння потерпілого від злочину полягає у тому, що ним пропонується визнавати не лише людину, а й інших соціальних суб'єктів, наприклад, юридичну особу, державу, інше соціальне утворення (зокрема, організацію, що діє без створення юридичної особи) [4, с. 57–58].

Аналогічної позиції дотримується А. А. Вознюк [5, с. 354; 6, с. 194], однак, судячи з його висновків, науковець на основі вищезазначених підходів виділяє три концепції потерпілої особи: «потерпілий – фізична особа», «потерпілий – фізична та юридична особа», «потерпілий – будь-який суб'єкт» [5, с. 356]. Видається, що такий поділ заслуговує на увагу. Адже частина науковців¹ і практиків для потреб кваліфікації злочинів, а також застосування інших інститутів кримінального права,

послугувалася та послугується терміном потерпілий, що закріплений в КПК України (як 1960 р., так і 2012 р.), хоча й не ототожнює їх.

З огляду на зазначене слід проаналізувати переваги на недоліки визнання потерпілими: 1) фізичної особи; 2) фізичної та юридичної особи; 3) фізичної та юридичної особи, держави, суспільства й інших соціальних суб'єктів.

1. Тривалий час в теорії кримінального права переважала концепція **«потерпілий – фізична особа»**. Її прихильники визначали потерпілого від злочину як факультативну ознаку об'єкта злочину, що характеризує людину, з приводу якої вчиняється злочин та/або якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочинном завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заподіяння) (А. А. Музика та Є. В. Лащук) [7, с. 82–83]; фізичну особу, якій злочином заподіяно шкоду (або існує загроза її заподіяння), на підставі чого вона набуває права вирішувати питання про кримінально-правові наслідки вчинення злочину в межах, визначених КК України (Т. І. Присяжнюк) [8, с. 98]; фізичну особу (людину), якій злочином безпосередньо заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду (А. В. Савченко) [9, с. 98]; особу, яка наділена ознаками, що прямо названі у кримінальному законі чи які впливають з інших ознак складу злочину, і стосовно якої здійснюється злочинне посягання (В. С. Ковальський) [10, с. 176].

А. А. Вознюк з цього приводу зауважив, що концепція «потерпі-

лий – людина» протягом тривалого часу була однією є найбільш поширених у теорії кримінального права України. Частково це пояснювалось тим, що відповідно до положень КПК України 1960 р. потерпілим визнавали лише фізичну особу [6, с. 194]. Дійсно А. А. Музика та Є. В. Лащук обґрунтовуючи цю концепцію спиралися зокрема на положення чинного на той час КПК 1960 р., що стосувалися потерпілого [7, с. 71–72].

Перевага цієї концепції насамперед у тому, що більшість положень КК України стосуються потерпілої особи як людини. Однак з цим, пов'язані і її недоліки. Вона не може бути застосована до випадків завдання шкоди іншим соціальним суб'єктам. А. А. Вознюк з цього приводу зауважує, що визнання потерпілими лише фізичних осіб не враховує всіх суб'єктів, яким злочином може бути заподіяна шкода або створена загроза її завдання. Відповідно до цієї концепції, наприклад, у разі нападу учасників банди на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб потерпілими може бути визнано лише фізичних осіб. Однак, якщо у результаті такого нападу завдано лише матеріальної шкоди певній юридичній особі, то чи буде тоді потерпілий від злочину? Очевидно, що вказівка на підприємства, установи, організації у ст. 257 КК України засвідчує, що потерпілим від цього злочину може бути і юридична особа [6, с. 194–195]. В іншому випадку вчений наголошує, що у разі викрадення приватного майна потерпілим буде фізична особа, якій

¹ Наприклад, Є. В. Лащук, А. А. Музика, А. А. Вознюк, Є. В. Кузьмічова-Кисленко, обґрунтовуючи певну концепцію потерпілої особи, посилалися на положення КПК [2, с. 212–217; 7, с. 71–72].

заподіяно шкоду, а у разі викрадення державного майна потерпілим можна вважати лише державу [11, с. 67]. В останньому прикладі позиція щодо держави видається дещо дискусійною, оскільки державним майном управляють державні органи – Кабінет Міністрів України, органи, що забезпечують діяльність Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, Міністерства та інші органи виконавчої влади та державні колегіальні органи, Фонд державного майна України, а також інші юридичні особи.

Визнання потерпілою людини узгоджується з етимологічним значенням слова «потерпілий» на що звертають увагу вчені [7, с. 73]. Дійсно у тлумачному словнику потерпілий означає який зазнав чогось тяжкого, неприємного, дістав фізичну або моральну травму; людина, що дістала фізичну травму, зазнала матеріальних втрат, кривди і таке інше [12, с. 1088]. Безумовно значення цього слова безпосередньо стосується людей. Однак вживане в ньому словосполучення «який зазнав чогось тяжкого» можна тлумачити не лише у відношенні людини. Таке етимологічне значення слова «потерпілий» не завадило процесуалістам поширити його на юридичних осіб. І це цілком логічно. Етимологічне та юридичне значення терміну безумовно мають спільні риси, однак загальновідомо, що вони не завжди співпадають. Окрім того, видається, що не має потреби для позначення юридичних осіб, яким завдана матеріальна шкода чи шкода репутації, визнавати якимось іншим терміном.

Ще одним недоліком концепції «потерпілий – людина» називають

те, що вона не відповідає положенням кримінального процесуального законодавства [6, с. 195], з чим з огляду на положення ст. 55 КПК України та інших кримінальних процесуальних норм не можна не погодитися.

2. Тому в контексті зазначеного слід звернути увагу на концепцію **«потерпілий – фізична та юридична особа»**. М. І. Панов стверджує, що істотна шкода, про яку йдеться у ч. 2 ст. 11 КК України, завжди чи у більшості випадків, спричиняється саме тому чи іншому суб'єкту – фізичній або юридичній особі чи суспільству. Ці суб'єкти і виступають потерпілими від злочину [13, с. 6]. А. М. Яценко пропонує потерпілим вважати фізичну особу, її представника, законного представника неповнолітньої або недієздатної особи, близьких родичів загиблого, а так само юридичну особу, законним інтересам яких заподіяно шкоду або створено загрозу такої шкоди вчиненням суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК [14, с. 15]. На думку В. Є. Батюкової, потерпілий у кримінальному праві – це фізична або юридична особа, яка внаслідок учинення злочину зазнає фізичної, матеріальної чи моральної шкоди та має комплекс особистісних ознак, що в якості обов'язкових або результативних передбачені нормами Особливої частини КК і впливають на правильну оцінку діяння винного та призначення покарання [15, с. 198]. Р. А. Сабітов вважає, що потерпілий в кримінальному праві – це фізична, юридична особа чи інша організація, яким закінченим чи незакінченим злочином, завдана фізична, майнова, моральна чи інша шкода [16, с. 244].

С. В. Анощенкова дає окремі визначення потерпілої фізичної особи та потерпілої юридичної особи. На її думку, потерпілий – це фізична особа охоронювані кримінальним законом права, свободи і законні інтереси якої порушені злочином шляхом спричинення фізичної, моральної чи матеріальної шкоди чи загрози її завдання. Потерпілий – це юридична особа, чий охоронювані кримінальним законом права і законні інтереси порушені злочином шляхом спричинення майнової шкоди, шкоди діловій репутації чи погрози спричинення такої шкоди [17, с. 11].

Потерпілим від кримінально караного діяння, на переконання І. І. Митрофанова, є особа, якій безпосередньо цим діянням заподіяна моральна, фізична чи майнова шкода (або існує загроза її заподіяння), на підставі чого вона наділяється правом вирішувати питання про кримінальну відповідальність і покарання особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального протиправного діяння, а також про інші кримінально-правові наслідки його вчинення у випадках, передбачених цим Кодексом [3, с. 359].

А. А. Вознюк вважає, що концепція, яка передбачає визнання потерпілим від злочину фізичної та юридичної особи, найбільш повно відповідає положенням кримінального процесуального та цивільного законодавства [6, с. 195].

Обґрунтування переваг та недоліків тієї чи іншої концепції потерпілої особи повинно спиратися на кримінально-правове призначення цієї категорії. Адже слід з'ясувати чи є доцільність у розширенні кола суб'єктів, які можуть визнаватися потерпілими. Чи будуть у них якісь

права і обов'язки, передбачені КК України. Визначення потерпілого необхідне насамперед для правозастосування. Наприклад, для застосування ст. 46 КК України, що передбачає підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, важливе значення має тлумачення потерпілої особи, оскільки винний має примиритися з потерпілим та відшкодувати завдані збитки або усунути заподіяну шкоду. Буквальне тлумачення цієї кримінально-правової норми свідчить про те, що якщо потерпілим визнавати лише фізичну особу, то у випадку завдання збитків чи шкоди юридичній особі це кримінально-правове заохочення не може бути застосовано. Інший приклад. Для кваліфікації злочину за ч. 3 ст. 185 КК України необхідна, зокрема, наявність такої кваліфікуючої ознаки як завдання значної шкоди потерпілому. У зв'язку з цим виникає логічне запитання, а хіба завдання значної шкоди юридичній особі не утворюватиме особливо кваліфікований склад цього злочину?

Як бачимо, навіть поверхневий аналіз окремих положень КК України свідчить про те, що концепція «потерпілий – фізична особа» в окремих випадках створює суттєві труднощі для застосування окремих кримінально-правових норм. Потерпілий пов'язаний зі шкодою, шкода – з наслідками, наслідки – з матеріальним складом кримінального правопорушення.

А. А. Музика та Є. В. Лашук зауважують, що кримінальний закон у багатьох випадках містить положення щодо заподіяння шкоди юридичним особам. Наприклад, у ч. 1 ст. 364 КК йдеться, зокрема, про

заподіяння істотної шкоди «охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб». Проте від цього держава і юридичні особи не стають потерпілими. У разі заподіяння майнової шкоди приватному, державному чи комунальному підприємству (зокрема, в результаті крадіжки) – на практиці не визнаються потерпілими заводи і фабрики. І це відповідає чинному законодавству. Вони вважають, що юридичну особу не можна називати потерпілим у матеріальному праві – потерпілим від злочину, оскільки відповідне кримінально каране діяння вчиняється не з приводу юридичної особи, а з приводу об'єкта права власності такої особи. Окрім того, юридична особа ніколи не зазнає ані фізичного, ані психічного впливу [7, с. 73]. Така позиція видається дискусійною. Дійсно у випадку крадіжки кримінально каране діяння вчиняється не з приводу юридичної особи, але й не з приводу і фізичної особи, а, безумовно, з приводу об'єкта права власності фізичної чи юридичної особи. Юридична особа звісно ніколи не зазнає ані фізичного, ані психічного впливу, однак вона може зазнати впливу матеріального у випадку викрадення чи пошкодження її майна.

3. Існує також концепція **«потерпілий – будь-який соціальний суб'єкт»**. О. О. Дудоров з цього приводу стверджує, що суть іншого, більш широкого розуміння потерпілого від кримінального правопорушення полягає у тому, що ним пропонується визнавати не лише людину, а й інших соціальних суб'єктів, скажімо юридичну особу, державу, інше соці-

альне утворення (зокрема, організацію, що діє без створення юридичної особи), яким заподіюється шкода (фізична, майнова, моральна, організаційна, політична тощо) або створюється загроза заподіяння такої шкоди [4, с. 57–58]. На думку Є. В. Фесенка, потерпілим від злочину може бути окрема людина, дві або більше особи, громадські об'єднання, населення адміністративно-територіальних одиниць, державні органи, держава і суспільство в цілому. Тобто це можуть бути як фізичні, так і юридичні особи [18, с. 76].

Цікавими є міркування харківської школи кримінального права. В. І. Борисов визначає потерпілого від злочину як соціального суб'єкта (учасника) суспільних відносин, охоронюваних законом про кримінальну відповідальність, чії права, свободи, законні інтереси порушені злочинним діянням (дією чи бездіяльністю) шляхом заподіяння істотної шкоди майнового, фізичного, морального чи іншого характеру або створення загрози заподіяння такої шкоди [1, с. 105]. До соціальних суб'єктів, що можуть виступати в ролі потерпілих від злочину, на переконання академіка, слід відносити фізичну особу, певну спільність фізичних осіб, юридичну особу, об'єднання громадян або організацій, що виконують законодавчо унормовані завдання без створення юридичної особи, державу та органи місцевого самоврядування [1, с. 103]. В якості аргументів В. І. Борисов, звертаючи увагу на таку особливо обтяжуючу кримінальну відповідальність обставину як «інші тяжкі наслідки» в ч. 3 ст. 110 КК України, наголошує, що встановлення їх стосовно потерпілого у своїй більшості буде пов'язано із держа-

вою Україна в цілому [1, с. 102]. Однак слід зазначити, що в теорії кримінального права, як видається, є більш слушна позиція з цього приводу. На думку О. О. Дудорова та Р. М. Мовчана, тоді, коли в статті кримінального закону категорія «загибель людей» слугує єдиною альтернативою «іншим тяжким наслідкам», до змісту останніх можна відносити лише ті наслідки, які полягають у певній фізичній шкоді здоров'ю людини [19].

М. В. Сенаторов вважає, що потерпілим від злочину слід розуміти фізичну чи юридичну особу, державу, інше соціальне утворення або суспільство в цілому, тобто соціальний суб'єкт, благу, праву чи інтересу якого, злочином заподіюється шкода [20, с. 7, 9].

У спільній науковій праці В. І. Борисов, В. С. Батиргареева, М. В. Сенаторов потерпілим від злочину визнають соціального суб'єкта (фізичну особу, юридичну особу та в окремих випадках її структурні підрозділи – філіали й представництва, організації, що виконують статутні завдання без створення юридичної особи, та держава), чиї встановлені й охоронювані законом права, свободи й законні інтереси порушуються злочинним діянням шляхом заподіяння фактичної шкоди або створення загрози реального заподіяння шкоди майнового, фізичного, морального, соціального та іншого характеру [21, с. 52].

Погоджуючись у цілому з визначенням М. В. Сенаторова, М. В. Мазур та Ю. О. Кучер зазначили, що вказівка на соціальний суб'єкт та розкриття його змісту у наведеному визначенні є зайвим, оскільки юридичне поняття «особа» охоплює всі

різновиди так званого соціального суб'єкта. Вони також вважають, що юридично-визначений потерпілий – це зазначена в кримінальному законі особа, котра в результаті злочину позбавляється життєво важливої складової свого благополуччя, або її права, свободи та законні інтереси істотно порушуються чи зазнають суттєвих обмежень. Це, як і предмет злочину, також структурний, відносно самостійний компонент об'єкту. Однак, на відміну від предмета злочину, який існує тільки в так званих предметних складах, потерпілий або потерпіла особа завжди присутня в будь-якому об'єкті кримінально-правової охорони в тому чи іншому вигляді [22, с. 297].

На користь цієї концепції І. А. Фаргієв зауважує, що розширення поняття потерпілого в кримінальному праві лише за рахунок юридичних осіб не відповідає вимогам закону, оскільки поза увагою залишаються інші суб'єкти кримінально-правової охорони, наприклад, держава, його суб'єкти, муніципальні установи, організації, що виконують статутні завдання без утворення юридичної особи [23, с. 120].

Якщо потерпілим визнавати будь-якого суб'єкта, якому заподіяно шкоду чи створено загрозу її заподіяння, то звичайно до таких суб'єктів можна віднести і державу та суспільство. Однак виникає питання про практичну потребу в такому кроці для застосування закону про кримінальну відповідальність.

Тому й не дивно, що зазначена концепція зазнала критики, як видається, справедливої. Свідченням цього є той факт, що робоча група з питань розвитку кримінального права, яка працює над проєктом

нового КК України (до неї входять відомі вчені – Ю. В. Баулін, М. І. Хавронюк, Н. О. Гуторова, О. П. Горох, В. О. Навоцький, Ю. А. Пономаренко та інші) у положеннях проєкту нового КК України потерпілою особою пропонує визнати фізичну чи юридичну особу, яка безпосередньо зазнала шкоди від кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 2.1.3. проєкту) [24].

Заслужують на увагу міркування О. О. Дудорова, який наголошує, що у будь-якому разі потерпілими від кримінального правопорушення не визнаються тварини, речі або явища, а також суспільство. Так, у випадку вчинення вбивства чи крадіжки немає потреби визнавати потерпілим усе суспільство – потерпілим визнаватиметься конкретна особа. Якщо вважати потерпілим суспільство у цілому, то кримінального правопорушення без потерпілого просто не існуватиме [25, с. 161]. У продовженні цього А. А. Вознюк стверджує що визнання потерпілим будь-якого соціального суб'єкта автоматично перетворює його на обов'язкову ознаку складу злочину [11, с. 67]. Дійсно, а яка потреба у такій обов'язковій ознаці для усіх кримінальних правопорушень?

Цікаві контраргументи прибічникам цієї концепції називає П. П. Сердюк. На його думку, держава не виступає й не може виступати як потерпіла особа навіть, якщо шкода заподіюється державним інтересам. Ліберальна модель держави, хоча остання завжди залишається сильнішою, передбачає, що в неї слід забрати право виступати в ролі потерпілої особи. Це треба зробити заради того, щоб забезпечити асиметрію прав і обов'язків людини та держави на користь першої, оскільки держава

завжди сильніший суб'єкт і рівність у цих відносинах неможлива. Звідси держава може виходити лише з визначених типових критеріїв і доцільності застосування кримінально-правової репресії різного ступеня інтенсивності. Не може держава вибачати чи не вибачати, оскільки творці права та ті, хто його застосовує, мають виходити з раціональної доцільності, а не емоційного вибачення [26, с. 195–196]. Держава не є рівно порядковим потерпілим, порівняно з іншими потерпілими. Вона є потужним суб'єктом кримінально-правових відносин, котрий може застосовувати від власного імені примус, тому статус потерпілого для держави є юридично зайвим [26, с. 142]. Суспільство може бути потерпілим лише в ситуації, коли шкода завдається державою, але вона не є суб'єктом злочину, це її привілей. У даному разі вона має відповідати за дії своїх чиновників за правилом солідарної відповідальності. Коли ж суспільство визнають потерпілим від дій приватних осіб, то це є хибним шляхом, адже інтереси суспільства завжди ставлять вище інтересів приватної особи. Тут можливі чималі зловживання. Особливо від інституалізації штучних злочинів. Саме визнання суспільства потерпілим від злочинів приватних осіб зумовлює чимале зростання штучної криміналізації [26, с. 143].

В. Винокуров має рацію в тому, що аргументи про включення держави і суспільства логічні, але позбавлені доцільності. По-перше, держава і суспільство існують не для самих себе, а для конкретних людей. При вчиненні злочинів безпосередньо проти держави чи суспільства винний лише створює реальну загрозу

спричинення фактичної шкоди конкретним особам в майбутньому. Якщо у визначенні потерпілого в КПК буде вказано не лише на фактичну шкоду, але й на загрозу її спричинення, то це буде охоплювати усі випадки визнання особи потерпілою, коли фактична шкода не настала. По-друге, склади злочинів, що передбачають відповідальність за вчинення злочинів проти держави і суспільства здебільшого є формальними. Це обумовлено характером і тяжкістю наслідків цих злочинів і значною кількістю потерпілих. Тому, коли мова йде про втрату документів, що містять державну таємницю, яка є закінченою з моменту настання наслідків, матеріальну шкоду від його вчинення складно порахувати і вона настільки значна, що винний навряд чи зможе її відшкодувати [27, с. 10–16].

Визнання потерпілим держави чи суспільства видається гостродискусійним, оскільки потерпілому слід відшкодувати шкоду. За загальним правилом це має зробити особа, яка вчинила кримінальне правопорушення. Натомість у разі неможливості цього обов'язок відшкодування такої шкоди пропонували покласти на державу [3, с. 360]. Відтак у ситуації, коли шкода завдана державі, сама ж держава не може відшкодувати собі шкоду. Доцільності в таких механізмах немає.

Аргументом на користь того, що суспільство і державу не слід визнавати потерпілими від кримінального правопорушення може бути той факт, що у цьому немає доцільності, адже реалізація відповідних прав і свобод таких суб'єктів у КПК України неможлива з огляду на відсутність відповідного інструментарію.

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, можна сформулювати такі висновки.

1. На основі аналізу поглядів вчених можна виокремити такі найбільш поширені на сьогодні в теорії кримінального права концепції потерпілого від кримінального правопорушення: «потерпілий – фізична особа», «потерпілий – фізична та юридична особа», «потерпілий – будь-який соціальний суб'єкт». Кожна з них має свої переваги та недоліки, а тому вибір найбільш оптимальної з них потребує системного аналізу відповідних аргументів та контраргументів.

2. Для остаточного висновку з приводу найбільш оптимальної концепції потерпілої особи слід провести ревізію кримінально-правових норм на предмет виявлення усіх суб'єктів, які можуть претендувати на роль потерпілого від кримінального правопорушення. Ймовірно перелік таких суб'єктів не буде обмежуватися лише фізичними та юридичними особами, а включатиме й інших соціальних суб'єктів. Однак це не означає, що усіх їх доцільно визнавати потерпілими від кримінального правопорушення у кримінальному праві.

3. Нині у теорії кримінального права сформувалися передумови для закріплення в КК України визначення потерпілої особи, яке буде включати не лише фізичну, але й юридичну особу. Така концепція узгоджується з положенням кримінального, кримінального процесуального та цивільного законодавства, знайшла підтримку серед вчених, а також покладена в основу удосконалення відповідних положень закону про кримінальну відповідальність в про-

екті нового КК України. Фізичні та юридичні особи є первинними ланками інших соціальних суб'єктів, зокрема держави та суспільства. Натомість немає потреби суспільство і державу визнавати потерпілими від

кримінального правопорушення, адже реалізація відповідних прав і свобод таких суб'єктів у КПК України неможлива з огляду на відсутність відповідного інструментарію.

Список використаних джерел

1. Борисов В. І. Потерпілий від злочину як соціальний суб'єкт кримінально-правової охорони. *Право України*. 2017. № 2. С. 100–107.
2. Вознюк А. А., Кузьмічова-Кисленко Є. В. Проблеми встановлення потерпілого від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3(104). С. 210–218.
3. Митрофанов І. І. Актуальні проблеми регулювання відповідальності у кримінальному праві: монографія. Одеса : Видавництво «Фенікс», 2017. 450 с.
4. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ : Ваїте, 2017. 872 с.
5. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них: монографія. Київ : Маслаков, 2018. 928 с.
6. Вознюк А. А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 652 с.
7. Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ : Паливода А. В., 2011. 192 с.
8. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климентя. 5-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2009. 408 с.
10. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
11. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій; вступне слово д.ю.н., проф. О. О. Дудорова. Київ: Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
13. Панов М. І. Захист прав та інтересів потерпілого – конститутивна функція кримінального права та процесу. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 5–8.
14. Яценко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.
15. Батюкова В. Е. Потерпевший в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1995. 212 с.
16. Сабитов Р.А. Теория и практика уголовно-правовой квалификации: науч.-практич. пособие. Москва.: Юрлитинформ, 2013. 592 с.
17. Анощенкова С. В. Учение о потерпевшем в российском уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Саранск, 2004. 220 с.

18. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75–78.
19. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки»: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 162–170.
20. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2005. 20 с.
21. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Колектив авторів. За заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків: Вид-во: Кроссруд, 2008. 364 с.
22. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ: Істина, 2011. 1121 с.
23. Фаргиев И. А. Учение о потерпевшем в уголовном праве России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2005. 403 с. 120
24. Контрольний текст проекту нового КК України (станом на 18 січня 2022 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/01/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-01-2022.pdf>
25. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. К. : Ваіте, 2014. 944 с.
26. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.
27. Винокуров В. Содержание признаков потерпевшего и формы их закрепления в уголовном законе. *Уголовное право*. 2009. №1. С. 10–16.

References

- Borysov, V. I. (2017). Poterpilyi vid zlochyну yak sotsialnyi sub'iekt kryminalno-pravovoi okhorony. *Pravo Ukrainy*, 2, 100–107 [in Ukrainian].
- Vozniuk, A. A., & Kuzmichova-Kyslenko Ye. V. (2017). Problemy vstanovlennia poterpiloho vid porushennia pravyl bezpeky dorozhnogo rukhu chy ekspluatatsii transportu osobamy, yaki keruiut transportnymy zasobamy. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 3(104), 210–218 [in Ukrainian].
- Mytrofanov, I. I. (2017). *Aktualni problemy rehuliuвання vidpovidalnosti u kryminalnomu pravi: monohrafiia*. Odesa: Vydavnytstvo «Feniks» [in Ukrainian].
- Dudorov, O. O. (2017). *Kryminalne pravo: teoriia i praktyka (vybrani pratsi)*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
- Vozniuk, A. A. (2018). *Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochyunnykh ob'iednan ta uchast u nykh*. Kyiv: Maslakov [in Ukrainian].
- Vozniuk, A. A. (2018). *Teoretychni ta praktychni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za stvorennia zlochyunnykh ob'iednan ta uchast u nykh yak posiahannia na hromadsku bezpeku*. (Dys. ... d-ra yuryd. nauk). Kyiv [in Ukrainian].
- Muzyka, A. A., & Lashchuk, Ye. V. (2011). *Predmet zlochyну: teoretychni osnovy piznannya*. Kyiv: Palyvoda A. V. [in Ukrainian].
- Prysiashniuk, T. I. (2006). *Instytut poterpiloho u kryminalnomu pravi Ukrainy*. (Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk). Kyiv [in Ukrainian].
- Aleksandrov, Iu. V., Antypov, V. I., Volodko, M. V., Dudorov O. O. ta in. (2009). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk* / za red. Melnyka, M. I., Klymenta, V. A. 5-te vyd., pererobl. ta dopovn. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Navrotskyi, V. O. *Ukrainske kryminalne pravo. Zahalna chastyna: pidruchnyk*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Vozniuk, A. A. (2016). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: konspekt leksii; vstupne slovo d.yu.n., prof. Dudorova, O. O.* Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, «Osvita Ukrainy» [in Ukrainian].

- Busel, V. T. (2009). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
- Panov, M. I. (2013). Zakhyst prav ta interesiv poterpiloho – konstytutyvna funktsiia kryminalnogo prava ta protsesu. *Derzhavna polityka u sferi zakhystu prav poterpilykh vid kryminalnykh pravoporushen v Ukraini: materialy kruhloho stolu* (Kharkiv, 25 kvit. 2013 r.). Xarkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Yashchenko, A. M. (2006). *Prymyrennia z poterpilym u mekhanizmi kryminalno-pravovoho rehuliuвання* (Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk). Kyiv [in Ukrainian].
- Batiukova, V. E. (1995). *Poterpevshyi v uholovnom prave*. (Dys. ... kand. yuryd. nauk). Moskva [in Russian].
- Sabytov, R. A. (2013). *Teoriya i praktika ugolovno-pravovoy kvalifikatsiy: nauch.-praktich. posoby*. Moskva: Yurlytynform [in Russian].
- Anoshchenkova, S. V. (2004). *Uchenye o poterpevshem v rossyiskom uholovnom prave*: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Saransk [in Ukrainian].
- Fesenko, Ye. (1999). Tsinnosti yak ob'iekt zlochynu. *Pravo Ukrainy*, 6, 75–78 [in Ukrainian].
- Dudorov, O. O., & Movchan, R. O. (2015). Kryminalno-pravove poniattia «inshi tiazhki naslidky»: problemy tlumachennia ta vdoskonalennia zakonodavstva. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1, 162–170 [in Ukrainian].
- Senatorov, M. V. (2005). *Poterpilyi vid zlochynu v kryminalnomu pravi*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kharkiv [in Ukrainian].
- Baulin, Yu. V., & Borysov, V. I. (2008). *Poterpilyi vid zlochynu (mizhdystsyplinarne pravove doslidzhennia)*. Kharkiv: Vyd-vo: Krossrout [in Ukrainian].
- Benitskyi, A. S., Huslavskyi, V. S., Dudorov, O. O., & Rozovskyi, B. H. (2011). *Kryminalne pravo. Zahalna chastyna*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
- Farhyev, Y. A. (2005). *Ucheniye o poterpevshem v ugolovnom prave Rossii*. (Dys. ... kand. yuryd. nauk). Moskva [in Russian].
- Dudorov, O. O., Khavronyuk M. I. (2014). *Kryminalne pravo*. Vaite [in Ukrainian].
- Serdiuk, P. P. (2012). *Teoretychni y metodolohichni problemy suchasnoho kryminalnogo prava*. Zaporizhzhia: Aktsent Invest-Treid [in Ukrainian].
- Vinokurov, V. (2009). Soderzhaniye priznakov poterpevshego i formu ikh zakrepleniya v ugolovnom zakone. *Ugolovnoe pravo*, 1, 10–16 [in Russian].

I. Tkachenko, *Candidate of Sciences in Jurisprudence, Lecturer of Criminal Law Department, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*
ORCID: 0000-0002-0144-0708

Contemporary concepts of the victim of a criminal offence in criminal law theory

The article analyzes contemporary concepts of the victim of a criminal offense in of criminal law theory: “victim – natural person”, “victim – natural person and legal entity”, “victim – any social entity”. Their advantages and disadvantages are identified. It is established that the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine of 1960 and of 2012 had a crucial influence on the concept of the victim in criminal law.

It is established that the search for the most optimal concept of the victim requires a revision of criminal law in order to identify all entities that can claim to

be a victim of a criminal offense. The list of such entities will probably not be limited to physical and legal entities only, but will also include other social entities. However, it does not mean that all of them should be recognized as victims of criminal offenses in criminal law.

It is argued that currently the prerequisites for the enshrinement of a definition of the injured person in the Criminal Code of Ukraine have been established, which will include not only natural persons but also legal entities. This concept is consistent with the provisions of criminal, criminal procedural and civil law, has found support among scholars, and is the basis for the improvement of the relevant provisions of the law on criminal liability in the draft of the new Criminal Code of Ukraine. Natural persons and legal entities are the primary links of other social actors, including the State and society. Instead, there is no need to recognize society and the State as victims of criminal offenses, as the Code of Criminal Procedure of Ukraine does not permit the exercise of the rights and freedoms of such actors, given the lack of appropriate tools.

Keywords: *victim; criminal offense; natural person; legal entity; damage.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.07
УДК 343.9.02:343.22](477)(094.4)

Околіт О. В.,
аспірант наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
ННІ № 1 Національної академії
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6498-6209

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 255 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано проблемні питання суб'єкта злочину, передбаченого ст. 255 Кримінального кодексу України. Розглянуто дискусійні питання віку, з якого настає кримінальна відповідальність за створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній. Розкрито окремі недоліки виокремлення спеціальних суб'єктів дослідженого злочину – службової особи (ч. 3 ст. 255 Кримінального кодексу України) та особа, яка здійснює злочинний вплив, або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі» (ч. 5 ст. 255 Кримінального кодексу України).

Сформульовано рекомендації для практики застосування положень про суб'єкта злочину, передбаченого ст. 255 Кримінального кодексу України, а також надаються пропозиції щодо їх удосконалення.

Ключові слова: суб'єкт злочину; злочинна організація; злочинна спільнота; злочинний вплив; «злочин в законі»; службова особа.

В статье проанализированы проблемные вопросы субъекта преступления, предусмотренного ст. 255 Уголовного кодекса. Рассмотрены дискуссионные вопросы возраста, с которого наступает уголовная ответственность за создание, руководство преступным сообществом или преступной организацией, а также участие в ней. Раскрыты отдельные недостатки выделения специальных субъектов исследованного преступления – должностного лица (ч. 3 ст. 255 Уголовного кодекса Украины) и лица, оказывающего преступное воздействие, или лица, находящегося в статусе субъекта повышенного преступного воздействия, в том числе в статусе «вора в законе» (ч. 5 ст. 255 Уголовного кодекса Украины).

Сформулированы рекомендации по практике применения положений о субъекте преступления, предусмотренного ст. 255 Уголовного кодекса Украины, а также выдвинуты предложения по их усовершенствованию.

Ключевые слова: субъект преступления; преступная организация; преступное сообщество; преступное воздействие; «вор в законе»; должностное лицо.

Постановка проблеми.

З метою удосконалення підстав кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 4 червня 2020 р. внесено суттєві зміни до Кримінального кодексу (далі – КК) України, які зокрема передбачають визнання службової особи, особи, яка здійснює злочинний вплив, особи, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу та «вора в законі» спеціальним суб'єктами злочину, передбаченого ст. 255 цього кодексу. Ефективне застосування зазначених новацій потребує розробки рекомендацій щодо їх тлумачення та подальшого застосування.

Проблемні питання кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 255 КК України, досліджено в працях О. О. Бахуринської, А. А. Вознюка, В. О. Гацелюка, М. К. Гнетнева, Л. М. Демидової, О. О. Дудорова, О. О. Кваші, С. Г. Киренка, В. В. Малюка, В. В. Українця, С. В. Перемота, М. Ф. Фоменко, П. Л. Фріса, І. П. Фріса, С. С. Чернявського та інших науковців. Разом із тим чимало проблем, пов'язаних із суб'єктом злочину, передбаченого ст. 255 КК України, залишаються нерозв'язаними. З огляду на зазначене актуальним є звернення до цих питань.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз проблемних питань

суб'єкта злочину, передбаченого ст. 255 КК України, і формування на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства і практики його застосування.

Виклад основного матеріалу.

Притягнення до кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій та злочинних спільнот неможливо без визнання їх суб'єктами злочину, передбаченого ст. 255 КК України. Ознаки суб'єкта злочину визначені у ч. 1 ст. 18 КК України, відповідно до якої суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Відтак, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 255 КК України є насамперед людина як фізична особа. Така особа обов'язково має бути осудною або обмежено осудною¹, а також такою, що досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

У теорії кримінального права виділяють два види суб'єктів злочину: по-перше, загальний, тобто фізичну осудну особу, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність; по-друге, спеціальний – фізичну осудну особу, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа [3, с. 283–284].

¹ Склалася парадоксальна ситуація: суб'єктом злочину є осудна особа, однак особа, визнана обмежено осудною, також підлягає кримінальній відповідальності. Цілком очевидно, що попри відсутність у ч. 1 ст. 18 КК України безпосередньої вказівки на обмежено осудних осіб, суб'єктом злочину може бути як осудна, так і обмежено осудна особа [1, с. 101; 2, с. 124]. Не випадково вчені пропонують суб'єктом злочину вважати фізичну осудну або обмежено осудну особу [3, с. 333; 4, с. 15; 5, с. 187] або ж розподіляють осудність на повну та обмежену [6, с. 3].

Хто є суб'єктом злочину, передбаченого ст. 255 КК України?

Буквальне тлумачення положень ст. 22 та 255 КК України дає підстави стверджувати, що загальний суб'єкт характерний складам злочинів, передбачених ч. 1, 2 та 4 ст. 255 КК України, а спеціальний – ч. 3 ст. 255 КК України (службова особа) та ч. 5 ст. 255 КК України (особа, яка здійснює злочинний вплив, або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі»).

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1, 2 та 4 ст. 255 КК України, є фізична осудна особа, якій на момент його вчинення виповнилось 16 років.

У зв'язку з цим виникає запитання як кваліфікувати дії осіб, які у віці 14 років вчинили діяння, передбачені ст. 255 КК України. Очевидно, що мають рацію вчені в тому, що у разі вчинення дій, передбачених ст. 255 КК України, особами віком від 14 до 16 років вони можуть нести відповідальність за окремі кримінальні правопорушення, вчинені в складі злочинного об'єднання і передбачені іншими статтями Особливої частини КК України, – за умови, що за ці кримінальні правопорушення встановлено відповідальність з 14 років (див. ч. 2 ст. 22 КК України). Кваліфікація таких кримінальних правопорушень має здійснюватися без посилання на ст. 255 КК України, однак з урахуванням кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак, що передбачають вчинення посягання у певній формі співучасті (організованою групою, а за її відсутності – групою осіб за попередньою змовою) [7, с. 25–26].

Дискусійні питання віку, з якого настає кримінальна відпові-**дальність за вчинення злочину, передбаченого ст. 255 КК України.**

Серед дослідників вказаної проблематики триває дискусія щодо доцільності та обґрунтованості встановлення віку, з якого з якого може наставати кримінальна відповідальність за цей злочин.

В. В. Українець вважав виправданим встановлення кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255 КК України (йдеться про стару редакцію статті), з 16 років [8, с. 104].

Водночас вчені висловлюють думки щодо зниження вікових меж, з яких може наставати кримінальна відповідальність за досліджувані діяння, які заслуговують на увагу.

М. К. Гнетнев зауважує, що останніми роками спостерігається зміцнення організованої злочинності, її перехід на якісно новий рівень, співробітництво, а іноді й навіть проникнення до органів державної влади або місцевого самоврядування. Самою метою, яка, до речі, прямо вказана в кримінальному законі, створення злочинної організації є вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. На цьому тлі законодавець установив, що кримінальній відповідальності за вчинення цього злочину підлягають особи, яким на момент його скоєння виповнилось шістнадцять років, що виглядає доволі парадоксально. Беручи до уваги різке зростання підліткової злочинності, пропагування в піснях і кінофільмах злочинного способу життя, де учасники злочинних організацій зображуються як романтичні «герої нашого часу», що негативно впливає на психіку підлітків, формує в них бажання вчиняти злочини, вчений вважає доцільним знизити віко-

ву межу притягнення до кримінальної відповідальності за створення злочинної організації або участь у злочинах, вчинюваних такою організацією з шістнадцяти до чотирнадцяти років [9, с. 104–105].

Дехто може зауважити, що подібний крок є занадто жорстким і не відповідає тенденціям лібералізації кримінального законодавства. Така лібералізація політики держави щодо злочинів, на думку М. К. Гнетнева, є виправданою та необхідною щодо визначення покарання за злочини невеликої тяжкості. Злочин, передбачений ст. 255 КК України, таким не визнається, це є особливо тяжкий злочин. Проаналізувавши положення ч. 2 ст. 22 КК України, побачимо, що з чотирнадцяти років може наставати відповідальність за вчинення таких злочинів, як наприклад, крадіжка, вимагання, умисне знищення або пошкодження майна, хуліганство тощо. Високий ступінь суспільної небезпеки цих діянь не піддається сумніву, але, на погляд М. К. Гнетнева, створення злочинної організації або участь у злочинах, які вчиняються нею, не поступається, а може навіть перевищує за рівнем своєї небезпечності ці злочини. До того ж у випадку вчинення особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років у складі злочинної організації, скажімо крадіжки чи іншого суспільно небезпечного діяння, кримінальній відповідальності за яке підлягають із чотирнадцяти років, вона перебуває в однакових умовах із особами такого ж віку, котрі скоїли такі ж злочини але не беручи участі в злочинній організації. Безперечно, ступінь суспільної небезпеки злочину, що учинений даною організацією, значно більший у порівнянні з діянь-

нями, які скоєні самотужки, групою осіб, групою осіб за попередньою змовою або організованою групою. Утім, ця обставина залишається без належної правової оцінки, правопорушникам надається свого роду «знижка» під час притягнення до кримінальної відповідальності. Така «знижка» безпідставна, вона є причиною фактичного нівелювання різниці між злочинами з різними ступенями суспільної небезпеки, створює умови щодо необ'єктивної реакції держави на їх скоєння. Ураховуючи вищесказане, правильним буде запропоноване зниження віку кримінальної відповідальності за створення злочинної організації або участь у злочинах, вчинюваних нею [9, с. 105].

І. С. Шапкін вважав, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 255 КК України, у формі участі у злочинній організації може являтися особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку, оскільки, в такому віці вона в змозі вчинити та усвідомлювати вказані діяння. За створення та керівництво злочинною організацією, на його переконання, відповідальність повинна наставати з шістнадцяти років через те, що особа, навіть, і при досягненні 16-річного віку, навряд чи зможе вчинити вказані дії [10, с. 138].

У більшості зарубіжних країн кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них настає не з 16 років, а з більш раннього віку – переважно з 14 років. Слід ураховувати, що нині особи з 14-річного або й більш раннього віку усвідомлюють суспільну небезпечність навіть більшої кількості злочинів, ніж ті, що передбачені в ч. 2 ст. 22 КК України. У сучасному світі інтелектуальний та фізичний

розвиток дітей відбувається швидкими темпами. Тому в перспективі можна говорити і про можливість притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб із більш раннього віку, ніж 14 років [3, с. 282].

Слід врахувати, що у кримінальному законодавстві зарубіжних держав нижня межа віку кримінальної відповідальності варіює між 10 і 16 роками. У деяких державах низький вік кримінальної відповідальності компенсується заборонаю застосувати до неповнолітніх осіб звичайне кримінальне покарання (Італія, Швейцарія, Англія, Канада й ін.) [11, с. 476].

А. А. Вознюк пропонує уніфікувати положення про мінімальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність за створення різних злочинних об'єднань та участь у них. Окрім цього загальний і понижений вік вважає за доцільне знизити принаймні на один рік: мінімальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність за КК України, науковець рекомендує встановити з 13 років, а за інші злочини, зокрема передбачені ст. 255, 257, 258-3, 260 КК України, – з 15 років. Водночас для осіб, які вчинили передбачене КК України суспільно небезпечне діяння у віці до 11 років, пропонує розробити певні заходи кримінально-правового впливу некарального характеру, щоб запобігти вчиненню ними нових суспільно небезпечних діянь [3, с. 283].

Безумовно аргументи вчених щодо зниження віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за вчинення злочину, передбаченого ст. 255 КК України, заслуговують на увагу. Вони узгоджуються з факторами, що їх бере до уваги зако-

нодавець, визначаючи коло злочинів, за які настає кримінальна відповідальність у пониженому віці: здатність осіб, які досягли 14-річного віку, усвідомлювати суспільну небезпечність і кримінальну протиправність певних діянь; висока суспільна небезпечність відповідних посягань; їх відносна поширеність серед осіб, які досягли зниженого віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність; наявність кримінально-правових заходів, що можуть бути застосовані до осіб певного віку і справити на них репресивний і виховний вплив [12, с. 237].

Однак, видається, що реалізація цих пропозицій можлива лише у випадку створення для неповнолітніх більш ефективної системи покарання та його відбування. Як відомо санкції ст. 255 КК України передбачають покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Водночас саме в місцях позбавлення волі відбувається становлення майбутніх кримінальних авторитетів, саме там найбільше дотримуються злочинних традицій та правил, отримуються необхідні навички та знання для подальшого формування організованих злочинних об'єднань.

Спеціальними суб'єктами дослідженого злочину є службова особа (ч. 3 ст. 255 КК України) та особа, яка здійснює злочинний вплив, або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі» (ч. 5 ст. 255 КК України).

Службова особа як суб'єкт злочину, передбаченого ст. 255 КК України. На практиці мають місце випадки, коли участь в злочинних організаціях чи злочинних спільно-

тах беруть участь *службові особи з використанням службового становища*. Це цілком закономірно з огляду на високий рівень корупції в державі та її проникнення в різноманітні сфери суспільного життя, на що неодноразово звертали увагу вчені [13].

Не можна не погодитися з тим, що службові особи сприяють злочинній діяльності шляхом надання необхідної інформації, забезпечення знаряддями й засобами вчинення злочину, гарантування співучасникам конспірації та безпеки, уникнення кримінальної відповідальності. Без службових осіб окремі злочини вчинити вкрай складно або майже неможливо [14, с. 78]. За таких обставин корупція стає необхідною умовою функціонування не лише злочинних організацій, але й усієї організованої злочинності.

У випадку вчинення таких дій як створення злочинної організації, керівництво такою організацією або її структурними частинами, участь у злочинній організації службовою особою з використанням службового становища дії винного за загальним правилом слід кваліфікувати за ч. 3 або 5 ст. 255 КК України. Водночас як слушно зауважують вчені участь службової особи, що утворює склад іншого кримінального правопорушення, та участь службової особи у кримінальних правопорушеннях, учинених злочинною організацією, потребують додаткової кваліфікації [7, с. 21].

Оцінюючи законодавчу новачку щодо визнання кваліфікуючою

ознакою злочину, передбаченого ч. 1, 2 ст. 255 КК України (йдеться про створення злочинної організації, керівництво такою організацією або її структурними частинами, участь у злочинній організації) вчинення службовою особою з використанням службового становища¹ варто відмітити, що в теорії кримінального права пропонуються й інші способи врахування участі службових осіб у діяльності організованих злочинних об'єднань.

А. А. Вознюк розв'язання проблеми кваліфікації злочинів, учинених учасниками злочинних об'єднань, які є службовими особами та вчиняють злочин з використанням службового становища, вбачає в одному з чотирьох способів: 1) включення до складів злочинів, передбачених ст. 255, 257, 258³, 260 КК України, кваліфікуючої ознаки – «учинення злочину з використанням службовою особою службового становища»; 2) удосконалення диспозицій статей, що встановлюють кримінальну відповідальність за незаконне використання службовою особою влади чи службового становища (передусім ст. 364, 365 КК України); 3) доповнення ч. 1 ст. 67 КК України новою обставиною, яка обтяжує покарання, – «учинення злочину з використанням службовою особою службового становища»; 4) відмова від відповідної кваліфікуючої ознаки з одночасним вирішенням цього питання в окремій нормі [16, с. 105–108; 17, с. 543]. Видається, що останній варіант є найбільш оптимальним. Він не лише знайшов підтримку серед вчених [17,

¹ Слід наголосити, що пропозиції щодо доповнення ст. 255 КК України кваліфікуючим складом злочину – вчинення його службовою особою з використанням свого службового обов'язку висловлювалися і раніше [15, с. 149].

с. 65; 18, с. 196–198; 19, с. 242–243], але й врахований під час розробки проєкту нового КК України. Так, ознакою складу злочину, яка підвищує тяжкість злочину на два ступеня є вчинення злочину публічною службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище, з використанням нею влади, службових повноважень або пов'язаних з ними можливостей (п. 3 ч. 1 ст. 2.2.4. проєкту), а ознакою складу злочину, яка підвищує тяжкість умисного злочину на один ступінь, порівняно з базовим ступенем тяжкості злочину, є вчинення злочину особою з використанням нею своїх влади, службових чи професійних повноважень або пов'язаних з ними можливостей (п. 11 ч. 1 ст. 2.2.5. проєкту) [20].

Суб'єкт злочинного впливу та суб'єкт підвищеного злочинного впливу. На підставі аналізу примітки 1 до ст. 255 КК України можна стверджувати, що *особа, яка здійснює злочинний вплив* – це особа, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності.

Відповідно до примітки 2 до ст. 255 КК України під *особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі»*, слід розуміти особу, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснює злочинний вплив і координує злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив.

Зазначені дефініції спеціального суб'єкта злочину, передбаченого ст. 255 КК України, викликали аргументовану критику вчених з огляду на серйозні вади відповідних визначень. На переконання О. О. Кваші у кримінально-правовому сенсі не витримують критики запропоновані у ст. 255 КК України новели: «суб'єкт підвищеного злочинного впливу», «злочинний вплив», «авторитет», «особисті якості чи можливості», «інший вплив на злочинну діяльність» тощо, які мають надто невизначений і оціночний характер. Такий підхід, зважаючи на незадовільний стан правоохоронної та судової діяльності, веде до свавілля та необмеженого суддівського угляду [21, с. 46].

П. Фріс та І. Фріс наголошують, що *розпливчатість, і неконкретність* визначення «особи, яка здійснює злочинний вплив» просто вражає. При елементарному бажанні під таку особу можна «підвести» будь-якого організатора злочину в будь-якій справі – від керівника офіційної господарської структури, який створює організовану злочинну групу з метою розкрадання бюджетних коштів, до авторитетного серед неповнолітніх однолітка, який провів у місцях позбавлення волі декілька років і розповідає «на районі» своїм приятелям про «романтику злочинного життя» [22].

Для встановлення кримінально-правових ознак цих суб'єктів важливе значення має **дефініція злочинного впливу**. Під злочинним впливом у ст. 255, 255-1, 255-3 КК України слід розуміти будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює

інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності (примітка 1 до ст. 255 КК України). Зазначене визначення також породило справедливую критику вчених.

А. А. Вознюк з цього приводу зауважує, що якщо застосувати правила буквального та граматичного тлумачення кримінально-правових норм під злочинним впливом очевидно слід розуміти будь-які дії певного суб'єкта. Таким суб'єктом визнається особа, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям, сприяє (створює умови), спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності. Відтак, слід ще раз підкреслити, що виходячи з редакції статті відповідальність має наставати не за сприяння злочинній діяльності чи інший вплив на злочинну діяльність, а будь-які дії. Будь-які дії очевидно можуть бути як правомірними, так і протиправними. Наприклад, якщо такий суб'єкт пішов в магазин, щось купив, заплатив за комунальні послуги, поїхав відпочив – значить здійснив злочинний вплив, а отже може бути притягнутий до кримінальної відповідальності. Напевно автори намагалися вкласти зовсім інший зміст у зазначене визначення, однак вийшла норма, якій не місце в КК України, оскільки описані в ній діяння не є суспільно небезпечними. Тому дослідник вважає, що саме словосполучення «будь-які дії» повинні бути

безпосередньо пов'язані виключно із суспільно небезпечною діяльністю відповідних суб'єктів. Варто також замінити «дії» на «діяння», оскільки не можна виключати того факту, що зазначена суспільно небезпечна поведінка може полягати у бездіяльності [23, с. 182].

В. Речицький стверджує, що якщо будь-яку особу КК України може звинувачувати у «злочинному впливові», а суд може покарати її суворим вироком лише на тій підставі, що вона здійснювала конкретно не визначений в законі («будь-які дії») будь-який («інший») вплив на будь-яку злочинну діяльність необмеженої кількості осіб, то цього достатньо, щоб визнати такий підхід *неконституційним* [24].

О. І. Міневич вважає помилкою невідповідність окремих положень Закону № 671-IX *принципам правової визначеності, ясності і недовизначеності правової норми*. На її думку нечітке формулювання містить ч. 2 примітки до ст. 255, де визначено мінімально необхідні, але при цьому ситуативно можливі, для юридичної кваліфікації «злочинного впливу» дії: «під злочинним впливом [...] слід розуміти будь-які дії особи, яка [...] здійснює інший вплив на злочинну діяльність». Якщо законодавець визнає злочинними дії невизначеного характеру й змісту, то, по суті, потенційно кримінальною можна вважати будь-яку поведінку чи життєву позицію людини [25, с. 124].

Підсумовуючи думки вчених можна зауважити, що вадами дефініцій «особа, яка здійснює злочинний вплив», «особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу», «злочинний вплив» є їх розпливчатість, неконкретність,

невідповідність принципам правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми. Це певною мірою ускладнює застосування ст. 255 КК України на практиці.

Водночас як слушно відмічено залишається сподіватись на професійність і здоровий глузд правозастосувачів, а відтак на те, що окреслені (надумані?) прогнози не стануть реальністю, а тому до випадків (зокрема, засобами мистецтва) романтизації і героїзації кримінальної субкультури ст. 255-1 КК України не застосовуватиметься [26, с. 29]. Саме така ситуація має місце сьогодні на практиці, адже правоохоронці вживають заходів щодо притягнення до кримінальної відповідальності «ворів в законі», «смотрящих», інших кримінальних авторитетів та лідерів злочинного світу.

Доречно у цьому контексті зазначити, що Європейський суд з прав людини у справі «Коккінакіс проти Греції» зазначив, що формулювання багатьох положень законів не є абсолютно точними. Необхідність уникати надмірної жорсткості та йти в ногу з обставинами, що змінюються, означає, що багато законів неминуче формулюються в термінах, які більшою чи меншою мірою є нечіткими. Тлумачення та застосування таких нормативних актів залежать від практики [27].

Певні вади має й конструкція особливо кваліфікованого складу злочину, передбаченого ч. 5 ст. 255 КК України.

По-перше, насамперед слід звернути увагу на той факт, що у ч. 5 ст. 255 КК України *об'єднано суб'єктів з різним ступенем небезпеки*. Не можна не погодитися з тим, що у межах особливо кваліфікованого

складу злочину, передбаченого ч. 5 ст. 255 КК України, об'єднано поведінку різних суб'єктів – менш небезпечної особи, яка здійснює злочинний вплив, та іншої, небезпечнішої особи, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у т. ч. у статусі «вора в законі» [28, с. 54]. Очевидно, що підстави кримінальної відповідальності таких різних за ступенем небезпеки суб'єктів мають бути встановлені у різних частинах ст. 255 КК України.

По-друге, має місце некоректна *вказівка у диспозиції ч. 5 ст. 255 КК України на дії, передбачені, частиною другою цієї статті*. Має рацію С. Г. Киренко в тому, що видається некоректною вказівка у диспозиції ч. 5 ст. 255 КК України на дії, передбачені, зокрема, частиною другою цієї статті, оскільки ч. 2 передбачає відповідальність за участь у злочинній організації, проте для осіб, вказаних у ч. 5 цієї статті, характерним є не участь у злочинній організації, а вчинення організаційних або керівних функцій у такого роду злочинних об'єднаннях [29, с. 61–62]. З огляду на зазначене вказівку на частину другу статті слід виключити з диспозиції ч. 5 ст. 255 КК України.

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, варто сформулювати низку висновків.

Загальний суб'єкт характерний складам злочинів, передбачених ч. 1, 2 та 4 ст. 255 КК України, а спеціальний – ч. 3 ст. 255 КК України (службова особа) та ч. 5 ст. 255 КК України (особа, яка здійснює злочинний вплив, або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі»).

Аргументи вчених щодо зниження віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за вчинення злочину, передбаченого ст. 255 КК України, заслуговують на увагу. Однак, видається що реалізація цих пропозицій можлива лише у випадку створення для неповнолітніх більш ефективної системи покарання та його відбування. Як відомо санкції ст. 255 КК України передбачають покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Водночас саме в місцях позбавлення волі відбувається становлення майбутніх кримінальних авторитетів, саме там найбільше дотримуються злочинних традицій та правил, отримуються необхідні навички та знання для подальшого формування організованих злочинних об'єднань.

Введення кваліфікуючої ознаки злочину, передбаченого ч. 1, 2 ст. 255 КК України (йдеться про створення злочинної організації, керівництво такою організацією або її структурними частинами, участь у злочинній організації), – вчинення службовою особою з використанням службового становища – не єдиний і не найбільш оптимальний спосіб врахування участі службових осіб у діяльності організованих злочинних об'єднань.

Найкращим варіантом розв'язання цієї проблеми видається той, що застосовується в проєкті нового КК України (визнання зазначеної участі ознакою складу злочину, яка підвищує тяжкість злочину на один чи два ступеня), однак він може бути реалізований лише в умовах комплексного реформування кримінального законодавства.

Вадами дефініцій «особа, яка здійснює злочинний вплив», «особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу», «злочинний вплив» є їх розпливчатість, неконкретність, невідповідність принципам правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми. Це певною мірою ускладнює застосування ст. 255 КК України на практиці.

Підстави кримінальної відповідальності таких різних за ступенем небезпеки суб'єктів як, з одного боку, особа, яка здійснює злочинний вплив, а, з другого боку, особи, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у т. ч. у статусі «вора в законі», мають бути встановлені у різних частинах ст. 255 КК України. Окрім цього вказівку на частину другу статті слід виключити з диспозиції ч. 5 ст. 255 КК України.

Список використаних джерел

1. Вознюк А. А. Осудність як ознака суб'єктів злочинів, передбачених ст. 255, 257, 258³, 260 КК України. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 2 (60). С. 100–105.
2. Ковальчук В. П. Кримінально-правові засоби протидії створенню злочинної організації: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 224 с.
3. Вознюк А. А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 652 с.
4. Орловська Н. А. Осудність та її види (порівняльний аналіз законодавства України та інших держав): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 20 с.
5. Таран Н. Г. Суб'єкт злочину у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 226 с.

6. Чорней С. В. Осудність як ознака суб'єкта злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 20 с.
7. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): науково-практичний коментар / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ: Норма права, 2021. 130 с.
8. Українець В. В. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 221 с.
9. Гнетнев М. К. Кримінальна відповідальність за сприяння учасникам злочинних організацій та укріплення їх злочинної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 234 с.
10. Шапкін І. С. Кримінальна відповідальність за створення стійких злочинних об'єднань: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 247 с.
11. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності: підручник. Київ: Атіка, 2006. 740 с.
12. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
13. Batyrgareieva V. S., Babenko A. M., Kaija S. Corruption in medical sphere of Ukraine: current situation and ways of prevention. (Коррупція в медичинській сфері України: криміногенна ситуація і способи протидії). *Wiadomości Lekarskie*. 2019. T. LXXII. № 9. Cz. II. P. 1814–1821. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.36740/WLek201909220>
14. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність службових осіб за створення злочинних об'єднань та участь у них. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 78–93.
15. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 198 с.
16. Вознюк А. А. Актуальні питання кваліфікації злочинів, передбачених статтями 255, 257, 258-3, 260 Кримінального кодексу України, учинених службовою особою з використанням влади або службового становища. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2016 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 105–108.
17. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них: монографія. Київ: Маслаков, 2018. 928 с.
18. Громко В. Я. Вчинення злочину службовою особою як обставина, що обтяжує відповідальність за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2015. 224 с.
19. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 552 с.
20. Контрольний текст проекту нового КК України (станом на 24 грудня 2021 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/12/28/kontrolnyj-proekt-kk-24-12-2021.pdf>.
21. Кваша О. О. Злочинна спільнота: критичний погляд на новелу Кримінального кодексу України. *Українська модель кримінальної юстиції: блукаючи задзеркаллям*. VI (XIX) Львівський форум кримінальної юстиції: матеріали наук.-практ. конф. (17–18 вересня 2020 року). Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 45–48.
22. Фріс П., Фріс І. Про боротьбу зі злочинними спільнотами (нотатки на полях закону). *Юридичний вісник України*. 17–30 лип. 2020 р., № 28–29.
23. Вознюк А. Протидія організованих злочинності в Україні: перспективи удосконалення кримінального законодавства. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1 (11). С. 176–194. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.18>.

24. Речицький В. Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою» (станом на 22.07.2020). Харківська правозахисна група. Інформаційний портал «Права людини в Україні». 22.07.2020. URL: <https://khpg.org/1595421303>.

25. Міневич О. І. Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2021. 237 с.

26. Вознюк А., Дудоров О. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою: аналіз законодавчих новел. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2021: Альманах наукових праць / за ред. проф. Є. Л. Стрельцова, проф. О. В. Козаченка, PhD О.М. Мусиченко*. Миколаїв: МІП НУ ОЮА, 2021. С. 21–31.

27. Case of Kokkinakis v. Greece. (Application no. 14307/88). Strasbourg, 25 May 1993. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57827%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57827%22]}).

28. Вознюк А. А. Актуальні питання кримінальної відповідальності учасників злочинної організації та злочинної спільноти. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка* (Київ, 18 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 51–56.

29. Киренко С. Г. Проблеми кримінально-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю. *Dictum factum*. 2020. № 2. С. 59–65. <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2020-2-7-59-65>.

References

Vozniuk, A. A. (2017). Osudnist yak oznaka sub'iektiv zlochyniv, peredbachenykh st. 255, 257, 2583, 260 KK Ukrainy. *Pravovyi chasopys Donbasu*, 2(60), 100-105 [in Ukrainian].

Kovalchuk, V. P. (2013). Kryminalno-pravovi zasoby protydyi stvorenniu zlochynnoi orhanizatsii: monohrafiia. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].

Vozniuk, A. A. (2018). Teoretychni ta praktychni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za stvorennia zlochynnykh ob'iednan ta uchast u nykh yak posiahannia na hromadsku bezpeku: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08 [in Ukrainian].

Orlovskaya, N. A. (2001). Osudnist ta yii vydy (porivnialnyi analiz zakonodavstva Ukrainy ta inshykh derzhav): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 [in Ukrainian].

Taran, N. H. (2019). Sub'iekt zlochynu u kryminalnomu pravi Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 [in Ukrainian].

Chornei, S. V. (2019). Osudnist yak oznaka sub'iekta zlochynu: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 [in Ukrainian].

Vozniuk, A. A., Dudorov, O. O., & Cherniavskiy S. S. (2021). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny, vchyneni zlochynnoiu spilnotoiu (statti 255, 255-1, 255-2, 255-3, 256 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy): naukovopraktychnyi komentar. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].

Ukrainets, V. V. (2009). Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochynnoi orhanizatsii: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 [in Ukrainian].

Hnietniev, M. K. (2010). Kryminalna vidpovidalnist za spriannia uchastnykam zlochynnykh orhanizatsii ta ukryttia yikh zlochynnoi diialnosti: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 [in Ukrainian].

Shapkin, I. S. (2013). Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia stiikykh zlochynnykh ob'iednan: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 [in Ukrainian].

Veresha, R. V. (2006). Sub'iektivni elementy pidstavy kryminalnoi vidpovidalnosti: pidruchnyk. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Navrotskyi, V. O. (2013). Ukrainske kryminalne pravo. Zahalna chastyna : pidruchnyk. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Batyrgareieva, V. S., Babenko, A. M., & Kaija, S. (2019). Corruption in medical sphere of Ukraine: current situation and ways of prevention. *Wiadomości Lekarskie*, LXXII, 9, Cz. II, 1814–1821. <https://doi.org/https://doi.org/10.36740/WLek201909220>

Vozniuk, A. A. (2016). Kryminalna vidpovidalnist sluzhbovykh osib za stvorennia zlochyynykh ob'iednan ta uchast u nykh. Yurydychnyi chasopys *Natsionalnoi akademii vnu-trishnikh sprav*, 2(12), 78-93 [in Ukrainian].

Demydova, L. M. (2003). Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochyynnoi orha-nizatsii: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 [in Ukrainian].

Vozniuk, A. A. (2016). Aktualni pytannia kvalifikatsii zlochyyniv, peredbachenykh stat-tiamy 255, 257, 258-3, 260 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, uchynenykh sluzhbovoiu osoboiu z vykorystanniam vladly abo sluzhbovoho stanovyscha. *Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy yikh vyrishennia*: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. Konf. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

Vozniuk, A. A. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochyynykh ob'ied-nan ta uchast u nykh: monohrafiia. Kyiv: Maslakov [in Ukrainian].

Hromko, V. Ya. (2015). Vchynennia zlochyynu sluzhbovoiu osoboiu yak obstavyna, shcho obtiazhuie vidpovidalnist za kryminalnym pravom Ukrainy : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 [in Ukrainian].

Khavroniuk, M. I. (2007). Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kon-tyentalnoi Yevropy: porivnialnyi analiz, problemy harmonizatsii: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08 [in Ukrainian].

Kvasha, O. O. (2020). Zlochyynna spilnota: krytychnyi pohliad na novelu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Ukrainska model kryminalnoi yustytisii: blukaiuchy zadzerkalliam*. VI (XIX) Lvivskiy forum kryminalnoi yustytisii: materialy nauk.-prakt. konf. Lviv: LvDUVS, 45-48 [in Ukrainian].

Fris, P., Fris, I. (2020). Pro borotbu zi zlochyynnymy spilnotamy (notatky na poliakh zakonu). *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, 28-29 [in Ukrainian].

Vozniuk, A. (2020). Protydiia orhanizovannii zlochyynnosti v Ukraini: perspektyvy udoskonalennia kryminalnoho zakonodavstva. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*, 1(11), 176-194. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.18> [in Ukrainian].

Rechytskyi, V. (2020). Krytychnyi analiz st. 255 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vstanovlennia vidpovidalnosti za zlochyyny, vchyneni «zlochyynnoiu spilnotoiu» (stanom na 22.07.2020). Kharkivska pravozakhysna hrupa. *Informatsiyni portal «Prava liu-dyny v Ukraini»*. URL: <https://khpg.org/1595421303>. [in Ukrainian].

Minevych, O. I. (2021). Poniattia ta vydy pravovykh pomylok: zahalnoteoretychne doslidzhennia: dys. ... kand yuryd. nauk: 12.00.01. [in Ukrainian].

Vozniuk, A. A. (2021). Aktualni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti uchastnykiv zlochyynnoi orhanizatsii ta zlochyynnoi spilnoty. *Aktualni problemy kryminalnoho prava*: mate-rialy XII Vseukr. nauk.-teoret. konf., prysviach. pam'iaty prof. P. P. Mykhailenka. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

Kyrenko, S. H. (2020). Problemy kryminalno-pravovoho zabezpechennia borotby z orhanizovanoiu zlochyynnistiu. *Dictum factum*, 2, 59-65 [in Ukrainian].

O. Okolit, Postgraduate Student of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No 1 of the National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0000-0001-6498-6209

The subject of a crime under Article 255 of the Criminal Code of Ukraine

The article analyzes the problematic issues of the subject of the crime prescribed by Art. 255 of the Criminal Code of Ukraine. Discussion issues of the age from which it comes are considered criminal liability for the creation, management of a criminal community or criminal organization, as well as participation in it.

Some shortcomings of the separation of special subjects of the investigated crime – an official (Part 3 of Article 255 of the Criminal Code of Ukraine) and a person who exerts criminal influence, or is a person who is in the status of a subject of increased criminal influence, including in the status of “thief in law” (Part 5 of Article 255 of the Criminal Code of Ukraine).

Formulated recommendations for the practice of applying the provisions on the subject of the crime under Art. 255 of the Criminal Code of Ukraine, as well as proposals for their improvement.

First, the implementation of proposals to reduce the age at which it may arise criminal liability for a crime under Art. 255 of the Criminal code of Ukraine, is possible only in case of creation for minors of more effective system of punishment and its serving.

Secondly, the best way to solve the problem of taking into account the participation of officials in the activities of organized criminal groups is to used in the draft of the new Criminal Code of Ukraine (recognition of this participation as a sign of a crime that increases the severity of the crime by one or two degrees), but it can be implemented only in terms of comprehensive reform of criminal law.

Third, the shortcomings of the definitions of “person who exerts criminal influence”, “person who is in the status of a subject of increased criminal influence”, “criminal influence” (their vagueness, vagueness, inconsistency with the principles of legal certainty, clarity and ambiguity of the rule of law) to some extent complicates the application of Art. 255 of the Criminal code of Ukraine in practice.

Fourth, the grounds for criminal liability of such subjects of varying degrees of danger as, on the one hand, a person who exerts criminal influence, and, on the other hand, persons who are in the status of a subject of increased criminal influence, including the status of “thief in law”, should be identified in different parts of Art. 255 of the Criminal code of Ukraine. In addition, the reference to part two of the article should be excluded from the disposition of Part 5 of Art. 255 of the Criminal code of Ukraine.

Keywords: *subject of the crime; criminal organization; criminal community; criminal influence; “thief in law”; official.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.08
УДК 340.15

*Шуліка В. І.,
аспірант кафедри теорії та історії
держави і права Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0003-3202-0463*

НОРМАТИВНА БАЗА ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

У статті розглянуто основні нормативно-правові акти, що регламентують діяльність пенітенціарної системи Великобританії, визначено перелік основних (спеціальних) законів та додаткових (суміжних) законів. Проаналізовано наукові дослідження щодо нормативної бази, з'ясовано принципи відмінності у функціонуванні пенітенціарної системи Великобританії та України на основі комплексного аналізу нормативно-правових актів, синтезовано перелік характерних рис, що притаманні джерелам пенітенціарної системи Великобританії.

Ключові слова: пенітенціарна система; джерела пенітенціарної системи Великобританії; нормативно-правова база пенітенціарії.

В статье рассмотрены основные нормативно-правовые акты, регламентирующие деятельность пенитенциарии Великобритании, определен перечень основных (специальных) законов и дополнительных (смежных) законов, регулирующих пенитенциарную систему Великобритании. Проанализированы научные исследования касательно характерных черт и особенностей нормативной базы, определяющих пенитенциарную систему Великобритании, выявлены принципиальные отличия в функционировании пенитенциарной системы Великобритании и Украины на основе комплексного анализа нормативно-правовой базы, синтезирован список характерных черт, присущих источникам пенитенциарной системы Великобритании.

Ключевые слова: пенитенциарная система; источники пенитенциарной системы Великобритании; нормативно-правовая база пенитенциарии.

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної теми зумовлена відсутністю комплексного дослідження нормативно-правової

бази, що регулює діяльність пенітенціарної системи Великобританії. Виходячи із думки про те, що пенітенціарія Великобританії та України

мають ряд схожих рис, наприклад, функціонування на засадах підтримки суворого порядку та жорстких заходів безпеки, розподіл виправних закладів на заклади місцевого значення (територіальні) та загальнодержавного значення, здійснення управління виправними закладами спеціальними органами державної влади чи уповноваженими особами тощо, проблематика обраної теми дослідження підтверджується необхідністю окреслити риси та характерні особливості правового регулювання пенітенціарної системи Великобританії для виокремлення спільних та принципово відмінних ознак із пенітенціарією України для її подальшого удосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До дослідження теоретико-прикладних аспектів джерел пенітенціарії Великобританії зверталися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як Р. А. Андреященко, С. І. Гладишев, А. С. Смикалін, Л. Б. Смірнов, С. Blair, A. Brodie, J. Croom, J. O'Davis, W. Hall, A. Hamish, C. Simon, K. Vicky та інші.

Постановка завдання. Для здійснення спроби вирішення окресленої нами проблематики ми поставили перед собою низку завдань, серед яких: здійснити аналіз джерельної бази пенітенціарії Великобританії, дослідити основні (спеціальні) та додаткові (суміжні) нормативно-правові акти, що регулюють діяльність пенітенціарної системи Великобританії. На основі здійсненого аналізу синтезувати перелік характерних рис та особливостей притаманних джерелам пенітенціарії Великобританії для виокремлення спільних та відмінних рис із пенітенціарною системою України з метою її подальшого удосконалення.

Виклад основного матеріалу.

Діяльність пенітенціарних установ Великобританії регламентується сукупністю прецедентів, норм кримінального, кримінально-процесуального та пенітенціарного права. Серед основних нормативно-правових актів слід виділити наступні: спеціальний закон «Про в'язниці» від 1952 р. та закон «Про кримінальне право» від 1967 р., закони «Про кримінальне право» від 1977 р., «Про поліцію і докази з кримінальних справ» від 1984 р., «Про кримінальну юстицію» від 1988 р., «Про кримінальну юстицію» від 1991 р., «Про кримінальну юстицію» 1993 р. Всі вищеперераховані нормативно-правові акти спрямовані на те, щоб у тюрмах Великобританії підтримувався суворий порядок та жорсткі заходи безпеки.

На правовому рівні система виконання покарань Великобританії відображена у законі «Про в'язниці» 1952 р. із відповідними змінами від 20 березня 2015 р. Проте, як справедливо зазначає Р. А. Андреященко, положення даного закону хоча й описують систему органів пенітенціарної системи, які здійснюють керівні, законотворчі та контрольні функції, втім не можна сказати про те, що вони роблять це повною мірою, оскільки в законі немає норм, що регулюють конкретні правовідносини всередині системи і встановлюють той або інший режим. Тієї ж позиції дотримується і А. С. Смикалін, який у своїх дослідженнях зазначає, що основним документом для пенітенціарної системи Англії та Уельсу є Закон «Про в'язниці» (Prison Act) 1952 р. Основним недоліком цього закону вчений вважає те, що в ньому дається лише загальний опис систе-

ми, а всі поточні питання делегуються міністру внутрішніх справ Великобританії, який, у свою чергу, видає Тюремні правила (Prison rules) [1, с. 45].

Проте закон «Про в'язниці» та Тюремні правила (далі Правила) формують лише контур пенітенціарної системи, оскільки регулювання внутрішніми справами в'язниць, їх утримання, розпорядок і правила для в'язнів передано на відання керівництву в'язниць. Істотно, що Правила доповнюються регламентами, що стосуються всіх сфер тюремного життя (Standing Orders), наказами Тюремної служби (Prison Service Orders) та інструкціями (Instructions), але жоден із цих документів не має юридичної сили закону. Для нас цікаво, що, на відміну від Великобританії, в Україні функціонує Кримінально-виконавчий кодекс 2003 р. (чинний із 01.01.2004 р.) – комплексний нормативно-правовий акт, що регулює вітчизняну пенітенціарну систему.

Цікавим спостереженням є те, що у Prison Act вже у п. 1 розділу про центральне адміністрування установами виконання покарань вказано, що усі повноваження та юрисдикція щодо в'язниць і в'язнів, які до початку дії закону «Про в'язниці» М1 1877 надавалися будь-яким іншим органам влади, відповідно до положень вказаного закону, будуть здійснюватися Державним секретарем [2, с. 2]. А за загальним правилом, що стосується організаційно-управлінського механізму у пенітенціарній системі Англії, формально керує роботою пенітенціарної системи Міністр юстиції, він відповідальний за «загальний контроль» над тюремною системою і має право «діяти і

видавати розпорядження», необхідні для цього. Однак безпосередні організаційно-управлінські функції виконує Служба в'язниць і пробації Її Величності (далі – СВПІВ) (Her Majesty's Prison and Probation Service) – це передбачене законодавством Великобританії виконавче агентство Міністерства юстиції [3], багаторівнева організаційна структура, якій дозволяється здійснювати оперативний контроль за всіма елементами пенітенціарної системи. Цікаво, що раніше ці функції були покладені на Міністерство внутрішніх справ і відомче керівництво над СВПІВ яка раніше називалась Тюремною службою Її Величності здійснював міністр внутрішніх справ. Про це у свої працях зазначав і Р. А. Андреященко [4, с. 23].

Як бачимо, норма п. 1 закону «Про в'язниці» прямо свідчить про казуальний характер нормативно-правових актів, що регулюють діяльність пенітенціарної системи Англії та Уельсу, оскільки ситуативно регулює питання управління пенітенціарними установами, залежно від часу їх створення. Крім того, слід відмітити, що фактично функції управління виправними закладами у Великобританії розподілені між трьома суб'єктами: Державним секретарем, Міністром юстиції та Службою в'язниць і пробації Її Величності. Більше того, у жодному із перелічених та описаних нами нормативно-правових актів не визначена чітка ієрархія чи хоча б категоризація функціональних обов'язків цих суб'єктів. Це означає, що характерною ознакою нормативно-правових актів, що регулюють діяльність пенітенціарної системи Великобританії є диспозитивність у розподілі управлінських

функцій серед органів державної влади та уповноважених осіб.

Цікаво, що вказана система розподілу організаційно-управлінських функцій є невластивою, наприклад, для української правової системи, де на схожі положення розповсюджувалося загальноприйняте правило управління пенітенціарними установами незалежно від нормативно-правового акту, яким регулювалося функціонування таких установ до прийняття спеціального акту. Також українській нормативно-правовій базі, що регулює діяльність вітчизняної пенітенціарної системи, властивий чіткий ієрархічний розподіл організаційно-управлінських повноважень.

Законом передбачено, що більш детальне регулювання системи описується в Тюремних правилах, нормативному документі (прийнятому Парламентом в 1964 р., який в 1999 р. був перероблений, доповнений і виданий в новій редакції під назвою Тюремні правила 1999). Даний документ, згідно зі ст. 3 Prison Act (закону «Про тюрми»), прийнятий для того, щоб описати, яким чином пенітенціарна система повинна забезпечити «перевиховання засуджених до тюремного ув'язнення і повернення їх до суспільства законослухняними громадянами». Тюремні правила регулюють загальні питання відбування покарання ув'язненими, такі як робота, освіта, права й обов'язки, релігійні обряди і т. п. Також варто відзначити, що Тюремні правила, незважаючи на більш розгорнутий опис прав і обов'язків ув'язнених і працівників в'язниць, не є вичерпним документом [4, с. 23; 1]. Своє логічне продовження та доповнення означені Пра-

вила віднайшли у відповідних Інструкціях і Наказах, виданих Службою в'язниць і пробації Її Величності.

Тут зазначимо, що Служба в'язниць і пробації Її Величності, так само як і український Департамент з питань виконання кримінальних покарань має власну організаційно-управлінську структуру. Так, очолює її генеральний директор, який призначається Міністром юстиції з обов'язкового схвалення Прем'єр-міністра. У його обов'язки входить безпосереднє управління роботою Службою в'язниць і пробації Її Величності щодо досягнення цілей і завдань, визначених у корпоративних планах і схвалених Міністром юстиції. Додатково до основних обов'язків генеральний директор повинен займатися роботою громадських організацій, залучених у діяльність Служби в'язниць і пробації Її Величності. Генеральний директор є основним радником Міністра юстиції із питань, пов'язаних із функціонуванням в'язниць, а також йому делегуються повноваження з кадрових і фінансових питань. Працівники Служби в'язниць і пробації Її Величності за статусом є цивільними службовцями, але, тим не менш, вони підзвітні Міністру юстиції через генерального директора Служби [4, с. 24].

Щодо закону «Про кримінальне право» 1967 (Criminal Law Act, 1967), то ми можемо виділити цікаву особливість категоризації злочинів та проступків, що описується у п. 2 ст. 1 закону «Про кримінальне право» 1967, відповідно до положень якого, усі відмінності за якими раніше провадилося розмежування між тяжким злочином і проступком, включаючи спосіб судового розгляду, закон і практику стосовно всіх правопору-

шень, визнаних законодавством Англії та Уельсу (включаючи піратство), скасовуються відповідно до законодавства і практики, а отже положення закону «Про кримінальне право» 1967 ототожнює правове регулювання злочину та проступку [5].

Цікаво, що така категоризація зовсім не властива українському кримінальному праву. У Кримінальному кодексі України (стаття 12) зазначається, що кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Кримінальні правопорушення (відповідник у законодавстві Великобританії – «misdemeanour») поділяються на кримінальні проступки і злочини. Законодавець відрізняє злочин від проступку і вказує, що кримінальним проступком є передбачене Кримінальним кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Злочини (відповідник у законодавстві Великобританії – «felony») поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

У зв'язку із специфічним адміністративно-територіальним устроєм Великобританії, нормативно-правовим актам, що регулюють діяльність пенітенціарної системи, властиві певні, похідні від нього, особливості, про які зазначив ще англійський дослідник кримінального та кримінально-виконавчого права Великобританії Tony Blair. Наприклад, закон «Про в'язниці» Північної

Ірландії, 1953 (Prison Act (Northern Ireland, 1953)) та закон «Про в'язниці» Шотландії, 1989 (Prisons (Scotland) Act 1989). Цікаво, що у ст. 1 закону «Про в'язниці» Північної Ірландії, 1953 так само, як і Закон «Про тюрми» 1952 вказує, що саме міністерство юстиції є органом, відповідальним за забезпечення та утримання в'язниць, а також за загальне регулювання, керівництво та нагляд за в'язницями та в'язнями: «The Department of Justice shall be the authority responsible for providing and maintaining prisons and for the general regulation, direction and superintendence of prisons and prisoners» [6; 7], тобто законодавець у цьому випадку є послідовним, на відміну від врегулювання цього ж питання у Тюремних правилах. Цікаво, що у п. 2 ст. 1 Закону «Про тюрми» Північної Ірландії 1953 законодавець вказує, що міністерство юстиції продовжуватиме здійснювати та виконувати, відповідно до положень цього закону, усі повноваження, юрисдикцію та обов'язки, які до цього належали (нині ліквідованому) Міністерству у справах в'язниць і в'язнів.

Так само, як і в ст. 1А закону «Про тюрми» Північної Ірландії визначено, що держсекретар (повноваження якого коротко описані вище) може (за його бажанням – авт.) продовжувати виконувати функції (крім функцій, що передбачені Тюремними правилами), які державний секретар мав відповідно до цього Акту безпосередньо до набуття чинності закону Північної Ірландії 1998 р. (коли відбулася передача функцій поліції та правосуддя – авт.) та наказу 2010 р., незважаючи на передачу цих функцій Департаменту на підставі цього наказу [6].

Можна резюмувати, що, фактично, законодавець Сполученого Королівства у різних адміністративно-територіальних одиницях по-різному підходить до питання адміністрування в'язницями та в'язнями, де в одному випадку чітко вказує на контролюючий орган та підпорядковані йому служби, а в іншому випадку, говорить про самостійне визначення контролюючим державним службовцем своїх посадових обов'язків, що прямо таки вказує на особливості англо-американського підходу до правового регулювання пенітенціарної системи Великобританії. Встановленню чіткого розуміння, хто ж повинен здійснювати організаційно-управлінські функції не сприяє і множинність суб'єктів управління виправними закладами Великобританії.

Крім того, вважаємо за доцільне звернути увагу на ряд важливих (дотичних до спеціальних) нормативно-правових актів, що регулюють пенітенціарну систему Великобританії. Серед таких актів дослідники виділяють: закон «Про кримінальну юстицію» (The Criminal Justice Acts of 1961 р., 1967 р., 1972 р., 1982 р.) та закон «Про репатріацію ув'язнених» (The Repatriation of Prisoners Act 1984 р.) [1, с. 47], які, на нашу думку, остаточно оформлюють нормативну базу пенітенціарної системи Англії та Уельсу.

Не слід забувати про особливості адміністративно-територіального устрою Великобританії, відповідно до якого на території Сполученого Королівства, а саме у Північній Ірландії та Шотландії, діють окремі нормативно-правові акти та функціонує окрема система органів виконання покарань Північної Ірландії,

що є складовою пенітенціарної системи Великобританії в цілому. Відтак, серед основних правових актів Шотландії, що регулюють виконання тюремного ув'язнення, слід зазначити Правила тюрем та установ для молодих злочинців 2011 р., Північної Ірландії – закон «Про управління Північною Ірландією» 1973 р. (фактично перебуває на стадії скасування), закон «Про в'язниці» 1953 р., Правила в'язниць та центру для неповнолітніх злочинців 1995 р., Наказ від 31 березня 2010 р. № 976 про зміну закону «Про Північну Ірландію» 1998 р., Конституцію 1937 р., закони «Про в'язниці» 2007 р. та Правила 2007 р., Англії та Уельсу.

Висновки. Отже, системі нормативно-правових актів, що регулюють діяльність пенітенціарної системи Великобританії, властивий ряд характерних особливостей.

По-перше, діяльність пенітенціарних установ Великобританії регламентується сукупністю судових прецедентів, норм кримінального, кримінально-процесуального та пенітенціарного права, що є характерною рисою для англо-американської системи права. Система норм, що регулюють діяльність пенітенціарних установ становить сукупність як спеціальних законів («Про тюрми» 1952 р., закон «Про кримінальне право» від 1967 р., «Про кримінальне право» від 1977 р., «Про поліцію і докази з кримінальних справ» від 1984 р., «Про кримінальну юстицію» від 1988 р., «Про кримінальну юстицію» від 1991 р., «Про кримінальну юстицію» від 1993 р. із відповідними поточними змінами) так і законів, що тим чи іншим чином пов'язані із пенітенціарною системою Великобританії (закон «Про кримінальну юсти-

цію» (The Criminal Justice Acts of 1961, 1967, 1972, 1982) та закон «Про репатріацію ув'язнених» (The Repatriation of Prisoners Act, 1984).

По-друге, до характерних особливостей нормативно-правових актів, що регулюють діяльність пенітенціарної системи Великобританії слід віднести: а) відсутність єдиного кодифікованого акту, що регулює пенітенціарну систему; б) диспозитивність у розподілі управлінських функцій серед органів державної влади та уповноважених осіб;

в) умовний розподіл юридичної сили спеціальних та дотичних законів, що регулюють пенітенціарну систему; г) укладення нормативної бази, що регулює діяльність пенітенціарної системи із урахуванням особливостей адміністративно-територіального устрою. Варто зазначити, що регулювання одних і тих же процесів може бути різним в залежності від адміністративно-територіальної одиниці Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії.

Список використаних джерел

1. Андреещенко Р. А., Смыкалин А. С. Современные пенитенциарные системы России и Великобритании: сравнительный анализ. *Академический юридический журнал*. 2009. Выпуск 02 (36). С. 44–55.
2. Про в'язниці (Prison Act, M1 1877): Закон. URL: <https://www.palermo.edu/derecho/inejep/documentacion-archivos/legislacion-y-derecho-comparado/INGLATERA/Ley-de-la-Prision-1952.pdf>.
3. Річний Звіт Служби тюрем і пробації за 2018–2019 роки. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/818788/HMPPS_Annual_Report_and_Accounts_2018-19_web.pdf.
4. Андреещенко Р. А. Пенитенциарная система Англии и Уэльса в XVI–XX вв. : историко-юридическое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Екатеринбург, 2006. 26 с.
5. Про кримінальне право, 1967 (Criminal Law Act, 1967): Закон. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1967/58/contents>.
6. Про в'язниці Північної Ірландії, 1953: Закон. URL: <https://www.legislation.gov.uk/apni/1953/18/section/>.
7. Blair T. Prison and probation. Review of the criminal justice in Northern Ireland. London: Crown copyright, 2000. 88 p.

References

- Andreyashenko, R. A., Smykalin, A. S. (2009). Sovremennyye penitentsiarnyye sistemy Rossii i Velikobritanii: sravnitelnyy analiz. *Akademicheskij yuridicheskij zhurnal*, 2 (36), 44–55.
- Andreyashenko, R. A. (2006). *Penitentsiarnaya sistema Anglii i Uelsa v XVI–XX vv. : istoriko-yuridicheskoe issledovanie*. (Avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.01. Ekaterinburg.
- Blair, T. (2000). Prison and probation. *Review of the criminal justice in Northern Ireland*. London: Crown copyright.

V. Shulika, graduate student of the Department of Theory and History of State and Law Lesya Ukrainka Volyn National University
ORCID: 0000-0003-3202-0463

The regulatory framework of the United Kingdom penitention system

The article considers the main regulations governing the activities of the British penitentiary, identifies a list of basic (special) laws and additional (related) laws governing the British penitentiary system. In the article there is an analysis of the features and characteristics of the regulatory framework governing the British penitentiary system.

The paper is based on the problems of lack of a comprehensive study of the legal framework governing the UK penitentiary system. Based on the opinion that the British Penitentiary and the Ukrainian Penitentiary have a number of similar features, such as functioning on the basis of strict order and strict security measures, the division of correctional facilities into institutions of local (territorial) and national importance, management of correctional facilities by special bodies state authorities or authorized persons, etc.

The article clarified the fundamental differences in the functioning of the penitentiary system of Great Britain and Ukraine were clarified on the basis of a comprehensive analysis of the legal framework. The article synthesizes a list of characteristics that are inherent in the sources of the British penitentiary system.

Keywords: *penitentiary, penitentiary system, sources of the penitentiary system of Great Britain, legal framework of penitentiary.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.09
УДК.342.821

Пирога І. С.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного
прав та порівняльного правознавства
Ужгородського національного універ-
ситету
ORCID: 0000-0002-2798-7795

Кадебська Е. В.,
кандидат економічних наук,
заступник директора з науково-мето-
дичної роботи Волинського інститу-
ту імені В'ячеслава Липинського
ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
ORCID: 0000-0002-0707-6222

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ТА ВИБОРЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ

У статті проаналізовано прийнятий Верховною Радою України Виборчий кодекс в частині виборів народних депутатів. Історія з його ухваленням нагадує справжній заплутаний детектив. Не секрет, що саме виборчі правила гри завжди розглядалися українськими політиками як спосіб знайти найбільш вдалі конфігурації для посилення власного впливу – особливо для тих політсил, які перебувають при владі. Запропоновано внести наступні зміни: повністю відкрити регіональні списки, змінити систему підрахунку голосів, ввести поняття імперативного мандату.

Ключові слова: партійні списки; прохідний бар'єр; підрахунок голосів; імперативний мандат; виборчі регіони.

На основании комплексного исследования избирательного процесса как общественного явления акцентировано, что каждая избирательная кампания характеризуется определенной спецификой и особым отношением к ней гражданского общества и государства. Определено, что выборы являются комплексным явлением, которое основывается не только на законодательстве, рецепции международных норм и мощной судебной системе, но и на массовой психологии избирателей, исторических традициях, политической культуре, сложившиеся в стране, экономической и политической ситуации, религиозных, моральных, демократических ценностях избирательного процесса.

Ключевые слова: партийные списки; проходной барьер; подсчет голосов; императивный мандат; избирательные регионы.

Постановка проблеми.

У сучасній вітчизняній політичній практиці відбувається широка експертна дискусія з невідкладної модернізації інститутів демократії. Одним із напрямків є якісна модифікація електоральної системи, яка має значний вплив на тип партійної системи, встановлення оптимальної кількості політичних партій, здатна посилити / послабити політичні конфлікти і напруженість у суспільстві.

В Україні відбувалося експериментування з електоральними системами (мажоритарна, пропорційна, змішана), але жодна з них не дала бажаних ефектів. Змішана система з розподілом місць 50 на 50% не давала стимулів для розвитку політичних партій, викликала значну фрагментацію політичного поля. Пропорційна система із закритими партійними списками в загальнонаціональному окрузі розірвала зв'язки виборців з депутатським корпусом, блокувала роботу парламенту і стала одним із чинників неефективності напівпрезидентської системи в Україні. Ці виборчі системи не призвели до бажаних наслідків – не сприяли розвитку партійного поля і ефективній роботі політичної системи в цілому. Тому пошук оптимального формату виборчої системи є актуальним завданням.

Аналіз досліджень проблеми.

Реформуванню виборчих систем присвячено багато публікацій вітчизняних вчених і практиків (Н. Багашевій, Ю. Крючковський, Д. Ковриженко, С. Конончук, М. Ставнійчук, С. Рябов, А. Романюк). Критерії, що визначають ефективність виборчої системи, досліджували зарубіжні вчені: Д. Батлер, К. Бенуа, С. Бірч, А. Лійпхарп, Л. Мазікот, П. Норріс,

Д. Раї, А. Рейнольдс, Ш. Роккан, Р. Таагепера, Д. Фаррел, М. Шугарт. Однак підходи до оптимізації виборчих систем та їх вплив на управління виборчим процесом в роботах вітчизняних вчених взагалі відсутні.

Мета дослідження полягає у виявленні критеріїв, які найбільше впливають на тип виборчої системи, і забезпеченні способів їх імплементації.

Виклад основного матеріалу.

Проектування електоральної системи необхідно почати з визначення критеріїв. Американський дослідник Д. Горовіц розглядає критерії через призму цілей, які потрібно досягти в результаті впровадження виборчої системи. Він виділяє шість цілей [1]:

- пропорційність розподілу місць відповідно до поданих голосів виборців;
- підзвітність обраних представників перед виборцями;
- довгостроковість влади;
- перемога одного з кандидатів у відповідності з критерієм Condorset;
- міжетнічну і міжконфесійну згоду;
- закріплення окремих владних посад за представниками меншин.

Більш повний перелік критеріїв розроблений експертами Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам [2, с. 9].

Основним критерієм експерти традиційно вважають забезпечення представництва і відображення структури суспільства [3, с. 118]. Форма представництва може бути різною. Територіальне представництво передбачає наявність депутатів, що представляють певний регіон і підзвітні населенню, яке проживає на цій території. Структурне представницт-

во передбачає певне гендерне та вікове співвідношення депутатів, співвідношення депутатів за матеріальним становищем, представлення різних релігійних, мовних і національних груп суспільства [4, с. 106]. Представницький орган повинен враховувати партійно-політичну ситуацію та ідеологічний поділ суспільства. Важливим критерієм є значимість виборів для виборців – їх реальний вплив на управління державою. Він передбачає забезпечення підзвітності влади, щоб вибрані посадовці дотримувалися передвиборних обіцянок.

Відповідність міжнародним стандартам як критерій з'явився відносно недавно. Розробка виборчої системи відбувається в умовах дії численних міжнародних угод, резолюцій і конвенцій. Серед міжнародних документів, які доцільно використовувати при створенні виборчої системи в Україні, можна виділити Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН 1966 р., резолюції, висновки і рекомендації, розроблені Радою Європи, Європейським Союзом, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі, Венеціанською комісією [5, с. 29]. Єдиних узгоджених міжнародних стандартів проведення виборів не існує, є консенсус щодо принципів, на яких має базуватися електоральна система: вільні, чесні та періодичні вибори з гарантованим загальним правом голосу для дорослого населення; таємне голосування і неможливість тиску на виборця; відповідність принципу: одна людина – один голос.

Основними критеріями, на які варто звернути увагу розробникам виборчої системи в Україні, є: забезпечення представництва і відображення структури суспільства, підзвіт-

ність влади та обраних представників, сприяння формуванню стабільної і ефективної влади, а також задоволення критерію прийнятності витрат на виборчий процес і відповідність міжнародним стандартам [6].

Критерії часто суперечать один одному, тому завдання розробників виборчої системи полягає в оптимізації системи, яка максимально відповідає більшості критеріїв. Виборча система визначає стабільність коаліції, а та, в свою чергу, стабільність виконавчої влади. Ефективність законодавчої роботи залежить від дієвості парламентської більшості і визначається електоральною системою. Що стосується тривалості перебування кабінету при владі, то держави з двопартійною системою мають найбільш тривалі кабінети. Чим більша кількість ефективних партій, тим менший термін перебування кабінету при владі. Відомо, що використання системи відносної більшості в одномандатних округах загалом сприяє більшій стабільності кабінету, ніж використання пропорційної системи в багатомандатних округах.

Важливим напрямком інституційної модернізації політичної системи України є реформування виборчого законодавства. Реформування виборчої системи необхідне як на національному, так і на місцевому рівнях [7]. Діюча в Україні змішана система виборів до парламенту не тільки не змогла повністю нівелювати недоліки пропорційної системи із закритими списками (зокрема відсутність зв'язку між депутатами і виборцями), але й загострила протиріччя між політичними силами всередині парламенту.

При реформуванні виборчої системи слід врахувати можливості її

впровадження, орієнтуючись на політичні партії як суб'єкти виборчої системи. Реформування може бути успішним, якщо політичні партії побачать перспективу збільшення своєї присутності в виборних органах влади – так звана модель К. Бенуа «максимальної кількості місць у представницькому органі» [8, с. 62]. Суть цього підходу полягає в тому, що зміна виборчої моделі відбувається за умови, що основні політичні партії або блоки за нової системи збільшать свою присутність в парламенті. Якщо основні партії не отримують приросту кількості місць, то очікувати введення нової системи не слід [9, с. 72].

В Україні політичні партії не можна вважати незалежними суб'єктами. Велику роль відіграють лідери партії, які мають визначальний вплив на становлення виборчої системи. Особисті уподобання політичних лідерів до типу виборчої системи продиктовані їх бажанням посилити свою владу або вплив [10, с. 17]. Пропорційна система із закритими списками в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі надає лідерам партій значний вплив на порядок розміщення кандидатів у прохідній частині списку, а, отже, і шанси потрапляння в парламент. Така система спонукає партійних лідерів до продажу прохідних місць у списку. Виборці не мають змоги вибрати відповідальних і підзвітних їм депутатів, а депутати «цікавляться» проблемами виборців тільки в періоди проведення передвиборної агітації.

Мажоритарна або пропорційна система з невеликими регіональними списками краща. Проте невеликий регіональний список може бути

доповнений великим списком в загальнодержавному виборчому окрузі, порядок кандидатів у якому визначає виключно партія. Тому електоральна система з невеликим регіональним списком має ті ж недоліки, що і пропорційна система з закритими списками.

Розробка оптимальної виборчої системи в Україні зазвичай зводиться до виконання рекомендацій, резолюцій і висновків європейських організацій. Запровадження в Україні пропорційної системи з відкритими списками рекомендовано Резолюцією 1755 ПАРЄ «Функціонування демократичних інститутів в Україні», прийнятою в жовтні 2010 р., і в останній резолюції ПАРЄ з тією ж назвою – «Функціонування демократичних інститутів в Україні», ухваленою 25 січня 2017 р. Найбільш оптимальним варіантом виборчої системи для загальнонаціонального рівня виборів вбачається введення пропорційної системи з відкритими регіональними списками. Серед найбільших переваг пропорційної системи – її здатність забезпечувати ефективне представництво всіх значущих соціально-політичних груп. Водночас одним із найбільш негативних моментів цієї системи є те, що вона призводить до надмірного представництва малих партій в парламенті. Найважливішим параметром, що впливає на ступінь представництва в пропорційних та змішаних системах, є так звана магнітуда округу – число місць, що розподіляються в окрузі. Щодо кількості парламентських партій діє так званий закон Дюверже: вибори за системою відносної більшості в одномандатних округах загалом сприяють формуванню двопартійної системи. Пропорційні виборчі

системи, навпаки, сприяють формуванню багатопартійної системи.

Зараз в Україні намагаються здійснити перехід до виборчої системи з відкритими списками. У парламенті прийнято Виборчий кодекс № 396-IX від 19.12.2019 [11], який передбачає вибори народних депутатів за пропорційною системою з відкритими регіональними списками. Виборчий кодекс прямо не передбачає участі у виборах блоків партій. Участь в парламентському виборчому процесі виборчих блоків побічно передбачено приписами ст. 81 Конституції України. Вирішення цього питання вимагає окремої правничої дискусії, а то й розгляду в Конституційному Суді України. Пропорційна виборча система з голосуванням за відкритими списками забезпечує зв'язок депутатів з виборцями. Зрозуміло, що при розподілі мандатів між кандидатами не за чергою в списку, визначеному партією, а за преференціями виборців депутати будуть більш зацікавлені в підтримці зв'язків з виборцями.

Закріплення депутатів за відповідними регіонами, звичайно, наближає їх до виборців, але не зобов'язує виконувати передвиборчі обіцянки, звітувати про свою роботу в парламенті, діяти відповідно до волі виборців тощо. Виборча система України повинна вирішувати і такі проблеми, яких у світі більше ніде немає. Йдеться про великі проблеми з дисципліною і відповідальністю депутатів. Часто обговорення законопроектів проводяться за відсутності кворуму в залі засідань – депутата уособлює тільки його картка, залишена вранці після реєстрації. Значна частина депутатів взагалі не бере участі в роботі парламенту (зов-

сім не відвідують засідання) або не беруть участь у законотворчій діяльності (в обговоренні, не вносять поправок, не працюють над проектами законів). Після отримання депутатського мандата взагалі не спілкуються з виборцями, ніколи не звітують за свою роботу тощо.

Тому виникає потреба не тільки в зміні виборчої системи, але і в посиленні відповідальності депутата за результати своєї діяльності. Для вирішення цих проблем є дві можливості. Перша пов'язана із запровадженням відкритих списків на виборах і введенням імперативного мандата, який надає виборцям право відкликати в будь-який момент часу депутата, який не виправдав їхніх сподівань. Задля забезпечення можливості використання імперативного мандата загальнодержавні списки партії пропонуємо скасувати, залишаючи тільки регіональні списки. Для цього в систему підрахунку голосів у Виборчому кодексі необхідно внести мінімальні зміни: голоси виборців, не використані при розподілі депутатських мандатів в регіоні (кількістю, меншою від виборчої квоти), передаються в регіони, де партія має найбільшу кількість невикористаних голосів. При введенні імперативного мандата необхідно розробити процедуру та критерії, що дають право на відкликання депутата. Приблизний перелік критеріїв: постійна присутність на засіданнях; одноосібне та відповідальне голосування в залі та комітеті; обов'язкове голосування лише трьома кнопками: «за», «проти» або «утримався»; періодично (принаймні, після кожної сесії) звітувати (бажано в регіональних ЗМІ) перед виборцями за свою роботу в парламенті.

Зараз у більшості країн світу імперативний мандат відсутній. Однак порожні зали Верховної Ради під час обговорення законопроектів і повне ігнорування інтересів виборців вимагають повернення імперативного мандата. Зняття депутатської недоторканності в парламенті законодавчо дуже ускладнено: будь-яке розслідування діяльності депутата вважається незаконним, однак у комітет необхідно подати переконливі (здобуті законно) докази правопорушень депутатом. Значно простішим може виявитися відкликання депутата, який втратить недоторканність автоматично.

У Європі на загальнонаціональному рівні право відкликання депутатів передбачено тільки у ФРН: уряди земель мають право відкликати своїх депутатів з Бундесрату. Взагалі ж механізм відкликання вважається американським інститутом і головним чином поширений на місцевому рівні, зокрема в 18 штатах США, в деяких провінціях Канади, країнах Південної Америки [12]. Пропорційна система виборів на основі виключно регіональних списків зможе зберегти роль партій як основних гравців політичної системи країни і забезпечити повне регіональне представництво в парламенті. Така система дозволить встановити тісніший зв'язок виборців з депутатами, а партії змусить відповідальніше ставитися до формування виборчого списку. Зросте і відповідальність депутата. Функціонування пропорційної системи з відкритими регіональними списками передбачає голосування виборця як за загальнонаціональну програму, так і за конкретного кандидата з регіону проживання виборця. Право на відкликан-

ня депутата (імперативний мандат) підвищить його відповідальність за виконання передвиборчих обіцянок; мотивуватиме законотворчу роботу. Є надія, що механізм відкликання забезпечить підвищення відповідальності партії за рішення, які приймаються в парламенті.

Другий метод забезпечення відповідальності влади передбачає зміну періодичності виборів до Верховної Ради і терміну повноважень депутатів. Слід скоротити термін повноважень депутатів Верховної Ради до чотирьох років. Вибори проводити раз на два роки. На кожних виборах обирати тільки половину депутатів парламенту, тобто кожні два роки склад оновлювати наполовину. Виборці отримають можливість переобрати половину парламенту раз на два роки, що однозначно забезпечить формування нової більшості і формування нового уряду.

Висновки. Пропорційна електоральна система з відкритими регіональними списками здатна забезпечити оптимальне регіональне представництво народу і підзвітність обраних представників перед виборцями. Запропоновано два варіанти оптимізації електоральної системи в Україні: 1) пропорційна система з відкритими регіональними списками і імперативним мандатом; 2) пропорційна система, за якої вибори проходять раз на два роки, а на кожних виборах обирається половина парламенту. Термін повноважень Верховної Ради необхідно скоротити до чотирьох років. Вважаємо за доцільне передбачити в законі обов'язок депутата подавати звіт за свою роботу в пресі (в регіоні, від якого він обраний), принаймні, після закінчення кожної сесії.

Список використаних джерел

1. Donald L. Horowitz. Electoral Systems and Their Goals: A Primer for the Decision-makers. Duke University Durham, North Carolina U.S.A. January 2003. URL: <https://cic.nyu.edu/sites/default/files/e6electoralsystemshorowitz.pdf>
2. Reynolds A., Reill B. The International IDEA Handbook of Electoral System Design. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2005. 239 p.
3. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: матеріали Венеціанської комісії, Парламентської асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю.Б. Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. Київ : Логос, 2009. 500 с.
4. Наход М. Майбутнє пропорційної виборчої системи в Україні: національний та регіональний вибір. *Політична реформа очима експертів: значення публічних консультацій*: збірник статей. Київ : Факт, 2007. С. 94–107.
5. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / за заг. ред. Є.В. Радченка: Київ : Факт, 2003. 258 с.
6. Наход М. А. Фактори та критерії розробки виборчих систем, їх значення для управління виборчим процесом. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. №2 (40). С. 1–9. URL:
7. Фісун О. А. Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та правотворення: аналітична доповідь / за заг. ред. О. А. Фісуна. Київ : ШСД, 2007. 120 с.
8. Benoit K. and Schieemann J. W. Institutional Choice in New Democracies. *Journal of Theoretical Politics*. 2001. Vol. 13. N2. P. 60–72.
9. Rokkan S. Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of the Process of Development. Oslo: Universitetsforlaget, 1970. New York: David McKay, 1970, 464 p.
10. Birch S., Millard F., Popescu M. and K. Williams. Embodying Democracy: Electoral System Design in Post-Communist Europe. Bringstoke, Hampshire & New York: Palgrave Macmillan, 2002.
11. Виборчий кодекс України № 396-IX від 19.12.2019:/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>
12. Report on the imperative mandate and similar practices. European commission for democracy through law (Venice Commission). Council of Europe. Strasbourg. 16 June 2009. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)027-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)027-e)

References

- Donald, L. Horowitz. (2003). *Electoral Systems and Their Goals: A Primer for the Decision-makers*. Duke University Durham, North Carolina, U.S.A. URL: <https://cic.nyu.edu/sites/default/files/e6electoralsystemshorowitz.pdf>
- Reynolds, A., Reill, B. (2005). *The International IDEA Handbook of Electoral System Design*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
- Nahod, M. (2007). Majbutnye proporcijnoyi viborchoyi sistemi v Ukrayini: nacionalnij ta regionalnij vibir. *Politichna reforma ochima ekspertiv: znachennya publichnih konsultacij: zbirnik statej*, 94–107.
- Radchenko, Ye. V. (red.). (2003). *Viborche zakonodavstvo: ukrayinska praktika, mizhnarodnij dosvid ta shlyahi reformuvannya*. Kiyiv: Fakt.
- Nahod, M. A. (2011). Faktori ta kriteriyi rozrobki viborchih sistem, yih znachennya dlya upravlinnya viborchim procesom. *Aktualni problemi derzhavnogo upravlinnya*, 2 (40), 1–9.

Fisun, O. A. (2007). *Doslidzhennya najbilsh poshirenih u sviti proporciynih viborchih sistem i perspektiv yih zaprovadzhennya u nacionalne derzhavotvorennya ta pravotvorennya: analitichna dopovid*. Kiyiv: ShSD.

Benoit, K. and Schieemann, J. W. (2001). Institutional Choice in New Democracies. *Journal of Theoretical Politics*, 13 (2), 60–72.

Rokkan, S. (1970) *Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of the Process of Development*. Oslo: Universitetsforlaget, 1970. New York: David McKay.

Birch, S., Millard, F., Popescu M. and Williams, K. (2002). *Embodying Democracy: Electoral System Design in Post-Communist Europe*. Basingstoke, Hampshire & New York: Palgrave Macmillan.

I. Pyroha, Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and comparative law Uzhhorod National University
ORCID: 0000-0002-2798-7795

E. Kadebska, PhD in Economics, Deputy Director for Scientific and Methodological Work Volyn Institute named after Vyacheslav Lypynsky JSC «MAUP»
ORCID: 0000-0002-0707-6222

European integration and the electoral system of Ukraine

Based on a comprehensive study of the electoral process as a social phenomenon, it is emphasized that each election campaign is characterized by a certain specificity and special attitude of civil society and the state. It has been determined that elections are a complex phenomenon based not only on legislation, the reception of international norms and a strong judicial system, but also on the mass psychology of voters, historical traditions, political culture in the country, economic and political situation, religious and moral strata, democratic values of the election process, etc. It was found that the issue of electoral management plays an important role in the formation of a democratic regime and is a stabilizing tool for relieving tensions in society. The problem of finding the optimal electoral system for Ukraine is considered. It is established that the electoral system should promote the expression of the real will of voters, as well as meet generally accepted standards of democratic elections. The electoral system can be built to ensure spatial representation, installation systems of political parties, ensuring the representation of regional minorities. To date, Ukraine does not have an optimal version of the electoral system that would, on the one hand, stimulate the development of multiparty system and, on the other hand, promote both democracy and an effective political system. Ukrainian election legislation is in constant dynamics. The effectiveness of the electoral system in the country is determined primarily by public recognition of election results. Therefore, the existence of a crisis in the electoral process, as part of the political crisis in the country, requires the introduction of anti-crisis management of the electoral process.

Keywords: party lists; threshold; counting of votes; mandatory mandate; electoral regions.

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.10
УДК 340.12:342.7.001.36

Копча В. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»
ORCID: 0000 0001 9888 1464

Фрідманський Р. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»
ORCID: 0000-0003-4213-8449

РЕФОРМУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ СИЛ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Стаття присвячена аналізу законодавчого забезпечення реформуванню поліцейських сил в Чеській Республіці. Особливу увагу приділено напрямам реформування поліції, які знайшли відображення в законодавстві. Дослідження реформи поліцейських сил у державах Центральної Європи і, зокрема, в Чеській Республіці є актуальним завданням, виходячи з низки аргументів. Перше, реформа поліції в Україні, яку було розпочато після Революції гідності 2014 р., потребує врахування досвіду реформаторських зусиль у тих державах, які успішно провели подібні реформи і Чеська Республіка належить до таких країн. Друге, серед багатьох аспектів реформи у цьому напрямі важливим є акцент на створення якісного законодавства, яке би створило основи для ефективної діяльності поліції, з одного боку, а, з іншого – забезпечило безумовне дотримання прав людини. Зроблено висновок, що вектор реформи поліції в цій державі відбувався у декілька етапів, протягом яких поліцейські сили набували нової якості поліцейської служби в державі, заснованій на верховенстві права. Об'єктивно відповідні ключові показники містилися у вимогах Європейського Союзу, підготовка до вступу до якого передбачала активне й цілеспрямоване реформування поліції на основі цих стандартів. Крім того, зміст і предмет законодавства Чеської Республіки щодо поліції може стати в нагоді для вітчизняного законодавця у таких аспектах як: а) організація поліцейської діяльності; б) окреслення спеціальних повноважень поліції; в) статусу поліцейських.

Ключові слова: Чеська Республіка; поліція; правова реформа; верховенство права.

Статья посвящена анализу законодательного обеспечения реформированию полицейских сил в Чешской Республике. Особое внимание уделено направлениям реформирования полиции, которые нашли отражение в законо-

нодательстве. Исследование реформы полицейских сил в государствах Центральной Европы и, в частности, в Чешской Республике является актуальной задачей, исходя из ряда аргументов. Первое, реформа полиции в Украине, которое было начато после Революции достоинства 2014 г., требует учета опыта реформаторских усилий в тех государствах, которые успешно провели подобные реформы и Чешская Республика относится к числу таких стран. Второе, среди многих аспектов реформы в этом направлении важным является акцент на создание качественного законодательства, которое бы создало основы для эффективной деятельности полиции, с одной стороны, а с другой – обеспечило безусловное соблюдение прав человека. Сделан вывод, что вектор реформы полиции в этом государстве проходил в несколько этапов, в течение которых полицейские силы приобретали новое качество полицейской службы в государстве, основанном на верховенстве права. Объективно соответствующие ключевые показатели содержались в требованиях Европейского Союза, подготовка к вступлению в который предусматривала активное и целенаправленное реформирование полиции на основе этих стандартов. Кроме того, содержание и предмет законодательства Чешской Республики в отношении полиции может пригодиться для отечественного законодателя в таких аспектах как: а) организация полицейской деятельности; б) определение специальных полномочий полиции; в) статуса полицейских.

Ключевые слова: Чешская Республика; полиция; правовая реформа; верховенство права.

Постановка проблеми. Дослідження реформи поліцейських сил у державах Центральної Європи і, зокрема, в Чеській Республіці є актуальним завданням, виходячи з низки аргументів. Перше, реформа поліції в Україні, яку було розпочато після Революції гідності 2014 р., потребує врахування досвіду реформаторських зусиль у тих державах, які успішно провели подібні реформи і Чеська Республіка належить до таких країн. Друге, серед багатьох аспектів реформи у цьому напрямі важливим є акцент на створення якісного законодавства, яке би створило основи для ефективної діяльності поліції, з одного боку, а, з іншого – забезпечило безумовне дотримання прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні питання законодавчого забезпечення реформи

поліції Чеської Республіки частково виступало предметом наукових досліджень таких авторів як В. Лемак, Й. Горінецький, І. Святокум тощо, однак, це не вичерпує актуальності подальшого аналізу.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження етапів розвитку законодавства про поліцію в Чеській Республіці. “Оксамитова революція” в Чехословаччині (існувала до 1 січня 1993 р.), яка розпочалася 17 листопада 1989 р. у Празі після брутального застосування сили поліцейськими підрозділами, заклала основи для проведення масштабних реформ, спрямованих на вибудову держави, заснованої на верховенстві права. Одним із пріоритетів виступало нове наповнення поліцейської функції держави.

Виклад основного матеріалу. Впродовж наступних десятиліть

організаційні зусилля держави в цьому напрямі пройшли декілька етапів.

1. Перший етап (в умовах Чехословаччини) стосувався перших кроків реформи поліцейської системи. Уже в перші місяці після “оксамитової революції” реформі поліції було приділено посилену увагу нової влади. Серед основних заходів цього періоду слід назвати створення так званих “громадських комісій” у МВС (федеральним законом від 9 травня 1990 р.), які виступали не лише “дорадчими”, а й “контрольними” органами, які повинні були складатися з “бездоганних громадян” [2]. Такі комісії “очищали” МВС від співробітників, які були пов’язані з колишнім тоталітарним режимом. У цей же час було ухвалено новий закон Чеської національної ради “Про Поліцію Чеської Республіки” від 21 червня 1991 р. З самого початку в реформу поліції закладалися основи функціонування поліцейської системи на двох рівнях – так званої “державної поліції” і “місцевої поліції” (окремий закон від 6 грудня 1991 р. (№ 553/1991 р.).

Важливо підкреслити, що саме в цей період було розпочато процес люстрації в державному апараті ЧСФР, який істотно вплив на кадровий склад поліцейських сил [3]. Пізніше, в 1992 р. схвалено ще один законодавчий акт, який стосувався люстрації окремо в поліції Чеської Республіки [4].

2. Другий етап був пов’язаний із розвитком поліцейської функції в Чеській Республіці як незалежній державі в умовах підготовки до вступу до Європейського Союзу. У 2001 р. голова уряду ЧР виголосив цілісний закон про Поліцію, до якого впро-

довж 1992–2001 рр. вносилися чисельні зміни (таке окреме офіційне оприлюднення закону покликане зробити текст зручним для користування) [5]. У результаті проведених правових реформ, в тому числі й у напрямі поліцейської діяльності, Чеська Республіка 1 травня 2004 р. набула повноцінного членства в ЄС.

Серед основних завдань, які вирішувалися упродовж цього часу, слід назвати наступні:

- перетворення поліцейських сил із силових (каральних) структур, у органи захисту прав людини, яким населення довіряє (довіра населення – основний показник ефективності поліції);

- створення 1 січня 2002 р. Служби з питань іноземців і прикордонної поліції, а також реорганізація системи протидії корупції з покладенням відповідних завдань на Службу кримінальної поліції та розслідування, а також на Управління фінансової злочинності та охорони держави;

- вибудова системи парламентського контролю за діяльністю поліцейських сил, передовсім щодо використання оперативних засобів. Від імені парламенту такий контроль здійснює орган, до якого входять п’ять депутатів постійної комісії Палати депутатів Парламенту ЧР, а для його можливості здійснення міністр внутрішніх справ не рідше двох разів на рік подає до цього контрольного органу звіт про вживання оперативної техніки, а на його вимогу – негайно;

- розвиток оперативних можливостей поліцейських структур, надання окремим із них спеціальних повноважень. Зокрема, Служба кримінальної поліції та Служба поліції з боротьби проти корупції і тяжких

економічних злочинів отримали повноваження у своїй діяльності використовувати агентів. Закон передбачив поняття “агента” як поліцейського, котрий здійснює завдання вказаних служб приховано, маскуючи свою справжню діяльність. Якщо для використання поліцейського агента або для його захисту є необхідним, то закон передбачає вжиття низки заходів, зокрема: а) створення легенди про іншу біографію агента та його особисті дані і внесення їх до інформаційних фондів відповідних органів; б) вживання особливих заходів щодо видачі інформації про користування агентом бюджетними, в тому числі валютними коштами, сплати ним податків, реєстрації його в службі зайнятості, його соціального страхування, надання соціальної допомоги. Спосіб розголошення такої інформації встановлюється Урядом ЧР. Відзначимо, що такі повноваження встановлені для спеціальних поліцейських підрозділів законом, а не службовим документом;

– пошук оптимальної організації поліцейських органів та відносин Поліції ЧР і МВС ЧР. Уже в той час склалася схема за якої Поліція є підпорядкованою МВС, але безпосереднє керівництво нею здійснює Начальник (президент) Поліції;

– пошук ролі і місця слідства (слідчих підрозділів) у системі Поліції. Поліцейські слідчі не були підпорядковані організаційно жодній посадовій особі у системі поліцейських органів (включно з Начальником Поліції). Слідчі підрозділи були організовані в межах відповідної територіальної юрисдикції державного предствництва (прокуратури) і судів;

– розвиток місцевої поліції, яка була створена ще 6 грудня 1991 р. законом Чеської національної ради (до закону до 2017 р. зміни вносилися майже 20 разів). Протягом багаторазових змін статусу склалася модель місцевої поліції, яка передбачала обмежені повноваження “стражників” (зокрема, контроль за дотриманням актів органів місцевого самоврядування, розгляд справ про адміністративні проступки) та підпорядкування старості;

– розробка на рівні законі і на рівні практики оптимального співвідношення між правоохоронними функціями і функціями державного управління.

Поліцейська реформа (Закон про поліцію ЧР 2008 р.). Закон від 17 липня 2008 р. “Про поліцію” (далі – Закон) на сьогодні є основним законодавчим актом у сфері регулювання діяльності поліцейських сил Чеської Республіки. Згідно його § 1 і 2 Закону Поліція Чеської Республіки (далі – поліція) – це єдиний збройний корпус безпеки. Поліція служить громадськості, її місія полягає в тому, щоб забезпечити безпеку людей і майна та громадського порядку, запобігання злочинам, для виконання завдань відповідно до кримінального процесуального кодексу та інші завдання в сфері внутрішнього порядку і безпеки, покладених на неї законом, безпосередньо чинним законодавством ЄС і міжнародними договорами, які є частиною закону.

Організація і управління Поліцією згідно до положень розділу II Закону здійснюється на наступних засадах.

1. Поліція підпорядкована Міністерству внутрішніх справ (далі – міністерство), яке створює

умови для виконання завдань Поліції. Президент поліції несе відповідальність за діяльність поліції перед Міністром.

2. Поліція складається з наступних організаційних підрозділів: а) Президія поліції, яку очолює Президент поліції, (b) національні поліцейські служби, (в) Регіональна поліцейська штаб-квартира (далі іменована “Регіональна дирекція”), (d) відділи, створені в Регіональному управлінні. У поліції функціонує 14 регіональних управлінь, територіальний поділ обласних дирекцій ідентичний територіальному охопленню вищого територіального самоврядування.

Особливу увагу закон приділяє дотриманню прав людини у діяльності поліції. Співробітник поліції повинен бути ввічливим та поважати гідність громадян та свою власну гідність (§ 9). Закон встановлює, що він не може усунутися від вжиття заходів, якщо йдеться про порушення внутрішнього порядку і безпеки (§ 10), винятки з цього правила можуть бути лише у зв’язку, зокрема, з тим, що він виконує завдання, під час яких уживає засоби оперативного пошуку, переслідування виконавця злочину або перебуває під “єдиною командою”. Якщо дозволяють обставини, співробітник поліції до дії, яка включає в себе безпосереднє забезпечення дотримання юридичних обов’язків або прямого захисту повноваження із використанням сили або загрозою її застосування, зобов’язаний використовувати слова “іменем закону!” і зробити відповідну вказівку. Втручання поліцейського повинно бути пропорційним, тобто: (а) забезпечити, щоб жодна людина не зазнала невинуватної

шкоди внаслідок його втручання, (b) забезпечити, щоб втручання не призвело до дій щодо інших осіб з надмірною шкодою, (с) здійснювати втручання у права і свободи осіб у такий спосіб, який відповідає меті втручання і не перевищувало те, що необхідно для досягнення цілей такої дії (§ 11).

Розділ V Закону присвячено обмеженню особистої свободи осіб та відповідним вимогам до поведінки поліцейських. Згідно § 24 Закону особа, обмежена у свободі поліцейським не повинна зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує гідність поводження. Поліцейський, який став очевидцем такого поводження, зобов’язаний вживати заходів для його припинення та невідкладно повідомити про це свого керівника. На прохання особи, обмеженої у свободі, Поліція інформує особу, близьку до неї, або іншу особу, вказану нею.

Закон у § 26 встановлює підстави для затримання поліцейським особи, зокрема, коли вона: 1) своїми діями загрожує його життю, життю чи здоров’ю інших осіб або майну, 2) навмисне забруднює чи пошкоджує майно в приміщенні поліції або усним шляхом ображає поліцейського чи іншу особу, 3) ухилялася від позбавлення волі, захисного лікування, інституційної освіти, попередньої чи захисної допомоги або тримання під вартою; 4) чинить опір; 5) була спіймана під час вчинення діяння, яке має ознаки правопорушення, якщо має місце розумне побоювання, що буде продовжувати порушення; 6) ухиляється від кримінальної відповідальності; 7) є неповнолітньою, якщо це необхідно для її повернення до батьківського або іншого еквіва-

лентного догляду її законного опікуна. Затримання може тривати не більше 24 годин.

Підстави для використання зброї співробітниками поліції регламентовані у § 56 Закону, де встановлені, зокрема, наступні підстави: а) у стані необхідної оборони або за надзвичайної потреби; б) якщо небезпечний злочинець, який затримується, не складає зброю та не бажає залишити свого потаємного місця; в) з метою запобігання втечі небезпечних злочинців; г) не може бути інакше подоланий активний опір, спрямований на зрив серйозної операції; д) для запобігання насильницького нападу, що загрожує особі, яка охороняється, об'єкту або простору, що охороняються; е) якщо іншим способом неможливо зупинити транспортний засіб, водій якого небезпечною їздою серйозно загрожує життю або здоров'ю людей; є) якщо особа, щодо якої застосовуються засоби примусу, торкнулася вогнепальної зброї або зробила попереджувальний постріл, для підкорення співробітнику поліції у забезпеченні його власної безпеки або іншої особи, або: ж) знищення тварини, що загрожує життю або здоров'ю людини. Використання зброї співробітником поліції здійснюється з дотриманням необхідної обережності, особливо, щоб не наражати на небезпеку життя інших осіб та способом, що найбільш щадить життя людини, проти якого спрямоване використання зброї.

Негайно після використання зброї або засобів примусу, за наслідками чого має місце ушкодження особи, згідно §57 Закону співробітник поліції, як тільки дозволяють обставини, зобов'язаний надати

першу допомогу постраждалій особі і звернутися за медичною допомогою.

У §§ 73-77 Закону визначається статус інформатора, поліцейських агентів під прикриттям та порядок уживання оперативних засобів. Інформатор визначався як фізична особа, яка надає поліції інформацію і послуги таким способом, щоб не розголошувати співпрацю з нею. Закон установлював, що "інформатору може бути призначено за його працю фінансову або матеріальну нагороду". Засоби прикриття означають згідно із законом будь-яку річ, в тому числі обкладинки документа, простір або діяльність, що використовуються для приховування реальної особистості особи з метою запобігання розголошення її діяльності або приховування діяльності поліції (§ 74). В свою чергу, закон встановив можливість виготовлення документи прикриття, які спрямовані на унеможливлення здійснення ідентифікації особи, на приховування діяльності щодо застосування засобів прикриття (оперативних засобів) або застосування техніки, для приховування поліцейської діяльності або для інших подібних цілей. Водночас, закон заборонив використання в якості документа прикриття посвідчень члена парламенту, члена уряду, голови Чеського нацбанку, члена Верховного контрольного управління, інспектора Управління охорони персональних даних, судді Конституційного Суду, службове посвідчення судді і державного представника, а також свідоцтво особи про народження та смерть (§ 75). МВС веде облік документів прикриття. Окрім іншого, Закон передбачає так звані "спеціальні фонди", які передбачають виділення коштів для оплати

деяких витрат, пов'язаних із придбанням інформації про злочинність, використання допоміжних оперативних засобів, для допомоги агентам розвідки і для забезпечення короткострокового захисту осіб. Вживання коштів зі спеціальних фондів не підлягає законодавству у сфері управління державними коштами (§ 77). Контроль за діяльністю щодо використання, перехоплення і запису за допомогою телекомунікацій, використання спостереження за людьми і речами, а також втручання в роботу електронних комунікацій здійснює Палата депутатів, яка для цієї мети створює контрольний орган з числа депутатів цієї палати Парламенту. Вказана діяльність здійснюється поліцейським підрозділом виключно з повідомленням міністра внутрішніх справ. Міністр представляє до наглядового органу принаймні два рази на рік звіт про використання названих засобів, а також звіт про використання відповідних коштів. Міністр внутрішніх справ, крім того, щорічно подає до Уряду ЧР, відповідного комітету Палати депутатів та до спеціального контрольного органу звіт про здійснення завдань з використанням оперативних засобів (§ 98) [6].

На загальнодержавному рівні (з компетенцією на територію всієї Чеської Республіки) були створені й функціонують станом на кінець 2017 р. наступні підрозділи Поліції ЧР: 1) Криміналістичний відділ у Празі; 2) відділ повітряного обслуговування; 3) Національний центр боротьби з наркотиками; 4) Відділ піротехнічного обслуговування; 5) Управління Служби роботи з іноземцями Поліції; 6) Управління документації та розслідування комуніс-

тичних злочинів Служби кримінальної поліції та розслідування (СКПР); 7) Відділ освіти та підготовки поліції; 8) Національний центр проти організованої злочинності СКПР; 9) Управління охорони Президента Чеської Республіки; 10) Служба охорони поліції Чеської Республіки; 11) Відділ швидкого розгортання; 12) Відділ спеціальної діяльності СКПР (захист осіб, який пов'язаний із кримінальним процесом); 13) Відділ спеціальної діяльності СКПР (відстеження осіб в телекомунікаційному просторі).

Статус поліцейського. Законом від 23 вересня 2003 року “Про службу співробітників сил безпеки” (далі – Закон) було окремо врегульовано інші питання статусу поліцейських (одночасно із співробітниками інших безпекових органів Чеської Республіки – Пожежної бригади ЧР, Митного управління ЧР, Тюремної служби ЧР, генеральної інспекції сил безпеки, Служби безпеки і розвідки ЧР та Управління з питань зовнішніх зв'язків та інформації).

Під час прийняття на роботу поліцейський приймається спочатку на термін 3 роки, після цього – на службу необмеженої тривалості (§ 11) після складання кваліфікаційного іспиту (складається з письмової, усної та практичних частин). Громадянин може бути допущений до служби повинен за умов, які встановлюють, зокрема: досягти 18 років, бути доброчесним, відповідати рівню освіти, яка вимагається для посади служби, до якої він / вона призначається, є здоровим, психічно і фізично придатний для виконання обов'язків, бути дієздатним, мати допуск до державної таємниці. Громадянин не вважається доброчесним

для цілей цього Закону, зокрема, якщо: протягом встановленого періоду був засуджений за умисні правопорушення; протягом встановленого періоду був засуджений за кримінальне правопорушення, вчинене з необережності, але його поведінка не відповідає вимогам до поліцейського; має ознаки залежності від алкоголю або інших психотропних речовин або діяльності. § 41 Закону встановлює підстави для припинення служби, а саме: 1) після закінчення певного періоду; 2) звільнення; 3) смерть або оголошення про смерть; 4) 31 грудня календарного року, в якому особа досягла 65-річного віку.

Службова дисципліна поліцейського полягає у неупередженому, належному і добросовісному виконанні обов'язків співробітником, які впливають з неї відповідно до закону, службових правил та розпоряджень. Якщо ж наказ керівника є очевидним порушенням правового регулювання, співробітник зобов'язаний звернути увагу на цей факт. Якщо керівна особа наполягає на виконанні наказу, посадова особа має право вимагати від неї письмового видання. Керівник зобов'язаний виконати таку вимогу, якщо обставини дозволяють йому її виконувати. Якщо обставини служби не дозволяють, він це повинен зробити без зайвої затримки після того, як ці обставини

вже пройдуть. Співробітник зобов'язаний виконати наказ та повідомити про цей факт без невідкладної затримки керівнику особи, яка видала наказ. Співробітник може не виконувати наказ, якщо його виконання є очевидним вчиненням злочину (§ 46).

Нормальний робочий час поліцейського становить 37,5 години на тиждень. За один день служби розглядається одна п'ята частина вказаної тривалості. Понаднормова робота не може тривати більше ніж 150 годин на календарний рік [7].

Висновки. Перше, вектор реформи поліції в цій державі, який забезпечувався законами, відбувався у декілька етапів, протягом яких поліцейські сили набували нової якості поліцейської служби в державі, заснованій на верховенстві права. Об'єктивно відповідні ключові показники містилися у вимогах Європейського Союзу, підготовка до вступу до якого передбачала активне й цілеспрямоване реформування поліції на основі цих стандартів. Результатом вказаних зусиль стало прийняття Чеської Республіки до ЄС 1 травня 2004 р. Друге, зміст і предмет регулювання законодавства Чеської Республіки щодо поліції може стати в нагоді для вітчизняного законодавця у таких аспектах як: а) організація поліцейської діяльності; б) окреслення спеціальних повноважень поліції; в) статусу поліцейських.

Список використаних джерел

1. Святокум І. О. Досвід взаємодії поліції з органами місцевого самоврядування у Чеській Республіці та перспективи його застосування в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2016. Вип. 20. С. 22–24.
2. Zákon ze dne 9. května 1990 o občanských komisích působících v resortech ministerstev vnitra a o změně a doplnění zákona č. 100/1970 Sb., o služebním poměru příslušníků

Sboru národní bezpečnosti, ve znění zákonů č. 63/1983 Sb. a č. 74/1990 Sb. // Sb. zákonů č.169/1990. S. 664–665.

3. Zákon č. 451/1991 Sb. Zákon, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-451>.

4. Zákon č. 279/1992 Sb. o některých dalších předpokladech pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovením nebo jmenováním příslušníků Policie České republiky a příslušníků Sboru nápravné výchovy České republiky. URL: https://www.epravo.cz/_data/Public/sbirky/archiv/sb058-92.pdf.

5. Předseda vlády vyhlašuje úplné znění zákona č. 329/1999 Sb., o cestovních dokladech a o změně zákona č. 283/1991 Sb., o Policii České republiky, ve znění pozdějších předpisů, (zákon o cestovních dokladech), jak vyplývá ze změn provedených zákonem č. 217/2002Sb., zákonem č. 320/2002 Sb. Sb. zákonů č. 122/2001. S. 3066-3090.

6. Zákon o Policii České republiky č. 273/2008 Sb. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-273>.

7. Zákon č. 361/2003 Sb. Zákon o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2003-361#cast2>.

References

Svyatokum, I. O. (2016). Dosvid vzayemodiyi policiyi z organami misceвого самоврядування в Cheskij Respublici ta perspektivi jogo zastosuvannya v Ukrayini. *Naukovij visnik Mizhnarodnogo humanitarnogo universitetu. Seriya : Yurisprudenciya*, 20, 22–24.

V. Kopcha, Doctor of Law, Associate Professor, Uzhhorod National University
ORCID: 0000-0001-9888-1464

R. Fridmanskij, PhD in Law, Associate Professor, Uzhhorod National University
ORCID: 0000-0003-4213-8449

Reform of the police forces of the Czech Republic: main directions of legal support

The article is devoted to the analysis of legislative support for the reform of the police forces in the Czech Republic. Special attention is paid to the areas of police reform that are reflected in the legislation. The study of police force reform in Central European states and, in particular, in the Czech Republic is an urgent task, based on a number of arguments. First, the police reform in Ukraine, which was launched after the revolution of dignity in 2014, requires taking into account the experience of reform efforts in those states that have successfully implemented such reforms and the Czech Republic belongs to such countries. Second, among the many aspects of the reform in this direction, it is important to focus on creating high – quality legislation that would create the basis for effective police activities, on the one hand, and, on the other, ensure unconditional respect for Human Rights. It is concluded that the vector of police reform in this state took place in several stages, during which the police force acquired a new quality of Police Service in a state based on the rule of law. Objectively relevant key indicators were contained in the require-

ments of the European Union, the preparation for joining which provided for active and targeted police reform based on these standards. In addition, the content and subject matter of the legislation of the Czech Republic on the police can be useful for the domestic legislator in such aspects as: a) Organization of Police Activities; b) definition of special powers of the police; c) status of police officers.

Keywords: *Czech Republic, police, legal reform, rule of law.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.11
УДК 342.95

Єфремов А. О.,
кандидат юридичних наук,
начальник Головного управління
ДПС у Харківській області як відокрем-
леного підрозділу Державної податко-
вої служби України
ORCID: 0000-0001-7972-0323

ПРАВОВІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ЇХ СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Дане теоретичне дослідження присвячене визначенню сутності правових форм реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. У статті науковому аналізу були піддані такі терміни як «форма», «форми публічного адміністрування», «правові форми у державній діяльності».

Наведено класифікацію форм публічного адміністрування й зазначено, що вони поділяються на правові й організаційні.

Під формами реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави запропоновано розуміти визначений нормативно-правовими актами зовнішній прояв виконання компетенції, повноважень, здійснення управлінської діяльності державних органів та їх уповноважених осіб щодо економічного захисту держави і прав громадян від загроз у національній, зокрема економічній сфері.

Встановлено, що правовими формами реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави слід розуміти зовнішні прояви діяльності суб'єктів реалізації державної політики в економічній сфері, аспектом якої є обов'язкове настання юридичних наслідків, має нормотворчий або процесуальний характер, який проявляється у вигляді видання правових актів, підзаконних нормативно-правових актів, індивідуальних адміністративних актів, укладення адміністративних договорів або ж здійснення інших юридично значимих дій у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Розглянуто правові форми реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави через: 1) видання правових актів; 2) видання підзаконних нормативно-правових актів; 3) видання індивідуальних адміністративних актів; 4) укладення адміністративних договорів;

5) здійснення інших юридично значимих дій у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

У підсумку наведено власне бачення щодо визначення правових форм реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави та сформульовані їх особливості.

Ключові слова: форми реалізації; державна політика; економічна безпека держави.

Данное теоретическое исследование посвящено определению сущности правовых форм реализации государственной политики в сфере обеспечения экономической безопасности государства. В статье научному анализу были подвергнуты такие термины как «форма», «формы публичного администрирования», «правовые формы в государственной деятельности».

Приведена классификация форм публичного администрирования и указано, что они делятся на правовые и организационные.

Под формами реализации государственной политики в сфере обеспечения экономической безопасности государства предложено понимать определенное нормативно правовыми актами внешнее проявление выполнения компетенции, полномочий, осуществления управленческой деятельности государственных органов и их уполномоченных лиц по экономической защите государства и прав граждан от угроз в национальной, в частности, экономической сфере.

Установлено, что правовыми формами реализации государственной политики в сфере обеспечения экономической безопасности государства следует понимать внешние проявления деятельности субъектов реализации государственной политики в экономической сфере, аспектом которой является обязательное наступление юридических последствий, имеет нормотворческий или процессуальный характер, проявляющийся в виде издания правовых актов, подзаконных нормативно-правовых актов, индивидуальных административных актов, заключения административных договоров или совершение других юридически значимых действий в сфере обеспечения экономической безопасности государства.

Рассмотрены правовые формы реализации государственной политики в сфере обеспечения экономической безопасности страны через: 1) издание правовых актов; 2) издание подзаконных нормативно правовых актов; 3) издание индивидуальных административных актов; 4) заключение административных договоров; 5) совершение других юридически значимых действий в сфере обеспечения экономической безопасности государства.

В итоге приведено собственное видение определения правовых форм реализации государственной политики в сфере обеспечения экономической безопасности государства.

Ключевые слова: формы реализации государственной политики; экономическая безопасность государства.

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграційного шляху становлення нашої держави першочерговим завданням постає реалізація реформ адміністративної діяльності державних органів влади. Самоціль всіх реформаційних процесів полягає в підвищенні ролі держави в економічній сфері, де пріоритетним завданням є забезпечення і постійне посилення економічної безпеки.

На сьогодні через поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19 спричиненою корона вірусом SARS-CoV-2, економічна система України є досить ізольованою, що посилює економічну кризу, яка в свою чергу охоплює життєзабезпечення громадян, процвітає безробіття, зниження на виробництвах, тощо, що стає першочерговою загрозою для ефективного розвитку економічної системи України й гальмує її інтеграцію у Європейський Союз. Слід зазначити, що забезпечення економічної безпеки держави є одним із головних аспектів забезпечення національної безпеки України, яку у свою чергу реалізують державні органи влади у вигляді певного вираження, тобто форм і методів, які в свою чергу мають власне зовнішній прояв і власний характер. Самі ж форми і методи чинним законодавством не визначені як категорії, тож для усвідомлення розуміння змісту форм реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки необхідно провести їх науковий аналіз, що в подальшому надасть нам можливість визначити прогалини й пропозиції щодо їх усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правових форм реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної без-

пеки держави в цілому або фрагментарно в межах більш ширшого питання визначали у своїх дослідженнях такі вітчизняні вчені як: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, В. Т. Білоус, Ю. П. Битяк, О. О. Бригінець, В. М. Гаращук, О. В. Джафарова, Т. О. Коломєць, Д. О. Кошиков, С. І. Лекарь, С. М. Левчук, Н. А. Літвін, І. С. Мироненко, В. І. Мельник, Р. В. Миронюк, Л. А. Савченко та багато інших. Вказані науковці присвятили свою увагу розкриттю сутності економічної безпеки держави, ключових напрямів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави, проблемним питанням, пов'язаним з її реалізацією, та виробленню оптимальних шляхів вирішення вказаних питань.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на те, що від ефективності забезпечення економічної безпеки держави безпосередньо залежить стан національної держави в цілому, важливого значення набуває опрацювання наявного правового інструментарію реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави, а саме правових форм реалізації відповідної політики.

Постановка завдання. Мета роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу існуючих наукових напрацювань, а також чинного законодавства України і практики його реалізації визначити сутність та особливості правових форм реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі *завдання*: проаналізувати наукові підходи до трактування термінів «форма», «форми публіч-

ного адміністрування», «правові форми у державній діяльності»; надати авторське тлумачення правових форм реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави та сформулювати їх особливості; розглянути існуючі підходи до класифікації форм публічного адміністрування; навести авторську класифікацію правових форм реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави та окреслити особливості такої класифікації.

Виклад основного матеріалу.

Надаючи характеристику формам та їх видам реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави пропонуємо розпочати з визначення поняття «форма». «Forma» (від латинської) є зовнішнім проявом, виглядом, способом існування змісту, його внутрішньою структурою, організацією і зовнішнім виразом [1, с. 306]. З даного вислову можемо побачити, що ключовим аспектом «форми» є її «зміст». Це окреслюється й філософськими трактатами, де «форму» розуміють як внутрішній зв'язок змісту.

У своїх наукових працях В. Р. Біла цитує авторів, серед яких В. Б. Ісаков і наголошує, що дослідник у своїх дослідженнях форму визначає як вид, спосіб реального відображення властивостей явища, значення якого полягає в упорядкуванні змісту, надання явищу характеристик і певних ознак. Також, вчена зазначає й думку А. Б. Єлізарова, який розглядає форму і зміст як нерозривні поняття. Автор пояснює це тим, що не існує жодної матеріальної системи, у якій не було б змісту і форми, адже будь-яка форма має свій зміст, будь-який зміст реалізується в якій-

небудь формі, тобто одне без іншого не існує [2, с. 89].

Розглядаючи твердження щодо «форми» у національній площині зазначимо, що новим тлумачним словником української мови категорію «форма» визначили як: 1) зовнішні межі предмета, його контури та обриси, що визначають його зовнішній вигляд; 2) шаблон, пристрій, завдяки якому певному предмету надають певний вигляд або обриси; 3) спосіб організації чого-небудь, будова, тип; зовнішній бік чого-небудь, видимість, що не відображає суті справи; 4) спосіб виявлення або здійснення будь-якої дії; суворо встановлений порядок у будь-якій справі [3, с. 665; 4, с. 58].

Ознайомившись із філософськими твердженнями поняття «форма», є зрозумілим, що це певний зовнішній прояв будь-якого явища, але для досягнення розкриття означеного нами питання пропонуємо розглянути такі похідні як «форма публічного адміністрування» або ж «форма управління».

Розпочинаючи надавати характеристику вищезазначеним категоріям, хотілося б навести не менш цікаве твердження І. П. Яковлева, який стверджує, що саме «через освоєння форм публічного адміністрування відкривається доступ до усвідомлення змісту владної активності. Поза конкретними способами зовнішнього вираження публічне адміністрування у державній справі залишається доволі абстрактним явищем для посадових осіб державних органів. Спрямованість на задоволення публічного інтересу, гласність, готовність до координації та інші якісні сторони сучасного урядування доносяться до приватних осіб через зміну

співвідношення наявних та впровадження нових форм. Дотримання вимог кожної з форм, їх адекватне застосування дозволяє також розрізнити реальний (практичний, прикладний) та декларований зміст публічного адміністрування» [5, с. 80].

Також, цікавою є думка В. К. Колпакова, який під формами управління розуміє зовнішнє вираження (зовнішнє оформлення) діяльності суб'єкта публічної адміністрації щодо реалізації своїх повноважень у межах визначеної законодавством компетенції [6, с. 43].

Водночас, С. І. Лекарь надає таке визначення: «у загальному розумінні під формою управлінської діяльності слід розуміти спосіб зовнішнього оформлення правових норм, який засвідчує їхню державну загальнообов'язковість; тобто це способи вираження і закріплення державної волі» [7, с. 241]. Зазначена позиція є дискусійною, оскільки звукує зміст останньої.

Слід навести думку К. В. Бондаренко, яка зазначає, що форми державного управління це зовнішнє вираження змісту конкретних одиниць дій, що безперервно виконуються органами державного управління та їх представниками чи посадовими особами з метою реалізації функцій державного управління [8, с. 378].

Також, дослідниця визначила специфічні риси форм державного управління, які ми не можемо залишити без уваги, до яких включено: «1) форми управлінської діяльності характеризуються самостійністю й універсальністю щодо конкретних галузей і сфер державного управління, між ними немає жорсткої залежності і взаємообумовленості; через

це одні й ті самі форми успішно застосовуються в різних галузях і сферах [9]; 2) загалом вони становлять систему, компоненти якої тісно взаємодіють один з одним, проте не є взаємозамінними [10]; 3) форми управлінської діяльності обумовлені юридичними приписами, за допомогою яких держава регулює діяльність виконавчої влади [11]; 4) за допомогою системи форм забезпечується: підтримка встановленого порядку; використання в інтересах і цілях державного управління потенціалу недержавних структур і громадян; гласність і врахування громадської думки; зміцнення законності, дисципліни й організованості; 5) форми виражають зміст конкретних одиниць дій, що безперервно виконуються органами державного управління та їх представниками чи посадовими особами; 6) вибір однієї з цих форм державного управління обумовлюється тими цілями, які ставить перед собою держава і які залежить від існуючого політичного режиму; 7) форма державного управління передбачає вибір методів управління, через які реалізуються цілі держави; 8) однією з основних ознак демократичної форми державного управління є делегування управлінських повноважень відповідним органам державної влади, тобто при демократичних формах державного управління держава не є тим суб'єктом, який може здійснювати будь-який вплив на суспільство» [12, с. 38; 8, с. 378–379].

Зазначимо думку О. В. Кузьменко, яка під формами діяльності суб'єктів публічної адміністрації розуміє як «зовнішньо виражену діяльність суб'єктів публічної адміністрації, що здійснюється в рамках

їхньої компетенції для виконання поставлених перед ними завдань і тягне за собою певні наслідки» [13, с. 153]. Цілком слушним, на нашу думку, є запропоноване визначення.

Доцільно також навести думку В. Б. Авер'янова, який визначає форми діяльності публічної адміністрації, як способи зовнішнього прояву змісту публічної діяльності в її реалізації, тобто при практичному функціонуванні державних органів влади. В той же час вчений надає низку прикладів форм як: прийняття правового рішення, видання нормативного акту, видача ліцензії, розгляд скарги, здійснення заходів контролю, реєстрація підприємства, та інші дії [14, с. 259, 276].

Не можемо не відмітити, як визначають форми державного управління такі адміністративісти як Ю. П. Битяк і В. В. Зуй – це «зовнішнє вираження конкретних дій державного органу, його структурних підрозділів і посадових осіб (державних службовців), що реалізуються в процесі державної виконавчої діяльності і спрямовані на реалізацію функцій управління» [15, с. 91].

Спираючись на вищезазначені наукові погляди щодо визначення форм публічного адміністрування, можемо зробити проміжний висновок і навести власне розуміння даної категорії як зовнішнього вияву законодавчо встановленої діяльності органів державної влади та їх посадових осіб у процесі виконання наданих функцій держави.

Переходячи до загального теоретичного встановлення видів форм публічного адміністрування, маємо зазначити, що наразі у науковій літературі «види форм» вчені розглядають майже з односторонньою позицією.

Для доведення цього наведемо низку прикладів, як саме у науковій літературі класифікують форми публічного адміністрування.

Аналізуючи наукові праці вчених, можна дійти висновку, що майже всі розрізняють форми діяльності щодо реалізації державної політики на правові та неправові або ж інакше їх називають – організаційні.

У свою чергу, хочемо зауважити дискусійне твердження С. В. Петкова, де вчений зазначає, що «організаційні форми є предметом дослідження науки державного управління, а адміністративне право має зосередити свої зусилля на вивченні правових форм» [16, с. 56]. Маємо відмітити, що ми підтримуємо твердження Ю. Ф. Щиголя, який у своєму дисертаційному дослідженні зробив акцент на тому, що «неправові форми» слід розглядати як організаційну діяльність, прикладом якої наводить бухгалтерський облік, діловодство, діяльність яких у свою чергу визначена чинними законодавством, наприклад Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [17, с. 158].

З даного дискусійного приводу можемо навести твердження С. І. Лекаря, в якому вчений зазначає, що: «такий поділ не передбачає будь-якого применшення організаційної ролі права та її заперечення в процесі нормотворчої діяльності суб'єктів адміністративного права. Таким чином, правові форми за своїм характером являються організаційними, проте далеко не всі організаційні форми носять юридичний характер, а тим більше являються правовими» [7, с. 245]. Ми не погоджуємось із зазначеним твердженням, оскільки це протиріччю ч. 2 ст. 19 Конституції України.

Так, В. К. Колпаков класифікує форми діяльності щодо реалізації державної політики за двома критеріями. До першого вчений відносить правовий ефект від використання форм, або ж іншими словами за наслідками використання таких форм на правові і не правові. До правових форм відносить ті, що спричиняють виникнення юридичних наслідків, а саме прийняття нормативних та індивідуальних актів, укладання адміністративних договорів, здійснення реєстраційних та інших юридично значущих дій. До неправових вчений відносить ті, що безпосередньо юридичного значення не мають, тобто проведення нарад, ревізій або ж консультацій. Другим критерієм класифікації є спосіб реалізації методів публічного адміністрування. Вчений завдяки цьому критерію форми публічного адміністрування поділяє на прийняття нормативних актів; укладання адміністративних договорів; прийняття ненормативних актів; вчинення реєстраційних та інших юридично значущих дій; здійснення організаційних дій; виконання матеріально-технічних операцій, тощо [18, с. 40].

Зауважимо, що В. В. Галуцько форми реалізації державної політики у розрізі діяльності органів виконавчої влади класифікує за однорідним принципом: 1) видання адміністративних актів; 2) укладання адміністративних угод; 3) учинення інших юридично значущих адміністративних дій; 4) здійснення матеріально-технічних операцій [19, с. 144].

На думку Р. Г. Щокіна, форм діяльності суб'єктів публічної адміністрації необхідно класифікувати на: 1) адміністративну правотворчість органів публічної адміністрації

(видання нормативних актів публічного адміністрування); 2) видання індивідуальних актів публічного адміністрування; 3) укладання адміністративних договорів; 4) здійснення юридично значущих дій (реєстраційна діяльність, ліцензійна діяльність, акредитація відповідних установ та організацій у сфері економіки та підприємництва, видання сертифікатів якості, інституційний та інші аудити тощо); 5) провадження організаційних дій; 6) виконання матеріально-технічних, фінансових операцій [20, с. 280]. Ми не підтримуємо цю зазначену позицію вченого, адже, на нашу думку, вона є дещо дискусійною. Для прикладу, не зрозумілим є, чому вчений виокремив «видання індивідуальних актів публічного адміністрування», а не об'єднав її у першу групу «адміністративну правотворчість органів публічної адміністрації», також не зрозумілим є поділ «провадження організаційних дій» та «виконання матеріально-технічних, фінансових операцій», які також на нашу думку мають бути об'єднані в одну категорію, адже вони мають спільний організаційний характер. Все ж таки ми вважаємо, що наведена класифікація є аспектами двох видів форм державного управління, а саме правових і організаційних, але ж автор вирішив їх навести у власній редакції.

У науковій літературі серед інших можна зустріти й таку класифікацію форм публічного адміністрування: «1) ступенем юридичного вираження: а) основні (видання правових актів); б) похідні, які базуються на них, тобто різні дії, що тягнуть визначені юридичні наслідки, які мають визначену юридичну спрямованість (реєстраційні, дозвільні,

наглядів, попереджувальні, забезпечувальні дії тощо); 2) досягнутими результатами: а) позитивне регулювання (затвердження програм соціально-економічного розвитку, видання положень про органи влади тощо); б) реакція на негативні явища у публічному адмініструванні (застосування заходів адміністративної відповідальності); 3) спрямованість: а) ті, що впливають на суспільні відносини у сфері публічного адміністрування (зовнішні); б) ті, що впливають на внутрішню управлінську діяльність структурних підрозділів публічної адміністрації (внутрішні); 4) колом осіб, на яких вони поширюються: а) загальнообов'язкові; б) адресовані конкретним суб'єктам; 5) характером і методом вирішення питань компетенції: а) процедурні (наприклад підготовка й ухвалення управлінського рішення); б) процесуальні (наприклад, у рамках адміністративно-деліктного провадження); 6) суб'єктним складом: а) односторонні; б) дво- або багатосторонні (адміністративні договори); 7) суб'єктом ініціативи: а) ті, що здійснюються публічною адміністрацією за власною ініціативою в силу вимог закріпленої за ними компетенції; б) ті, що застосовуються публічною адміністрацією за ініціативи інших суб'єктів (наприклад, за зверненнями (заявами, скаргами) фізичних та юридичних осіб); 8) умовами застосування: а) за звичайних умов громадського життя; б) за умов надзвичайного стану; 9) юридичним змістом: а) зобов'язуючі; б) заборонні; в) дозволяючі» [21, с. 83].

Не менш цікавою є думка В. К. Колпакова, який класифікує форми на: прийняття нормативно-правових актів; укладення адмініс-

тративних договорів; прийняття нормативних документів щодо надання дозволів або вчинення реєстраційних дій [6, с. 47].

На думку В. О. Серьогіна та О. Н. Яриша, форми діяльності як особливий структурний елемент правового статусу органів державної влади необхідно розглядати як правові (юридичні) та організаційні (неправові) в залежності від характеру породжуваних наслідків [22, с. 482].

Тож, з огляду на вищевикладене та трансформуючи це до нашого питання, ми підтримуємо класифікацію на правові і організаційні форми реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Переходячи до визначення правових форм діяльності держави, хочемо виділити наступне їх визначення, а саме твердження Г. М. Бистрика, який під правовими формами визначає «систему реалізованих уповноваженими органами державної влади у встановленому законом порядку юридично значущих дій та рішень організаційно-розпорядчого і управлінського характеру щодо забезпечення функцій держави в контексті державно-владного впливу на суспільні відносини» [23, с. 7].

Цікавим є визначення В. Р. Білої щодо правових форм публічного адміністрування, які є усіма проявами активності публічної адміністрації, що викликають безпосереднє настання юридичних наслідків у сфері публічного адміністрування, а саме нормативні акти управління, акти-плани, управлінські програми, індивідуальні акти (адміністративні акти), адміністративні договори, юридично значимі дії, адміністратив-

ні процедури, автоматичні правові механізми [24, с. 97–98].

Також варто зазначити, що правові форми «являють собою діяльність, пов'язану зі здійсненням юридично значущих дій у жорстко визначеному законом порядку; вони являють собою однорідну діяльність, яка пов'язана з прийняттям нормативно-правових актів і тягне за собою юридично значимі наслідки». Водночас, «неправові (організаційні) форми діяльності – це однорідна діяльність, що не вимагає повного і суворого юридичного оформлення, не пов'язана з учиненням юридично значущих дій і прийняттям нормативно-правових актів» [22, с. 482].

Підсумовуючи все вищевикладене, слід означити, що правові форми реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави надалі ми будемо розглядати через: 1) видання правових актів; 2) видання підзаконних нормативно-правових актів; 3) видання індивідуальних адміністративних актів; 4) укладення адміністративних договорів; 5) здійснення інших юридично значимих дій у сфері забезпечення економічної безпеки держави. На підставі зазначеного наступним кроком буде розкриття кожної форми реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки.

Так, до першої категорії – *видання правових актів* можна віднести: – прийняття Верховною Радою України Законів України:

«Про зовнішньоекономічну діяльність», який містить напрямки «враховуючи, що однією з засад реалізації державного суверенітету України є її самостійність при здійсненні та регулюванні зовнішньоеко-

номічних відносин; бажаючи всебічного розвитку економічних відносин з іншими державами на взаємовигідній основі; маючи на меті запровадити правове регулювання всіх видів зовнішньоекономічної діяльності в Україні, включаючи зовнішню торгівлю, економічне співробітництво,...» [25];

– «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», в якому визначені правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю) [26];

– «Про національну безпеку України», де визначено, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення економічної безпеки України; загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України та інших документах з питань національної безпеки і оборони [27].

– Господарський кодекс України, в якому у ст. 9 визначено форми реалізації державою економічної політики, серед яких економічна стратегія – обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення масштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави,

збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту. Економічна стратегія включає визначення пріоритетних цілей економіки, засобів та способів їх реалізації, виходячи зі змісту об'єктивних процесів і тенденцій, що мають місце в національному та світовому господарстві, та враховуючи законні інтереси суб'єктів господарювання [28; 29, с. 244–245].

Наступною категорією є *видання підзаконних нормативно-правових актів*, до яких ми віднесемо:

- Національну економічну стратегію на період до 2030 року, яка передбачає довгострокову економічну візію, принципи і цінності, «червоні лінії» (неприпустимі напрями руху), ключові напрями (вектори) економічного розвитку та стратегічні цілі, шляхи їх досягнення з урахуванням наявних і потенційних викликів і бар'єрів, а також основні завдання державної економічної політики та цільові індикатори на період до 2030 року [30];

- Стратегію національної безпеки України, в якій пріоритетними напрямами є поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов, а також основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки [31];

- постанови Кабінету Міністрів України, наприклад, «Про припинення для України дії Угоди про загальні умови поставок товарів між організаціями держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав» від 30 січня 2019 року № 50; «Питання обо-

ронних закупівель» від 03 березня 2021 року № 363;

- акти центральних органів виконавчої влади, які визначають державну політику у сфері економічної безпеки: накази Міністерства фінансів України «Про визначення умов випуску довгострокових облігацій зовнішніх державних позик 2020 року» від 11.12.2020, №758; «Про оцінку ефективності бюджетних програм державного бюджету» від 19.05.2020 року № 223, тощо; накази Мін «Про затвердження Порядку визначення предмета закупівлі» від 15.04.2020 № 708; «Про затвердження Порядку укладання і виконання рамкових угод» від 15.09.2017 року № 1372; тощо.

- акти органів місцевого самоврядування, наприклад «Про затвердження Програми сприяння розвитку підприємництва у місті Львові на 2020–2022 роки» ухвала № 5993 Львівської міської ради.

Наступною є категорія *видання індивідуальних адміністративних актів*, прикладами якої ми зазначимо:

- рішення у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції; дозвіл на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання [32];

- податкове повідомлення-рішення, передбачене статтею 58 Податкового кодексу України [33];

- рішення про створення та ліквідацію підприємств, установ Національного банку, віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних [34; 29, с. 248].

Наступна означена нами категорія – це укладення *адміністративних договорів*, до якої ми можемо віднести договори продажу через елек-

тронну систему ProZorro, прикладом наведемо договір між Державним підприємством «Білгород-Дністровський морський торговельний порт» та Державним підприємством «Прозорро. Продажі» з метою продажу (приватизації) єдиного майнового комплексу державного підприємства «Білгород-Дністровський морський торговельний порт»; «Про затвердження Угоди між Україною та Королівством Іспанія про співробітництво та взаємну допомогу в митних справах» від 27 вересня 2021 року № 482/2021.

Остання означена нами категорія є здійснення інших юридично значимих дій у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Прикладом в цій категорії наведемо складання протоколів про адміністративні правопорушення у сфері економіки (на основі ст. 255 КУпАП, де правом на складання протоколів про адміністративні правопорушення, об'єктом посягання яких виступають суспільні відносини у сфері економіки, наділені: 1) уповноважені на те посадові особи: «органів Національної поліції», «органів державного енергонагляду», «центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері енергозбереження», «центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів», «фінансових органів», «органів Антимонопольного комітету України», «органів Служби безпеки України», «органів державної податкової служби», «Національного банку України», «органів державного фінансового контролю», «центрального органу виконавчої влади, що реалізує дер-

жавну регуляторну політику, політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності», «суб'єктів державного фінансового моніторингу, які виконують функції державного регулювання і нагляду за відповідними суб'єктами первинного фінансового моніторингу», «центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», «органів ліцензування», «центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову і бюджетну політику» 2) «посадові особи, уповноважені на те виконавчими комітетами, виконавчими органами, що виконують їх повноваження сільських, селищних, міських рад»; 3) «державні інспектори з питань інтелектуальної власності» [35; 29, с. 250]).

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного наукового дослідження сформулюємо такі висновки:

1. Форми реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави вбачаються у здійсненні адміністративної діяльності державними органами влади, яка реалізується на всій території держави або ж на конкретній адміністративно-територіальній одиниці для забезпечення економічних інтересів держави і громадян.

2. Під формами реалізації державної політики у сфері забезпечен-

ня економічної безпеки держави слід розуміти визначений нормативно-правовими актами зовнішній прояв виконання компетенції, повноважень, здійснення управлінської діяльності державних органів та їх уповноважених осіб щодо економічного захисту держави і прав громадян від загроз у національній, зокрема економічній сфері.

3. Правовими формами реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави є зовнішні прояви діяльності

суб'єктів реалізації державної політики в економічній сфері, аспектом якої є обов'язкове настання юридичних наслідків, має нормотворчий або процесуальний характер, який проявляється у вигляді видання правових актів, підзаконних нормативно-правових актів, індивідуальних адміністративних актів, укладення адміністративних договорів або ж здійснення інших юридично значимих дій у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. 584 с.
2. Біла В. Р. Правові форми публічного адміністрування в Україні: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 431 с.
3. Сліпушко О. М., Яременко В. В. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. Т. 3: П–Я. 2-ге вид. Київ : АКОНІТ, 2005. 862 с.
4. Шпак Ю. А. Поняття та види організаційних форм діяльності органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 5. С. 58–62.
5. Яковлев І. П. Форми і методи публічного адміністрування у державній митній справі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2016. 224 с.
6. Колпаков В. К. Поняття форм публічного адміністрування. *Адміністративне право і процес*. 2012. № 2. С. 43–51.
7. Лекарь С. І. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави : монографія. Харків: Золота миля, 2013. 478 с.
8. Бондаренко К. В. Правові основи публічного адміністрування національно-безпековою сферою в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 513 с.
9. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
10. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
11. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2007. 624 с.
12. Курко М. Н. Зміст державного управління (теоретико-правовий аспект). *Юридичний вісник*. 2015. № 1 (34). С. 36–40.
13. Кузьменко О. В. Адміністративне право України. Загальна частина: курс лекцій. Київ, 2011. 395 с.
14. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ : Юридична думка, 2004. 584 с.
15. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2005. 554 с.
16. Петков С. В. Теорія адміністративного права : навч. посіб. Київ, 2014. 304 с.

17. Щиголь Ю. Ф. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері захисту інформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. 2021. 264 с.
18. Колпаков В. К. Публічна адміністрація в парадигмі сучасного адміністративного права : Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції. 2017. Вип. 18. Серія «Сектор безпеки України». С. 39–40.
19. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
20. Щокін Р. Г. Поняття й види форм публічного адміністрування у сфері освіти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 278–280.
21. Курс адміністративного права України : підручник / ред. В. В. Коваленко. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
22. Серьогін В. О., Ярмиш О. Н. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: підручник. Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2002. 656 с.
23. Бистрик Г. М. Правові форми діяльності держави в регулюванні суспільних відносин: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2013. 18 с.
24. Біла В. Р. Види правових форм публічного адміністрування. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. Том 30 (69) № 4, 2019. С. 94–99.
25. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991, № 959-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 29. Ст. 377.
26. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04. 2007 № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.
27. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
28. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01. 2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. № 19-20, № 21-22. Ст.144.
29. Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2021. 485с.
30. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/179-2021-%D0%BF>
31. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.
32. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.
33. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.
34. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.
35. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. додаток до № 51. Ст. 1122.

References

- Administrativne pravo Ukraïni. Zagal'na chastina. Akademichnij kurs / za zag. red. O. M. Bandurki : pidruchnik. Harkiv : Zolota milya, 2011. 584 с.
- Bila, V. R. Pravovi formi publicznego administruvannya v Ukraïni : dis. ... doktora yurid. nauk : 12.00.07. Kiïv, 2020. 431 с.

Slipushko, O. M., YAremento V. V. Novij tlumachnij slovník ukráins'koí movi: u 3 t. T. 3: P–YA. 2-re vid. Kyiv : AKONIT, 2005. T. 3 : 3. 862 c.

SHpak, Y. A. Ponyattya ta vidi organizacijnih form diyal'nosti organiv miscevogó samovryaduvannya. *Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu*. 2013. T. 5. C. 58–62.

Yakovlev, I. P. Formi i metody publichnogo administruvannya u derzhavnij mitnij spravi : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.07. Odesa, 2016. 224 c.

Kolpakov, V. K. Ponyattya form publichnogo administruvannya. *Administrativne pravo i proces*. 2012. T. 2. C. 43–51.

Lekar', S. I. Administrativno-pravovij mekhanizm zabezpechennya ekonomichnoí bezpeki derzhavi : monografiya. Harkiv : Zolota milya, 2013. 478 c.

Bondarenko, K. V. Pravovi osnovi publichnogo administruvannya nacional'no-bezpekovoju sferoyu v Ukraíni : dis. ... doktora yurid. nauk : 12.00.07. Kyiv, 2020. 513 c.

Kolpakov, V. K. Administrativne pravo Ukraíni : pidruchnik. Kyiv : YUrinkom Inter, 1999. 736 c.

Kolpakov, V. K., Kuz'menko O. V. Administrativne pravo Ukraíni : pidruchnik. Kyiv : YUrinkom Inter, 2003. 544 c.

Stecenko, S. G. Administrativne pravo Ukraíni : navch. posib. Kyiv : Atika, 2007. 624 c.

Kurko, M. N. Zmist derzhavnogo upravlinnya (teoretiko-pravovij aspekt). *YUridichnij visnik*. 2015. T. 1, № 34. C. 36–40.

Kuz'menko, O. V. Administrativne pravo Ukraíni. Zagal'na chastina : kurs lekcij. Kyiv, 2011. 395 c.

Aver'yanov, V. B. Administrativne pravo Ukraíni. Akademichnij kurs : pidruchnik. Kyiv : YUridichna dumka, 2004. T. 1 : Zagal'na chastina. 584 c.

Administrativne pravo Ukraíni / za red. YU. P. Bityaka : pidruchnik. Harkiv : Pravo, 2005. 554 c.

Petkov, S. V. Teoriya administrativnogo prava : navch. posib. Kyiv, 2014. 304 c.

SHCHigol', Y. F. Administrativno-pravovi zasadi formuvannya ta realizacii derzhavnoí politiki u sferi zahistu informacii : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.07. Kyiv, 2021. 264 c.

Kolpakov V. K. *Publichna administraciya v paradigmi suchasnogo administrativnogo prava*. 2017. C. 39–40.

Administrativne pravo Ukraíni. Povnij kurs : pidruchnik / V. Galun'ko ta ih. Herson : OLDI-PLYUS, 2018. 446 c.

SHCHokin, R. G. Ponyattya j vidi form publichnogo administruvannya u sferi osviti. *Porivnyal'no-analitichne pravo*. 2018. № 2. S. 278–280.

Kurs administrativnogo prava Ukraíni : pidruchnik / red. V. V. Kovalenko. Kiiv : YUrinkom Inter, 2012. 808 s.

Ser'ogin, V. O., YArmish O. N. Derzhavne budivnictvo ta misceve samovryaduvannya v Ukraíni: pidruchnik. Harkiv: Vid-vo Nacional'nogo universitetu vnutrishnih sprav, 2002. 656 s.

Bistrik, G. M. Pravovi formi diyal'nosti derzhavi v reguluvanni suspil'nih vidnosin: avtoref. dis. kand. yurid. nauk: 12.00.01. Kiiv, 2013. 18 s.

Bila, V. R. Vidi pravovih form publichnogo administruvannya. *Vcheni zapiski TNU imeni V. I. Vernads'kogo. Seriya: YUridichni nauki*. Tom 30 (69) № 4, 2019. S. 94–99.

Koshikov, D. O. Administrativno-pravovi zasadi realizacii derzhavnoí politiki u sferi zabezpechennya ekonomichnoí bezpeki derzhavi : dis. ... doktora yurid. nauk : 12.00.07. Sumi, 2021. 485 s.

A. Yefremov, PhD in Science of Law, Head of the Main Directorate of the STS in Kharkiv region

ORCID: 0000-0001-7972-0323

Legal forms of implementation of state policy in the field of economic security of the state: their essence and classification

This theoretical study is devoted to characterizing the legal forms of state policy in the field of economic security. In the article such terms as “form”, “forms of public administration”, “legal forms in state activity” were subjected to scientific analysis.

The classification of forms of public administration is given and it is noted that they are divided into legal and non-legal.

It is proposed to understand the forms of implementation of state policy in the field of economic security of the state as an external manifestation of competence, authority, administrative activities of state bodies and their authorized persons for economic protection and rights of citizens from threats in the national, including economic sphere.

It is established that the legal forms of state policy in the field of economic security of the state should be understood as external manifestations of the subjects of state policy in the economic sphere, an aspect of which is the mandatory occurrence of legal consequences, has a rule-making or procedural nature. legal acts, by-laws, individual administrative acts, conclusion of administrative agreements or implementation of other legally significant actions in the field of economic security of the state.

Legal forms of realization of the state policy in the field of maintenance of economic safety of the state through are considered: 1) issue of legal acts; 2) issuance of bylaws; 3) issuance of individual administrative acts; 4) conclusion of administrative agreements; 5) implementation of other legal actions in the field of economic security of the state.

As a result, his own vision of determining the forms and legal forms of implementation of state policy in the field of economic security of the state.

Keywords: *forms of realization of the state policy in the field of maintenance of economic safety of the state; economic safety; legal forms of realization of the state policy in the sphere of maintenance of economic safety of the state.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.12
УДК 343.12

*Кузьмічова-Кисленко Є. В.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримі-
нального процесу Національної акаде-
мії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3212-5652*

ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ ТА ДОКУМЕНТІВ У ЖИТЛІ ЧИ ІНШОМУ ВОЛОДІННІ ОСОБИ

У статті на підставі результатів аналізу наукової літератури та судової практики розглянуто процесуальні аспекти тимчасового доступу до речей і документів у житлі чи іншому володінні особи. Увагу акцентовано на тому, що в Кримінальному процесуальному кодексі України окремо не визначено процесуальний порядок тимчасового доступу до речей і документів, який може бути пов'язаний з проникненням у житло чи інше володіння особи. Сформульовано висновок, що, постановляючи ухвалу про надання тимчасового доступу до речей та документів, які знаходяться у володінні відповідної особи, слідчий суддя, суд надає дозвіл на санкціонований доступ до житла чи іншого володіння особи виключно з метою тимчасового доступу до відповідних речей та документів. Крім цього, надання особою таких речей і документів може бути здійснений і в добровільному порядку без використання встановленого статтями 159, 160 Кримінального процесуального кодексу України порядку їх отримання.

Ключові слова: *сторони кримінального провадження; тимчасовий доступ до речей і документів; житло; інше володіння особи.*

В статье на основании результатов анализа научной литературы и судебной практики рассмотрены процессуальные аспекты временного доступа к вещам и документам в жилье или другом владении лица. Акцентируется внимание на том, что в Уголовном процессуальном кодексе Украины не предусмотрен процессуальный порядок временного доступа к вещам и документам, который может быть связан с проникновением в жилье или иное владение лица. Сформулирован вывод, что, предоставляя разрешение на временный доступ к вещам и документам, находящимся во владении соответствующего лица, следственный судья, суд предоставляет разрешение на санкционированный доступ к жилью или другому владению лица исключительно в целях временного доступа к соответствующим вещам и документам. Кроме

этого, предоставление лицом таких вещей и документов может осуществляться и в добровольном порядке без использования установленного статьями 159, 160 Уголовного процессуального кодекса Украины порядка их получения.

Ключевые слова: стороны уголовного производства; временный доступ к вещам и документам; жилье; другое владение личности.

Постановка проблеми. Виконання завдань кримінального провадження доволі часто потребує втручання у сферу приватного життя та обмеження конституційних прав і свобод людини. Поміж іншого такі обмеження пов'язані із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження. Новелою Кримінального процесуального кодексу (КПК) України є запровадження інституту тимчасового доступу до речей і документів, що спрямований на підвищення дієвості кримінального провадження. Своєю чергою здійснення такого заходу забезпечення кримінального провадження може частково обмежити права особи, зокрема право на недоторканість житла чи іншого володіння особи.

Постановка завдань. У публікації на підставі аналізу наукової літератури та судової практики буде досліджено процесуальні аспекти тимчасового доступу до речей і документів, що може бути пов'язаний із проникненням у житло чи інше володіння особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання тимчасового доступу до речей та документів були предметом наукових досліджень таких учених: Ю. П. Аленіна, І. В. Гловюк, Т. О. Козубова, Є. І. Лисаченко, М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєва, О. С. Старенького, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, С. С. Чернявського та ін.

Попри вагомий доробок зазначених науковців, чимало аспектів проблематики, пов'язаної із цим заходом забезпечення кримінального провадження, залишаються недостатньо дослідженими. Водночас учені неодноразово акцентували на питаннях проведення різних процесуальних дій у житлі чи іншому володінні особи (А. А. Вознюк [1; 2], А. А. Грига [3], А. В. Дуда [4], С. В. Давиденко [5], Д. О. Маврик, В. Ю. Калугін [6] та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя, житла та кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатися в реалізацію цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюють на підставі закону й воно є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, захисту здоров'я чи моралі або захисту прав і свобод інших осіб [7].

Згідно з ч. 1 ст. 233 КПК України, ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, що ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, уста-

новлених частиною третьою ст. 233 цього Кодексу [8].

Водночас задля досягнення мети кримінального провадження відбуваються обмеження прав людини, зокрема обмеження права на недоторканість житла чи іншого володіння особи. Це відбувається під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, серед яких тимчасовий доступ до речей і документів.

З метою підвищення дієвості кримінального провадження чинний КПК України передбачає право сторін кримінального провадження ознайомитися з речами й документами, зробити копії, вилучити (здійснити виїмку), які знаходяться у володінні фізичної або юридичної особи, зокрема провести зазначені дії в житлі або іншому володінні особи.

Водночас застосування заходів забезпечення кримінального провадження обумовлене обов'язком сторони обвинувачення довести низку визначених кримінальним процесуальним законом обставин, які виправдовують потреби досудового розслідування в такому втручанні в конституційні права та свободи людини [9].

Кримінальний процесуальний кодекс України містить положення, які регулюють підстави та загальний порядок тимчасового доступу до речей і документів, проте окремо не передбачає проведення такого заходу забезпечення в житлі чи іншому володінні особи, як, наприклад, проведення огляду, обшуку, слідчого експерименту в житлі або іншому володінні особи.

Тимчасовий доступ до речей та документів не є слідчою (розшуковою) дією, а є заходом забезпечення

кримінального провадження, виконання якого спрямоване на досягнення дієвості провадження. Однак його можна розглядати як певний спосіб збирання доказів у кримінальному провадженні, коли в інший спосіб отримати докази неможливо, зокрема, потреба в проведенні яких може виникнути також під час втручання в приватну власність особи.

У контексті ст. 159 КПК України тимчасовий доступ до речей та документів – це один із видів заходів забезпечення кримінального провадження, який полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку).

На думку І. В. Гловюк, тимчасовий доступ до речей і документів – це захід забезпечення кримінального провадження, що полягає в зобов'язанні особи, яка володіє речами й документами, надати стороні кримінального провадження можливість ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити виїмку) [10, с. 293].

Натомість Є. І. Лисаченко визначає, що тимчасовий доступ до речей і документів є заходом процесуального примусу, пов'язаного з втручанням у права та свободи особи щодо права власності, що обумовлено потребами досудового розслідування [11, с. 216].

Тимчасовий доступ до речей і документів здійснюють на підставі ухвали слідчого судді, суду (ч. 2 ст. 159 КПК України).

Водночас слід зосередити увагу на наданні речей і документів осо-

бою, у володінні якої вони знаходяться в добровільному порядку. Із цього приводу Верховний Суд колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду, розглянувши справу № 761/480/19, дійшов такого висновку: якщо потерпілий на запит органу досудового розслідування добровільно надає документи, що містять доказову інформацію, то звернення до слідчого судді для отримання ухвали про тимчасовий доступ до речей та документів у цьому випадку необов'язкове.

Верховний Суд мотивує позицію тим, що, відповідно до ст. 93 КПК України, збирання доказів здійснюють сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом. Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб, речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом.

У межах кримінального провадження правом витребувати від будь-якої особи необхідні речі, документи, відомості тощо наділений слідчий.

Це право передбачене ч. 2 ст. 40 КПК України, що містить перелік повноважень слідчого, до якого, з огляду на п. 9, віднесено й право на звернення із запитом до державних органів, юридичних і фізичних осіб задля отримання речей, документів,

відомостей, необхідних для здійснення досудового розслідування, а в разі ненадання такої інформації в добровільному порядку – з використанням встановленого ст. 159, 160 КПК України механізму їх отримання [12].

Відповідно до ч. 1 ст. 160 КПК України, сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, за винятком зазначених у ст. 161 КПК України.

У частині другій цієї статті визначено вимоги до клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів, з яким звертається сторона кримінального провадження. Зокрема, у такому клопотанні має бути зазначено: стислий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подають клопотання; правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; речі й документи, тимчасовий доступ до яких планують отримати; підстави вважати, що речі й документи знаходяться або можуть знаходитися у володінні відповідної фізичної або юридичної особи; значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні; можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачають довести за допомогою цих речей і документів, у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів, що містять охоронювану законом таємницю;

обґрунтування необхідності вилучення речей та оригіналів або копій документів, якщо відповідне питання порушує сторона кримінального провадження.

З огляду на зміст положень ч. 1 ст. 86, ч. 2 і 3 ст. 93 КПК, застосування стороною кримінального провадження такого способу збирання доказів, як вилучення речей чи документів (ч. 7 ст. 163), під час отримання доступу до речей і документів можуть здійснювати у випадках, якщо: 1) особа, у володінні якої знаходяться речі або документи, не бажає добровільно передати їх стороні кримінального провадження або є підстави вважати, що вона не здійснить таку передачу добровільно після отримання відповідного запиту чи намагатиметься змінити або знищити відповідні речі або документи; 2) речі й документи, згідно зі ст. 162 КПК України, містять охоронювану законом таємницю і таке вилучення необхідне для досягнення мети застосування цього заходу забезпечення. В інших випадках сторона кримінального провадження може витребувати й отримати речі або документи за умови їх добровільного надання володільцем без застосування процедури, передбаченої главою 15 КПК України [13].

Обґрунтовуючи необхідність проведення тимчасового доступу до речей та документів, сторони кримінального провадження повинні довести, що є підстави вважати, що такі речі й документи знаходяться або можуть знаходитися у володінні відповідної фізичної або юридичної особи.

У сторін кримінального провадження, які звертаються з клопотанням, здебільшого не постає

питання, де саме повинні знаходитися відповідні речі й документи і хто є володільцем таких речей та документів. Наприклад, зрозуміло, що медична документація (історії хвороби, довідки, висновки тощо) знаходяться в певному медичному закладі, статутні та реєстраційні документи, договори, накази, розпорядження, особові справи – у комунальних підприємствах, інформація про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, зокрема отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання – в операторів і провайдерів телекомунікацій тощо.

Норми ст. 161 КПК України регламентують, що речами й документами, до яких заборонено доступ, є: 1) листування або інші форми обміну інформацією між захисником і його клієнтом чи будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги; 2) об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією.

Відповідно до ч. 1 ст. 165 КПК України, особа, яка зазначена в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів як володільць речей або документів, зобов'язана надати тимчасовий доступ до визначених в ухвалі речей і документів особі, зазначеній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду. Частина 4 цієї статті передбачає, що на вимогу володільця особа, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, має залишити копію вилучених оригіналів документів. Копії документів, які вилучають або оригінали яких вилучають, виготовляють з використанням копіювальної техніки, електронних засобів володільця (за його зго-

дою) або копіювальної техніки, електронних засобів особи, що пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів.

Отже, здійснення тимчасового доступу до речей і документів, які знаходяться у володінні особи, полягає в тому, що сторони кримінального провадження, яким надано дозвіл на здійснення тимчасового доступу до речей і документів, самостійно досліджують зазначені в ухвалі речі й документи за місцем їх знаходження, самостійно оглядають, виготовляють копії (або з використанням копіювальної техніки, електронних засобів володільця за його згодою), вилучають, якщо таке вилучення дозволено ухвалою слідчого судді, суду. Місцем знаходження таких речей і документів може бути й житло особи, службове, побутове приміщення, інші приміщення, які знаходяться у володінні особи, тощо.

Законодавчо закріплене визначення поняття житла та іншого володіння особи міститься в ст. 233 КПК України, відповідно до якої, житлом особи слід вважати будь-яке приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення та правового статусу, і пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Іншим володінням особи є транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого й іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи.

Верховний Суд колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду, розглянувши справу № 761/27114/14-к від 24 лютого 2021 року, дійшов висновку, що з метою захисту прав і законних інтересів осіб у кримінальному провадженні в системному тлумаченні ч. 2 ст. 233 КПК України володінням слід вважати фактичне володіння річчю (майном). Тобто фактичне володіння не варто ототожнювати з правом власності. Такий широкий підхід до тлумачення понять «житло», віднесення до «іншого володіння» офісних і службових приміщень, приміщень господарського, виробничого й іншого призначення незалежно від форм власності відповідає і прецедентній практиці Європейського суду з прав людини [14].

Приклад. Дунаєвецький районний суд Хмельницької області задовольнив клопотання про тимчасовий доступ до відеозапису з камери відеоспостереження, що знаходиться в житловому будинку, з можливістю здійснення копії цього відеозапису.

У клопотанні слідчого зазначено, що в АДРЕСА_1, ОСОБА_1, на підґрунті тривалих неприязних відносин, з метою спричинення шкоди, маючи намір на незаконне проникнення до житла та порушення недоторканості житла, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, що полягало в порушенні конституційних прав і свобод громадян України, передбачених ст. 30 Конституції України, відповідно до якої кожному гарантовано недоторканість житла, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, підійшов, через вікно, незаконно, всупереч волі володільця житлового будинку ОСОБА_2,

проник до однієї з кімнат житлового будинку, чим порушив його конституційне право на недоторканість житла.

Згідно зі ст. 163 КПК України, слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, якщо сторона кримінального провадження у своєму клопотанні доведе наявність достатніх підстав вважати, що ці речі або документи: 1) знаходяться або можуть знаходитися у володінні відповідної фізичної або юридичної особи; 2) самі по собі або в сукупності з іншими речами й документами кримінального провадження, у зв'язку з яким подається клопотання, мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні; 3) не становлять собою або не включають речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю.

А тому, з метою всебічного, повного й об'єктивного розслідування зазначеного кримінального правопорушення, збору доказів вчинення невідомою особою жіночої статі кримінального правопорушення, постала необхідність в отриманні доступу до речей та документів, а саме відеозапису з камери відеоспостереження, яка знаходиться в житловому будинку ОСОБА_2 в АДРЕСА_1.

Іншим способом отримати відомості, зазначені вище, неможливо, оскільки вони знаходяться в приватному користуванні фізичної особи [15].

Оскільки тимчасовий доступ до речей і документів не є слідчою (розшуковою) дією, а є заходом забезпечення кримінального провадження, відповідні особи, отримавши дозвіл на тимчасовий доступ до речей і

документів, не мають права самостійно відшукувати речі й документи, проводити огляд у приміщенні фізичної особи, заходити та оглядати інші приміщення, які знаходяться у володінні особи, тощо. Також це стосується випадку, коли орган досудового розслідування намагається легалізувати проведення огляду чи обшуку в житлі або іншому володінні особи, проведеного без ухвали слідчого судді, шляхом подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів після проведення такого огляду, обшуку, наприклад, з метою вилучення речей і документів. З приводу такого питання Колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду, розглянувши справу № 623/4131/15-к, дійшла висновку, що клопотання про тимчасовий доступ до володіння особи, подане до суду після обшуку, проведеного без ухвали слідчого судді, не є виконанням обов'язку звернутися з клопотанням про проведення обшуку, що зумовлює недопустимість протоколу обшуку як доказу.

Зокрема, Ухвалою апеляційного суду скасовано вирок місцевого суду від 10 травня 2016 року та закрито кримінальне провадження за обвинуваченням ОСОБА_4 за ч. 1 ст. 263 КК України на підставі п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України, у зв'язку з невстановленням достатніх доказів для доведення його винуватості й вичерпання можливості їх отримання.

Як убачається зі справи, усупереч зазначеним вимогам кримінального процесуального закону, після здійсненого 08 січня 2015 року працівниками правоохоронного органу огляду автомобіля орган досудового розслідування не звернувся з клопотан-

ням про проведення обшуку до слідчого судді, а 12 січня 2015 року подав лише клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, а саме: до автомобіля ОСОБА_4, та ухвалою слідчого судді від 14 січня 2015 року було надано тимчасовий доступ до автомобіля з метою його вилучення для запобігання можливості внесення змін у його технічний стан.

Тобто ухвали слідчого судді про надання дозволу на обшук автомобіля органом досудового розслідування в цій справі отримано не було, у зв'язку з чим апеляційний суд дійшов правильного висновку про здійснення зазначеної слідчої дії з порушенням вимог кримінального процесуального закону, передбачених ч. 2 ст. 237, ч. 2 ст. 233 КПК України.

Колегія суддів погоджується з рішенням суду апеляційної інстанції про недопустимість такого доказу, з огляду на положення ст. 86, 87 КПК України [16].

Вищий спеціалізований суд України в п. 9 Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 року зазначає: аналіз судової практики засвідчує, що застосуванням заходу забезпечення кримінального провадження органи досудового розслідування намагаються досягти мети, яка саме таким заходам не властива. Зокрема, це стосується випадків, коли в клопотанні порушують питання про тимчасовий доступ до речей і документів з метою збирання доказів.

Клопотання слідчих в окремих випадках ґрунтуються на необхідності правомірного доступу й вилу-

чення речей, які можуть бути речовими доказами. Проте поза увагою слідчого, прокурора, слідчого судді залишається та обставина, що збирання доказів, серед яких і речові, відбувається через інститут слідчих дій (зокрема, вилучення під час огляду, проведення обшуку). У таких випадках неправильне розуміння органами досудового розслідування, слідчими суддями положень кримінального процесуального закону фактично зумовлює підміну слідчих дій заходом забезпечення кримінального провадження. Згідно з ч. 4 ст. 132 КПК України, для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя зобов'язаний врахувати можливість без застосовуваного заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі й документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні. У цьому контексті необхідно враховувати, що речі й документи могли би бути отримані шляхом проведення слідчих дій, тобто без застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України, саме слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [17].

Висновки. Підсумовуючи, слід зауважити, що задля досягнення мети кримінального провадження доводиться вдаватися до обмеження прав людини, зокрема її права на недоторканість житла чи іншого володіння особи. За загальним правилом тимчасовий доступ до речей і документів здійснюють на підставі ухвали слідчого судді, суду. Тож,

постановляючи ухвалу про надання тимчасового доступу до речей та документів, що знаходяться у володінні відповідної особи, слідчий суддя, суд надає дозвіл на санкціонований доступ до житла чи іншого володіння особи виключно з метою тимчасового доступу до відповідних речей та документів.

Крім цього, надання особою таких речей і документів може бути

здійснене в добровільному порядку без використання встановленого ст. 159, 160 КПК України порядку їх отримання.

Загалом питання проведення різних процесуальних дій у житлі чи іншому володінні особи в кримінальному провадженні є дискусійними, тому потребують детальнішого дослідження.

Список використаних джерел

1. Вознюк А. А., Грига М. А., Дуда А. В. Порядок проникнення до житла або іншого володіння особи: актуальні проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (119). С. 68–82. <https://doi.org/10.33270/01211192.68>
2. Затримання уповноваженою службовою особою: метод. рек. / [А. А. Вознюк, О. С. Осетрова, О. Ю. Хабло, В. В. Бурлака та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. С. Чернявського. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 64 с.
3. Грига М. А. Деякі процесуальні та тактичні недоліки під час організації і проведення обшуку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 195–197.
4. Вознюк А., Дуда А., Арешонков В. Затримання уповноваженою службовою особою в житлі чи іншому володінні особи: актуальні проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 4 (121). С. 7–16. <https://doi.org/10.33270/01211214.7>
5. Давиденко С. В., Мавдрік Д. О. Проблеми вдосконалення правового регулювання процедури проведення обшуку слідчим, дізнавачем, прокурором. *Актуальні проблеми держави та права*. 2021. № 90. С. 51–63. <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3207>
6. Калугін В. Ю. Правова регламентація невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи в ході досудового розслідування. Організаційно-правові аспекти досудового слідства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 159–163. <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.3.28>
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>
9. Узагальнення практики розгляду слідчими суддями місцевих загальних судів Кіровоградської області клопотань про надання тимчасового доступу до речей і документів, станом на 01 жовтня 2013 року. URL: <https://kra.court.gov.ua/sud1190/150/1564>
10. Гловюк І. В., Андрусенко С. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід кримінального провадження, спрямований на збирання і оцінку доказів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3. С. 293–297.
11. Лисаченко Є. І. Про деякі питання регламентації повноважень слідчого судді з розгляду клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 215–223.

12. Постанова Верховного суду колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 761/480/19 від 06 жовтня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173613>

13. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 № 223-559/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text>

14. Постанова Верховного суду колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 761/27114/14-к від 24 лютого 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95241997>.

15. Рішення у справі № 674/341/20 від 18 березня 2020 року. Реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88290624>

16. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав і свобод людини. Рішення внесені до ЄДРСР за період з 2018 року по жовтень 2020 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KKS_VS.pdf.

17. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14#Text>.

References

Vozniuk, A.A., Hryha, M.A., & Duda, A.V. (2021). Poriadok pronyknennia do zhytla abo inshoho volodinnia osoby: aktualni problemy teorii ta praktyky [The order of penetration into the home or other property of a person: current issues of theory and practice]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2(119), 68–82. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211192.68> [in Ukrainian].

Vozniuk, A.A., Osetrova, O.S., & Khablo, O.Yu. (et al.). (2019). *Zatrymannia upovnovazhenoiu sluzhbovuiu osoboiu [Detention by an authorized official]*. S.S. Cherniavskiy (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

Hryha, M.A. (2020). Deiaki protsesualni ta taktychni nedoliky pid chas orhanizatsii i provedennia obshuku [Some procedural and tactical shortcomings during the organization and conduct of the search]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical law*, 2, 195–197 [in Ukrainian].

Vozniuk, A., Duda, A., & Areshonkov, V. (2021). *Zatrymannia upovnovazhenoiu sluzhbovuiu osoboiu v zhytli chy inshomu volodinni osoby: aktualni problemy teorii ta praktyky [Detention by an authorized official in a person's home or other property: current issues of theory and practice]*. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4(121), 7–16. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211214.7> [in Ukrainian].

Davydenko, S.V., & Mavdryk, D.O. (2021). Problemy vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання protsedury provedennia obshuku slidchym, diznavachem, prokurorom [Problems of improving the legal regulation of the search procedure by an investigator, coroner, prosecutor]. *Aktualni problemy derzhavy ta prava, Current issues of state and law*, 90, 51–63. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3207> [in Ukrainian].

Kaluhin, V.Yu. (2020). Pravova rehlementatsiia nevidkladnykh vypadkiv pronyknennia do zhytla chy inshoho volodinnia osoby v khodi dosudovoho rozsliduvannia. Orhanizatsiino-pravovi aspekty dosudovoho slidstva [Legal regulation of urgent cases of intrusion into the home or other property of a person during the pre-trial investigation. Organizational and

legal aspects of pre-trial investigation]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys, South Ukrainian Law Journal*, 3, 159–163. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.3.28> [in Ukrainian].

Hloviuk, I.V., & Andrusenko, S.V. (2013). Tymchasovy dostup do rechei i dokumentiv yak zakhid kryminalnoho provadzhennia, spriamovanyi na zbyrannia i otsinku dokaziv [Temporary access to things and documents as a measure of criminal proceedings aimed at gathering and evaluating evidence]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical law*, 3, 293–297. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2488/Holoviuk%20I.V.%2c%20Andrusenko%20S.V..pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

Lysachenko, Ye.I. (2019). Pro deiaki pytannia rehlamentatsii povnovazhen slidchoho suddi z rozhliadu klopotan pro tymchasovy dostup do rechei i dokumentiv [On some issues of regulation of the powers of the investigating judge to consider requests for temporary access to things and documents]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva, Bulletin of criminal proceedings*, 3, 215–223 [in Ukrainian].

E. Kuzmichova-Kyslenko, *Candidate of Legal Sciences/PhD, Senior Lecturer
Department of Criminal Procedure National Academy of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-3212-5652*

Temporary access to items and documents in housing or other owners

Execution of the tasks of criminal proceedings quite often requires interference in the sphere of private life, restriction of constitutional human rights and freedoms. Among other things, such restrictions are related to the application of measures to ensure criminal proceedings. A novelty of the Criminal Procedure Code of Ukraine is the introduction of the institution of temporary access to things and documents, which is aimed at achieving the objectives of criminal proceedings. But in turn, the implementation of such a measure to ensure criminal proceedings may to some extent limit the rights of the person, in particular, the right to inviolability of the home or other property of the person.

The current Criminal Procedure Code of Ukraine contains provisions governing the grounds and general procedure for temporary access to things and documents, but does not provide for such a security measure in housing or other property of a person, such as inspection, search, investigative experiment in housing or other possession of a person.

Temporary access to things and documents is not an investigative (search) action, but a measure to ensure criminal proceedings, the implementation of which is aimed at achieving the effectiveness of the proceedings. However, it can be seen as a way of gathering evidence in criminal proceedings, when it is not possible to obtain evidence in any other way, including the need to conduct it when interfering with a person's private property.

It is concluded that by granting temporary access to things and documents in the possession of the person concerned and requiring such an event in the home or other possession of the person, the investigating judge, the court grants permission

for authorized access to housing or other property solely for temporary access to relevant items and documents.

In addition, the provision of such things and documents by a person may be carried out on a voluntary basis without the use of the mechanism for obtaining them established by Articles 159 and 160 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Keywords: *parties to criminal proceedings; temporary access to things and documents; housing; other personal property.*

Трибуна молодого вченого

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.13

УДК 342.9

Кобко Є. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управ-
ління та адміністрування Націо-
нальної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3121-0823

ДОСВІД США У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, узагальнено досвід Сполучених Штатів Америки у сфері забезпечення національної безпеки. Розкрито положення норм чинного законодавства США у відповідній сфері. Виокремлено коло суб'єктів, діяльність яких спрямована на забезпечення національної безпеки США. Опрацьовано можливості застосування досвіду цієї країни в українських реаліях.

Ключові слова: США, зарубіжний досвід, правове регулювання, забезпечення, національна безпека.

В статье, основываясь на анализе научных взглядов ученых, обобщен опыт Соединенных Штатов Америки в сфере обеспечения национальной безопасности. Раскрыты положения норм действующего законодательства США в соответствующей сфере. Выделен круг субъектов, деятельность которых направлена на обеспечение национальной безопасности США. Разработаны возможности применения опыта этой страны в украинских реалиях.

Ключевые слова: США, зарубежный опыт, правовое регулирование, обеспечение, национальная безопасность.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні, питання забезпечення національної безпеки є чи не найактуальнішим за всі роки незалежності. Все це вимагає комплексного вдосконалення відповідної сфери, що в свою чергу є неможливим без проведення змістовних наукових досліджень в вказаному напрямку. А особливо актуальним є вивчення зарубіжного досвіду забезпечення національної безпеки. Як слушно підк-

реслює С. В. Бондар, вивчення зарубіжного досвіду є важливим напрямом у сучасній юриспруденції. На сьогодні є необхідним визначення ключових тенденцій розвитку правових систем сучасності та їх впливу на формування окремих правових інститутів [1, с. 103; 2]. В першу чергу, в розрізі вказаної проблематики, необхідно присвятити увагу досвіду Сполучених Штатів Америки, адже саме ця країна вже протягом багатьох років є своєрідним еталоном у

сфері забезпечення національної безпеки.

В іноземних державах одними із найважливіших документів у сфері забезпечення національної безпеки та в питаннях процесу прийняття рішень та управління займають концептуальні засадничі документи політичного характеру. Здебільшого їх називають у відповідності з національними традиціями та особливостями, однак у цілому згідно з функцією вони типові: в США це Стратегія національної безпеки США, у ФРН це «Біла книга» про безпеку, в Туреччині – «Політичний документ про національну безпеку» [3, с. 3-4]. У цілому, підкреслює М. П. Стрюк, такі документи висвітлюють систему офіційних поглядів на роль відповідної держави у світовому порядку, її національні цінності, завдання, цілі та інтереси, яких вона намагається досягнути та забезпечити зовнішній та внутрішній політиці, разом із тим містить і норми про сили, засоби та способи попередження або знешкодження загроз як ззовні, так і зсередини держави. На основі таких стратегій вибудовується законодавча база, яка вже визначає основи організації та принципи функціонування системи забезпечення національної безпеки. Водночас такі стратегічні документи містять положення, які стають орієнтиром для формування та реалізації єдиної загальнодержавної політики у сфері захисту національних інтересів, розробки більш вузьких концепцій та доктрин забезпечення національної безпеки в найважливіших сферах на кшталт військової, міжнародної, економічної, екологічної, інформаційної [3, с. 3-4].

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені вдосконаленню сфери забезпечення національної безпеки, у своїх наукових працях

розглядали: С.В. Бондар, Р.Я. Заяць, М. П. Стрюк, А.Г. Мосейко, В. О. Негодченко, В.А. Ліпкан, О.О. Юрченко, Л. В. Буга, Г. П. Ситник, В.Ф. Смолянчук та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових досліджень, вчені недостатньо уваги приділяли вивченню зарубіжного досвіду забезпечення національної безпеки в державі.

Мета і завдання дослідження.

Метою статті є вивчення позитивного досвіду Сполучених Штатів Америки у сфері забезпечення національної безпеки. Задля досягнення вказаної мети вбачається необхідним вирішити наступні завдання: здійснити аналіз чинного законодавства США, яке регулює сферу забезпечення національної безпеки; опрацювати можливості використання відповідного досвіду для України.

Виклад основного матеріалу.

Ключовим нормативним документом у сфері національної безпеки США є Закон «Про національну безпеку», який був підписаний президентом США Гаррі С. Труменом у липні 1947 року. Саме вказаним нормативно-правовим актом було реорганізовано структуру збройних сил США після Другої світової війни. Він заснував посаду міністра оборони для нагляду за національним військовим відомством, а також заснував Раду національної безпеки (РНБ) та окремі департаменти для кожного виду збройних сил. Він передбачав координацію збройних сил з іншими департаментами та агентствами уряду, що займаються національною безпекою, такими як Центральне розвідувальне управління (ЦРУ), а також нагляд з боку президента та Конгресу щодо питань національної розвідки [4].

Заявлена мета Закону полягала у тому, щоб «надати комплексну про-

граму майбутньої безпеки Сполучених Штатів». Для цього до акту було внесено кілька організаційних змін. Він об'єднав колишнє міністерство війни та військово-морське міністерство (до якого також входив корпус морської піхоти США) у міністерство оборони (DoD), до складу якого також входили міністерства сухопутних військ та військово-повітряних сил. Реорганізація була спрямована на створення чіткої і прямої лінії управління усіма військовими службами, усунення дублювання зусиль у Міністерстві оборони (особливо у галузі досліджень та інженерії), забезпечення більш ефективного та економічного управління в оборонній установі. Забезпечити єдиний стратегічний напрямок збройних сил та полегшити дії збройних сил під єдиним командуванням. Хоча реорганізацію не було зроблено для створення єдиного начальницького штабу збройних сил або загального генерального штабу, законом було засновано Об'єднаний комітет начальників штабів (JCS) для консультування президента з військової стратегії та планування [4].

Відповідно до Закону США «Про національну безпеку» в США існує Рада національної безпеки, яка складається з: 1) Президента; 2) віце-президента; 3) державного секретаря; 4) міністра оборони; 5) міністра енергетики; 6) директора із взаємної безпеки; 7) голови Ради з ресурсів національної безпеки; і 8) секретаря та заступника секретарів інших виконавчих департаментів та військових відомств, голови Ради з боєприпасів та голови Ради з досліджень та розробок, які призначаються Президентом за порадою та за згодою Сенату.

У рамках Ради національної безпеки створюється комітет, відомий як Комітет із зовнішньої розвідки, до складу якого входять: директор національної розвідки; державний секретар;

Міністр оборони; помічник президента з питань національної безпеки, який має виконувати функції голови Комітету; інші члени, яких може призначити Президент. Ключова функція Комітету полягає в тому, щоб допомагати Раді в її діяльності через: виявлення розвідувальних даних, необхідні захисту інтересів національної безпеки Сполучених Штатів, як зазначено Президентом; встановлення пріоритетів (включаючи пріоритети фінансування) серед програм, проєктів та заходів, що відповідають таким інтересам та вимогам; і встановлення політики щодо ведення розвідувальної діяльності Сполучених Штатів, включаючи відповідні ролі та місії для елементів розвідувальної спільноти та відповідні цілі діяльності зі збору розвідданих [5]. Під час виконання своїх функцій Комітет повинен: проводити щорічну оцінку інтересів національної безпеки Сполучених Штатів; щорічно та в будь-який інший час, який може бути потрібний Раді, визначати розвідувальні дані, необхідні для задоволення таких інтересів, та встановлювати порядок черговості збору та аналізу таких розвідувальних даних; і проводити щорічний огляд елементів розвідувального співтовариства, щоб визначити успіх таких елементів у збиранні, аналізі та розповсюдженні розвідданих, зазначених у підпункті [5].

Варто також відзначити, що Конгрес США вважає, що у штаті Ради національної безпеки має бути спеціальний радник президента з міжнародної релігійної свободи, чия посада має бути порівнянна з посадою директора в Адміністрації президента. Спеціальний радник повинен служити як джерело для посадових осіб виконавчої влади, збираючи та зберігаючи інформацію про факти та обставини порушень свободи віросповід-

дання (як це визначено у розділі 3 Закону про свободу віросповідання у світі 1998 р.) та виносячи політичні рекомендації. Спеціальний радник повинен підтримувати зв'язок з Послом з особливих доручень з питань свободи віросповідання у світі, Комісією Сполучених Штатів зі свободи віросповідання у світі, Конгресом та, по можливості, релігійними неурядовими організаціями.

Як відзначалось раніше, важливе значення у забезпеченні національної безпеки відіграє Стратегія національної безпеки Сполучених Штатів Америки. Чинна Стратегія була прийнята наприкінці 2017 року, з помірних представлених є напевно найбільш відвертою та агресивною в своїх програмних положеннях. На самому початку документу чітко зазначається, що конкуренція між ключовими країнами знову виходить на перший план, Китай та Російська Федерація чітко вказуються як «ревізіоністські держави», які своїми діями кидають виклик інтересам держави США. В Стратегії прописані 5 основних загроз, і на відміну від попередніх редакцій вони мають чіткий та персоніфікований характер, ними виступають 4 країни (Росія, Китай, Іран, КНДР) та тероризм. В документі прописано, що саме ядерна зброя є запорукою стримування Сполученими Штатами Америки загарбницької політики вказаних країн. Знову підтверджується значна роль кібер-простору як потенційного плацдарму для можливих загроз, саме з боку Російської Федерації та Китаю, оскільки за останні роки ці держави дуже вправно використовують нові методи боротьби для поширення свого впливу. В даній редакції Стратегії знову дублюється вже знайоме правило колективних контрдій по відношенню до політики Російської Федерації, маючи на увазі, що не тільки США буде виступати супротив-

ником у цьому новому форматі світових відносин, але і блок НАТО, як цілісна бойова одиниця [6].

Законодавець США відзначає, що в умовах сьогодення важливою загрозою національній безпеці є пандемія COVID-19. Хоча пандемії можуть розгортатися у глобальному масштабі, різні країни стикаються з ними по-різному, часто із різним рівнем успіху. Ця глобальна криза, що все ще розвивається, в галузі охорони здоров'я демонструє, наскільки широко поширене захворювання загрожує не тільки фізичному благополуччю громадян, а й соціально-економічним структурам. Тим часом, глобальні заходи реагування на COVID-19 показали, як уряди можуть захиститися від таких криз. Високоінфекційний характер хвороби змусив багато підприємств тимчасово або назавжди закрити свої двері. Це спричинило значні втрати доходів. Оскільки підприємства закрилися або обмежили свої послуги, це призвело до звільнень та скорочення робочого часу. Лише у США через COVID-19 рівень безробіття збільшився з менше ніж 4% до понад 10%. Наслідки пандемії торкнулися різних галузей непропорційно великою мірою, причому деякі галузі постраждали особливо сильно. Приклади включають індустрію подорожей та гостинності. Сукупний вплив втрати доходів та зростання безробіття поставило багато країн на межу рецесії та призвело до бурхливої активності на фондовому ринку, яка вплинула на багатьох американських інвесторів.

Завершуючи розгляд досвіду США М. П. Стрюк робить слушний висновок про те, що США в питаннях побудови сучасної системи національної безпеки і оборони пройшли тривалий час становлення. Після Другої світової війни засадничі та фундаментальні документи у сфері

безпеки й відповідне законодавство реагувало на ті виклики, які постали перед США, разом із тим подібні документи зазнавали трансформації. Після розпаду СРСР головними загрозами перед США поставали терористичні організації. Згодом до головних загроз у таких документах стали визначатись економічні та екологічні проблеми. У стратегії національної безпеки США адміністрації Д. Трампа вперше за тривалий час загрозою стали вважатись конкретні держави: КНР, Іран, Російська Федерація, Північна Корея. Варто наголосити на ефективності механізму прийняття управлінських рішень в США, коли разом із налагодженою системою стримувань і противаг президент США має значні повноваження стрімко реагувати на зовнішні та внутрішні виклики й визначати основні засади зовнішньої політики США [7, с. 178].

Не можна не відмітити позицію А. Г. Мосейко та В. О. Негодченко. Автори цілком справедливо відзначають, що в основі забезпечення безпеки США для досягнення національних інтересів знаходяться національні цінності, національна ідея. В Україні пошук «національної ідеї» поки що триває. У США інформація, якою розвідувальне співтовариство забезпечує всі зацікавлені структури, відповідальні за прийняття рішень, а також для підтримання правопорядку і захисту навколишнього середовища, має адресну спрямованість. В Україні інформація в сфері безпеки не завжди має адресну спрямованість, що свідчить про відсутність системного підходу в оцінці і аналізі інформації і слабку координацію між відомствами. Стратегія національної безпеки США містить розділи, присвячені окремим регіонам світу, але віддає перевагу забезпеченню своїх національних інтересів в Європі і Євразії [8, с. 239]. В Україні, на жаль, регіональні пріоритети не відображені в «Стратегії національної безпеки України».

США займають домінуюче місце за ефективністю координації різних відомств у сфері забезпечення національної безпеки. В Україні поки відсутні реальні механізми в цій галузі. У США широко використовується інтелектуальний потенціал аналітичних центрів у формуванні політики в сфері національної безпеки і підготовці високопрофесійних кадрів для роботи в адміністрації Президента й апараті Конгресу. В Україні також існують науководослідні та аналітичні організації, які здійснюють окремі дослідження в сфері національної безпеки, однак це не відіграє належної ролі при виробленні рішень, а рівень професіоналізму досить часто не є визначальним критерієм при підборі кадрів у державні структури [8, с. 239].

Висновки. Таким чином, на сьогоднішній день слід визнати, що Сполучені Штати Америки є тією країною, в якій питанню забезпечення національної безпеки приділяється суттєва увага. Про зазначене свідчить те, що на вказану сферу спрямовується велика кількість фінансових, матеріально-технічних, людських ресурсів, тощо. Це, в свою чергу призвело до зростання авторитету цієї країни на світовій геополітичній арені. Із позитивного досвіду, який сучасній Україні необхідно перейняти, є наступний: по-перше, усунення дублювання компетенції різних суб'єктів забезпечення національної безпеки в країні; по-друге, створення прямої лінії управління відомствами, чия діяльність спрямована на забезпечення національної безпеки; по-третє, запровадження окремої посади радника президента з міжнародної релігійної свободи. І, безумовно, окремими важливими напрямками є підвищення правової свідомості населення, а також збільшення фінансового та матеріально-технічного суб'єктів, які реалізують державну політику у цьому напрямку.

Список використаних джерел

1. Бондар С. В. Рішення адміністративного суду : сутність, особливості, порядок ухвалення і проголошення : дисертація. Київ : Київський університет права Національної академії наук України. 2015. 204 с.
2. Заяць Р. Я. Адміністративно-правове забезпечення діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України: монографія. Харків. ХНУВС. 2018. 417 с.
3. Забезпечення безперервності процесу управління у сфері національної безпеки. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень: веб-сайт. URL : <http://old2.niss.gov.ua/articles/3257>
4. Intelligence military science (Alternate titles: military intelligence) URL: <https://www.britannica.com/topic/intelligence-military>
5. Tational security act. Public Law 235 of July 26, 1947; 61 STAT. 496.
6. Стратегії національної безпеки США 2010, 2015 та 2018 років: порівняння / URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/strategiyi-natsionalnoyi-bezpeky-ssha-2010-2015-ta-2018-rokiv-porivnyannya/>
7. Стрюк М. П. Досвід США в системі управління сектором безпеки і оборони. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Вип. 87 / редкол.: Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2020. С. 172-178.
8. Мосейко А. Г., Негодченко В. О. Досвід Сполучених штатів Америки щодо публічного адміністрування в сфері національної безпеки. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 323-329. <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-48>

References

- Bondar, S. V. *Rishennya administrativnogo sudu : sutnist, osoblivosti, poryadok uhvalennya i progoloshennya* : disertaciya. Kiyiv : Kiyivskij universitet prava Nacionalnoyi akademiyi nauk Ukrayini. 2015. 204 s.
- Zayac, R. Ya. *Administrativno-pravove zabezpechennya diyalnost*. Harkiv. HNUVS, 2018.
- Stryuk, M. P. *Dosvid SShA v sistemi upravlinnya sektorom bezpeki i oboroni. Aktualni problemi derzhavi i prava* : zb. nauk. pr. Vip. 87 / redkol.: G. I. Chanisheva (golov. red.) ta in. Odesa : Gelvetika, 2020. S. 172-178.
- Mosejko, A. G., Negodchenko, V. O. *Dosvid Spoluchenih shtativ Ameriki shodo publichnogo administruvannya v sferi nacionalnoyi bezpeki. Pravo i suspilstvo*. 2019. № 4. S. 323-329. <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-48>

Ye. Kobko, PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of Public Administration and Administration of the National Academy of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-3121-0823

U.S. National Security Experience

It is noted that the United States of America is the country in which the issue of national security is given significant attention. This is evidenced by the fact that a large number of financial, logistical, human resources, etc. are directed to this area. This, in turn, has led to the growth of this country's authority in the world geopolitical arena.

Emphasis is placed on the fact that the US National Security Council has a position of special adviser to the President on international religious freedom, whose position should be comparable to the position of director in the Presidential Administration. The Special Adviser should serve as a source for executive officials, gathering and storing information on the facts and circumstances of violations of religious freedom (as defined in Section 3 of the World Religious Freedom Act 1998) and making policy recommendations. The Special Adviser should liaise with the Ambassador on Special Assignments on Religious Freedom in the World, the United States Commission on Religious Freedom in the World, Congress, and, where possible, religious non-governmental organizations.

It is emphasized that the positive experience of the United States, which modern Ukraine needs to adopt, is as follows: first, the elimination of duplication of competencies of various actors in national security in the country; secondly, the creation of a direct line of management of agencies whose activities are aimed at ensuring national security; third, the introduction of a separate position of the President's Adviser on International Religious Freedom. And, of course, some important areas are raising the legal awareness of the population, as well as increasing the financial and logistical entities that implement public policy in this direction.

Keywords: *USA; foreign experience; legal regulation; provision; national security.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.14
УДК 342.9

Черкаський Р. А.,
кандидат наук з державного
управління
ORCID: 0000-0003-1206-7774

РІВНІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ

Обґрунтовано, що найбільш доцільно виділяти три ключові рівні запобігання та протидії злочинності органами Державної митної служби України: загальнодержавний, центральний-відомчий та регіональний. Встановлено, що на загальнодержавному рівні діяльності Державної митної служби як суб'єкта протидії та запобігання злочинності відбувається формування державної політики в галузі запобігання та протидії порушенням митних правил та вчиненню злочинів у митній сфері держави, а також практики її реалізації. Акцентовано увагу на тому, що на центральній-відомчій рівні протидії та запобігання злочинності Державної митної служби реалізуються ключові управлінські рішення щодо планування, проведення та забезпечення, у тому числі інформаційного, роботи всієї організаційно-штатної структури служби в аспекті протидії правопорушенням митних правил, а також запобігання та протидії злочинам в митній сфері нашої країни. Наголошено, що регіональний рівень – фактично, «низова» ланка роботи основних реалізаторів державної митної політики та політики в галузі запобігання та протидії порушенням митних правил та злочинам – митниці та митних постів.

Ключові слова: Державна митна служба, протидія та запобігання злочинності, рівні.

В статье, опираясь на анализ научных взглядов ученых и нормы действующего законодательства Украины, выделены и охарактеризованы следующие уровни деятельности Государственной таможенной службы как субъекта противодействия и предотвращения преступности. Установлено, что на общегосударственном уровне деятельности Государственной таможенной службы происходит формирование государственной политики в области предотвращения и противодействия нарушениям таможенных правил и совершению преступлений в таможенной сфере, а также практике ее реализации. Акцентируется внимание на том, что на центрально-ведомственном уровне противодействия и предотвращения преступности реализуются ключевые управленческие решения по планированию, проведению и обеспечению, в том числе информационного, работы всей организационно-штатной структуры службы в аспекте противодействия правонарушению таможенных правил, а также предотвращение и противодействие преступлениям в таможенной сфере нашей страны.

Ключевые слова: Государственная таможенная служба, противодействие и предотвращение преступности, уровни.

Постановка проблеми. Державна митна служба України володіє особливим адміністративно-правовим статусом, який дозволяє виконувати їй низку важливих завдань та функцій у митній сфері взагалі, та у напрямку запобігання та протидії злочинності зокрема. При цьому варто відзначити той факт, що свою роботу дане відомство здійснює на різних рівнях та напрямках, що власне обумовлено специфікою як сфери протидії та запобігання злочинності, так і власне правовим статусом ДМС, як суб'єкта, що здійснює свою діяльність у вказаних напрямках. А тому, важливе теоретичне значення мають наукові дослідження, присвячені встановленню та характеристиці рівнів запобігання та протидії злочинності органами Державної митної служби.

Стан дослідження. Питання протидії та запобігання злочинності неодноразово потрапляли у поле зору різних фахівців, зокрема їм приділяли увагу: Ю. М. Антонян, В. Д. Воднік, Н. Ф. Кузнецова, О. Г. Кулик, О. М. Литвинова, С. Ю. Лукашевич, Н. Ю. Мельничук, М. Г. Тома та багато інших. Утім, як спільний недолік, варто вказати той факт, що вчені занадто мало уваги звертали на проблематику рівнів запобігання та протидії злочинності органами Державної митної служби.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є встановити та охарактеризувати рівні запобігання та протидії злочинності органами Державної митної служби. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, що регулює діяльність Державної митної служби; встановити рівні діяльності даного центрального органу виконавчої вла-

ди у відповідному напрямку.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна статті полягає у тому, що в роботі, спираючись на аналіз норм чинного законодавства, виокремлено та охарактеризовано рівні запобігання та протидії злочинності органами Державної митної служби.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження зауважимо, що в роботі органів Державної митної служби, рівні правоохоронного впливу на злочинність пов'язані із структурою зазначеного відомства. В наукових колах зазначена концептуальна думка жодним чином не спростовується та не доводиться науковцями, проте, її вірність можна довести, опираючись на положеннях чинного законодавства України, у тому числі в галузі роботи органів Державної митної служби України.

На вищому або ж загальнодержавному рівні діяльність Держмитслужби щодо запобігання та протидії злочинності координується Міністерством фінансів України (далі – Мінфін), яке координує та спрямовує роботу центрального органу виконавчої влади в сфері митних відносин. Відповідно до Постанови КМУ «Про затвердження положення про Міністерство фінансів України» від 20.09.2014 №375 Мінфін є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Мінфін є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову, бюджетну та боргову політику, державну політику у сфері міжбюджетних відносин та місцевих бюджетів, державну політику у сфері державного пробірничого контролю, бухгалтерського обліку та аудиту, а також забезпечує формування та реалізацію державної політи-

ки у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, державного фінансового контролю, державного внутрішнього фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, забезпечує формування державної політики у сфері організації та контролю за виготовленням цінних паперів [1].

На перший погляд, діяльність Мінфіну жодним чином не пов'язана із роботою Державної митної служби України щодо запобігання та протидії злочинності на території нашої держави. Проте, такий висновок є неправильним. Перш за все, як представник вищого рівня запобігання та протидії злочинності Мінфін формує митну політику, а також політику в галузі запобігання порушення митного законодавства та митних правил. Тобто, даний центральний орган виконавчої влади будує поле діяльності Державної митної служби, визначає цілі роботи органу, у тому числі з питань запобігання та протидії окремим видам злочинів в галузі митної справи та злочинності в цілому. Окрім того, необхідно відмітити «загальнодержавність» вказаного рівня.

Варто також відмітити вагому нормотворчу діяльність Мінфіну. Так, міністерство видає управлінсько-розпорядчі документи, які передбачають напрями вдосконалення застосовуваних в роботі Держмитслужби механізмів, які спрямовані на боротьбу та профілактику у сфері порушень митного законодавства і правил. Наприклад, варто відмітити Накази Мінфіна від 09.06.2020 № 281 «Про за-

твердження Порядку застосування заходів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності та взаємодії митних органів з правовласниками, декларантами та іншими заінтересованими особами та Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України», а також від 09.06.2020 № 282 «Про внесення змін до Порядку реєстрації у митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону» [2].

Наступний рівень, можна визначити, як «центральный-відомчий», адже основний масив передбачених ним заходів щодо запобігання та протидії злочинності органами Держмитслужби здійснюється на рівні голови відомства та центрального апарату. Варто відмітити, що за своїми обсягами даний рівень розповсюджує свій вплив на всю структуру Державної митної служби. Ключовим суб'єктом в межах даного рівня виступає Голова Держмитслужби, який: забезпечує виконання Держмитслужбою наказів Мінфіну та доручень Міністра фінансів з питань, що належать до компетенції Держмитслужби; забезпечує взаємодію Держмитслужби із структурними підрозділами Мінфіну, визначеними Міністром фінансів відповідальними за взаємодію з Держмитслужбою; звітує перед Міністром фінансів про виконання планів роботи Держмитслужби та покладених на неї завдань, про усунення порушень і недоліків, виявлених під час проведення перевірок діяльності Держмитслужби та її територіальних органів, а також про притягнення до відповідальності посадових осіб і працівників, винних у допущених порушеннях; підписує міжнародні договори України відповідно до наданих повноважень і таке інше [3].

Отже, Голова державної митної служби України забезпечує діяльність

органу та всіх без виключення віднесених до його структури підрозділів, у тому числі територіальних митниць із запобігання та протидії злочинності та реалізації митної політики в цілому. Зазначена діяльність здійснюється керівником особисто, наприклад, шляхом підписання розпорядчих документів, а також через систему підрозділів що складають центральний апарат Держмитслужби. На даному рівні організовується не тільки зовнішня робота відомства пов'язана з безпосереднім виконанням завдань і функцій щодо запобігання та протидії злочинності, але й внутрішньо-організаційна, яка дозволяє «тримати в тонусі» всю службу та її особовий склад (виражена в роботі Управління внутрішньої безпеки).

Згідно із Наказом Держмитслужби «Про затвердження Положення про Департамент боротьби з контрабандою та митними правопорушеннями» від 07.04.2011 №289 даний підрозділ апарату відомства: розробляє, організовує та здійснює самостійно або у взаємодії з правоохоронними органами України, іншими митними органами скоординовані заходи й спеціальні операції з виявлення і припинення контрабанди та порушень митних правил, у тому числі, поза пунктами пропуску на державному кордоні України, у межах контрольованого прикордонного району та прикордонної смуги, а також із запобігання незаконному переміщенню товарів, транспортних засобів через митний кордон України й затримання осіб, причетних до такого переміщення; організовує проведення заходів з попередження незаконного переміщення через митний кордон України культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боеприпасів, спеціальних технічних засо-

бів негласного отримання інформації, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів; проводить самостійно або у взаємодії з правоохоронними органами України оперативні заходи щодо виявлення, попередження та припинення контрабанди й порушень митних правил, у тому числі шляхом переоглядів товарів і транспортних засобів, після завершення митного контролю або митного оформлення і таке інше [4].

В межах цього ж рівня варто відмітити діяльність такого структурного підрозділу апарату Держмитслужби, як Управління внутрішньої безпеки. Відповідно до Наказу Держмитслужби України «Про затвердження Положення про Управління внутрішньої безпеки Державної митної служби України та реорганізацію підрозділів власної безпеки митної служби України» від 03.04.2009 №301 останній: 1) ініціює та разом з іншими підрозділами митної служби безпосередньо розробляє проекти нормативно-правових актів з питань запобігання учиненню працівниками митної служби правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності; 2) бере участь у формуванні проектів і реалізації цільових програм з питань запобігання учиненню працівниками митної служби правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності, поточному та перспективному плануванні діяльності Держмитслужби в межах компетенції Управління; 3) ініціює та проводить роботу щодо профілактики правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками митної служби, у тому числі разом з іншими підрозділами митної служби; 4) організує, координує та контролює діяльність підрозділів внутрішньої безпеки митної служби, здійснює її методичне забезпечення; 5) у встановле-

ному порядку оцінює ефективність та якість роботи підрозділів внутрішньої безпеки митної служби на основі розробленої системи критеріїв оцінки; тощо [5].

Окрім того, саме на даному, центрально-відомчому рівні відбувається організація інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Держмитслужби та підпорядкованих територіальних митних органів, зокрема, у частині здійснення митного контролю. Відповідно до статей 33 та 33-1 МК необхідні для здійснення митного контролю та митного оформлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення документи (крім документів, що містять таємну інформацію), подання яких митним органам передбачено МК та іншими законами України, надаються митним органам іншими державними органами, установами та організаціями, уповноваженими на здійснення дозвільних або контрольних функцій щодо переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, з використанням механізму «єдиного вікна» у формі електронних документів, засвідчених електронним цифровим підписом. Цей же механізм використовується для забезпечення взаємодії між суб'єктами митного контролю, їх представниками, іншими заінтересованими особами та митними органами, іншими державними органами, установами та організаціями, уповноваженими на здійснення дозвільних або контрольних функцій щодо переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України. Для здійснення подібної взаємодії використовується єдиний державний інформаційний веб-портал «Єдине вікно для міжнародної торгівлі», що входить до складу інформаційно-

телекомунікаційної системи митних органів. Адміністратором та держателем єдиного державного інформаційного веб-порталу «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику [6].

Останній «регіональний» рівень запобігання та протидії злочинності органами Державної митної служби представлено територіальними митними органами, котрі володіють власним спеціальним набором повноважень та прав. На прикладі Положення про Одеську митницю, затвердженого Наказом Держмитслужби від 29.10.2020 №489 відмітимо, що остання відповідно до покладених на службу завдань та функцій: 1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Митниці, готує та вносить на розгляд Голови Держмитслужби пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів; 2) забезпечує та здійснює контроль за дотриманням вимог законодавства з питань митної справи; 3) забезпечує та здійснює контроль за застосуванням митних режимів, цільовим використанням товарів, помещених у відповідний митний режим; 4) вживає заходів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України; 5) здійснює державний експортний контроль в межах повноважень, визначених законом; тощо [7].

Реалізація покладених на митниці повноважень, як представників регіонального рівня запобігання та протидії злочинності визначає наявність в них додаткового переліку спеціальних прав. Так, на прикладі Івано-Франківської митниці та регламентуючих її діяльність документів відмітимо, що даний територіальний орган користується правом: 1) залучати у

випадках, визначених законодавством, фахівців, експертів, спеціалістів центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками), вчених, представників інститутів громадянського суспільства (за згодою) до розгляду питань, що належать до компетенції Митниці; 2) одержувати безоплатно в установленому порядку від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності та їх посадових осіб інформацію, документи і матеріали, що стосуються законодавства з питань митної справи; 3) проводити, у встановленому законом порядку, у тому числі у взаємодії з іноземними органами оперативно-розшукові заходи, зокрема контрольовані поставки наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, а також заходи з переміщення товарів під негласним контролем; 4) брати участь у перевірках та інших заходах, що здійснюються державними органами; 5) проводити адміністративне затримання осіб, які вчинили порушення митних правил, у визначеному законом порядку; 6) здійснювати провадження у справах про порушення митних правил; у випадках, передбачених законом, розглядати справи про порушення митних правил; тощо [8].

Висновки. Тож, проведене наукове дослідження дає можливість вказати, що запобігання та протидія злочинності органами Державної митної служби України є ієрархічно побудованим сектором роботи відомства, який включає в себе три основні рівні, а саме:

1) загальнодержавний рівень – сектор діяльності не Держмитслужби та підпорядкованих їй органів та підрозділів безпосередньо, а координуючого їх діяльність Міністерства фінансів України. На даному рівні відбувається формування державної політики в галузі запобігання та протидії порушенням митних правил та вчиненню злочинів у митній сфері держави, а також практики її реалізації. Окрім того, Мінфін забезпечує координацію роботи митниці не тільки згідно із її нормативно-визначними функціями та завданнями, але й економіко-фінансових інтересів України;

2) центральний-відомчий – сфера відання керівництва Державної митної служби України та відповідних підрозділів центрального апарату служби. В межах даного рівня реалізуються ключові управлінські рішення щодо планування, проведення та забезпечення, у тому числі інформаційного, роботи всієї організаційно-штатної структури служби в аспекті протидії правопорушенням митних правил, а також запобігання та протидії злочинам в митній сфері нашої країни;

3) «регіональний» рівень – фактично, «низова» ланка роботи основних реалізаторів державної митної політики та політики в галузі запобігання та протидії порушенням митних правил та злочинам – митниць та митних постів. На зазначеному рівні відбувається практичне використання всіх запланованих та визначених на вищих рівнях заходів, спрямованих на протидію та запобігання злочинності в митній сфері, процес чого суміщається з іншими основними секторами роботи митниць.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: постанова, положення від 20.08.2014 №375 // Офіційний вісник України. 2014. №69. ст.70.
2. Сприяння захисту прав інтелектуальної власності: стаття // Офіційний веб-портал Міністерства фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/promoting_the_protection_of_intellectual_property_rights-474.
3. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова від 06.03.2019 №227 // Офіційний вісник України 2019 №26. ст.900.
4. Про затвердження Положення про Департамент боротьби з контрабандою та митними правопорушеннями: наказ від 07.04.2011 №289 // Митна газета. 2011. №9. ст.12.
5. Про затвердження Положення про Управління внутрішньої безпеки Державної митної служби України та реорганізацію підрозділів власної безпеки митної служби України: наказ, положення від 03.04.2009 №301 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v0301342-09>.
6. Митний кодекс України: закон, кодекс від 13.03.2012 №4495-VI // Відомості Верховної Ради України. 2012. №44-45. ст.552.
7. Положення про Одеську митницю: наказ від 29.10.2020 №489 // Офіційний веб-портал Державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua/documents/pro-zatverdzhennia-polozhen-pro-teritorialni-organi-derzhmitsluzhbi-237>.
8. Положення про Івано-Франківську митницю: наказ від 29.10.2020 №489 // Офіційний веб-портал Державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua/documents/pro-zatverdzhennia-polozhen-pro-teritorialni-organi-derzhmitsluzhbi-237>.

R. Cherkasskyi, *Candidate of Sciences in Public Administration*
ORCID: 0000-0003-1206-7774

NIVEAUX DE PRÉVENTION ET DE LUTTE CONTRE LA CRIMINALITÉ PAR LES ORGANISMES NATIONAUX DES SERVICES DES DOUANES

It is substantiated that it is most expedient to distinguish three key levels of crime prevention and counteraction by the bodies of the State Customs Service of Ukraine: national, central-departmental and regional.

It is established that at the national level of the State Customs Service as a subject of combating and preventing crime is the formation of state policy in the field of preventing and combating violations of customs rules and crimes in the customs sphere of the state, as well as its implementation. In addition, the Ministry of Finance coordinates the work of customs not only in accordance with its regulatory functions and tasks, but also in accordance with the economic and financial interests of Ukraine;

Emphasis is placed on the fact that at the central departmental level of combating and preventing crime of the State Customs Service key management deci-

sions are implemented to plan, conduct and ensure, including information, the work of the entire organizational and staff structure of the service in combating customs offenses. prevention and counteraction to crimes in the customs sphere of our country

It is emphasized that the regional level is, in fact, the "grassroots" level of work of the main implementers of the state customs policy and policy in the field of prevention and counteraction to violations of customs rules and crimes - customs and customs posts. At this level there is a practical use of all planned and defined at the highest levels of measures aimed at combating and preventing crime in the customs sphere, the process of which is combined with other major sectors of customs.

Keywords: *State Customs Service, counteraction and prevention of crime, levels.*

З М І С Т

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Андрушко А. В., ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ	5
Каменський Д. В., ПРОВОКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПОРІВНЯЛЬНО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	22
Копан О. В., Вознюк А. А., Тичина Д. М., ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ РОЗБИТИХ ВІКОН	35
Колб О. Г., Годлевська-Коновалова А. В., ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	51
Боровик А.В., ПІДСТАВИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОБРАЗУ ПРЕДСТАВНИКА ВЛАДИ ПОТРЕБУЮТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ	60
Ткаченко І. М., СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ПОТЕРПІЛОГО ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	73
Околіт О. В., СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 255 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	86

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Шуліка В. І., НОРМАТИВНА БАЗА ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ	100
---	------------

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Пирога І. С., Кадебська Е. В., ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ТА ВИБОРЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ	108
Копча В. В., Фрідманський Р. М., РЕФОРМУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ СИЛ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	116

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

- Єфремов А. О.,**
ПРАВОВІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ЇХ СУТНІСТЬ
ТА КЛАСИФІКАЦІЯ 126

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ**

- Кузьмічова-Кисленко Є. В.,**
ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ ТА ДОКУМЕНТІВ У ЖИТЛІ
ЧИ ІНШОМУ ВОЛОДІННІ ОСОБИ 141

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

- Кобко Є. В.,**
ДОСВІД США У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
ДЕРЖАВИ 153

- Черкаський Р. А.,**
РІВНІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ ОРГАНАМИ
ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ 160

CONTENT

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

A. Andrushko, FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINAL LAW COUNTERACTION TO HUMAN TRAFFICKING	5
D. Kamensky, PROVOCATION OF CRIMINAL OFFENSE: COMPARATIVE LEGAL ASPECT	22
O. Kopan, A. Vozniuk, D. Tychyna, ORGANIZATIONAL AND LAW PRINCIPLES OF USING THE FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINOLOGICAL THEORY OF BROKEN WINDOWS BY THE POLICE OF UKRAINE	35
O. Kolb, A. Godlevskaya-Konovalova, ABOUT SOME PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF PREVENTIVE ACTIVITY BY DIVISIONS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE	51
A. Borovyk, THE GROUNDS FOR LEGAL LIABILITY FOR INSULTING A GOVERNMENT OFFICIAL NEED TO BE IMPROVED	60
I. Tkachenko, CONTEMPORARY CONCEPTS OF THE VICTIM OF A CRIMINAL OFFENCE IN CRIMINAL LAW THEORY	73
O. Okolit, THE SUBJECT OF A CRIME UNDER ARTICLE 255 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE	86

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

V. Shulika, THE REGULATORY FRAMEWORK OF THE UNITED KINGDOM PENITENTION SYSTEM	100
--	-----

CONSTITUTIONAL LAW. MUNICIPAL LAW

I. Pyroha, E. Kadebska, EUROPEAN INTEGRATION AND THE ELECTORAL SYSTEM OF UKRAINE	108
V. Kopcha, R. Fridmanskij, REFORM OF THE POLICE FORCES OF THE CZECH REPUBLIC: MAIN DIRECTIONS OF LEGAL SUPPORT	116

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCE LAW. INFORMATION LAW**

- A. Yefremov,**
LEGAL FORMS OF IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD
OF ECONOMIC SECURITY OF THE STATE: THEIR ESSENCE AND
CLASSIFICATION 126

**CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS.
FORENSIC EXAMINATION. OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES**

- E. Kuzmichova-Kyslenko,**
TEMPORARY ACCESS TO ITEMS AND DOCUMENTS IN HOUSING OR OTHER
OWNERS 141

YOUNG SCIENTIST PLATFORM

- Ye. Kobko,**
U.S. NATIONAL SECURITY EXPERIENCE 159

- R. Cherkasskyi,**
NIVEAUX DE PRÉVENTION ET DE LUTTE CONTRE LA CRIMINALITÉ
PAR LES ORGANISMES NATIONAUX DES SERVICES DES DOUANES 166